

ЖАН ИЗАР • ЈУГОСЛАВИЈА 1939–1944. ГОДИНЕ

Наслов оријинала

Jean Hussard

VUE en YOUGOSLAVIE
1939-1944

ÉDITIONS DU HAUT-PAYS
1945

Превод
Раденко Ђурчић

Жан Изар

ЈУГОСЛАВИЈА
1939–1944. ГОДИНЕ

Чачак
2022.

НЕПОЗНАТА КЊИГА О СТРАДАЊУ СРБА У НДХ: СВЕДОЧИ ЖАН ИЗАР

Пред нама је књига француског новинара Жана Изара, „Југославија 1939 – 1944”, која се у Швајцарској појавила у последњој години Другог светског рата. Код нас је непозната и некоришћена – поменуо је, успут, само велики српски родољуб, правник и историчар, др Лазо М. Костић, пишући о броју Срба умучених у НДХ.¹

У децембру 1945. године, у *Журналу региона Нејешател*, Еди Бауер је објавио приказ ове књиге, који даје њене основне карактеристике. Бауер је писао: „Дописник француског часописа AGFI, господин Жан Изар, се обрео у Београду 15. децембра 1939. године. То је било у тренутку када су Савезници планирали да, по угледу на 1915. годину, успоставе фронт код Солуна који би, на неки начин, постао други *Солунски фронт*. Парадоксална еволуција догађаја је приморала господина Изара да остане на југословенском тлу до 6. јуна 1942. године. Упућен до детаља у замршену југословенску политичку и остале мање познате ситуације, Жан Изар је важан и поуздан сведок на којег се можемо позвати увек када тражимо објашњења за комплексну предратну и ратну ситуацију у тој земљи. Такође, овај дописник је на-

1 Господину Стефану Каргановићу, преко кога смо дошли до ове ретке и драгоцене књиге, хвала на труду уложеном да је у антикваријатима пронађе. Часном Србину, Раденку Ђурчићу, човеку који свој боравак на земљи доживљава не само као дужност према својој породици, него и према своме роду, и који је ову књигу превео (уз драгоцену лекторско – коректорску сарадњу Иване Пајић) : МНОГАЈА ЛЕТА!

рочито значајан за тумачење периода након француског пораза од стране Немаца и чињеница око разлаза два југословенска покрета отпора, четника генерала Драже Михаиловића и партизана маршала Тита. Господин Жан Изар у својој књизи детаљно описује и истиче да је војни пуч, који се догодио 27. марта 1941. године, дело српских официра као реакција на потписивање Тројног пакта од стране принца-регента Павла. Он такође у књизи сведочи о томе да су Хрвати отворено саботирали одбрану земље од освајача и да су се ставили под команду несрећног поглавника Анте Павелића, учествујући у грозном покољу над Србима у Босни и Херцеговини, Далмацији и Славонији. *У шом масакру је, у њериоду од маја 1941. до октобра 1943. године,* поклано око пет стотина хиљада мушкараца, жена и деце. Међутим, ни такви злочини нису били препрека да Србија, под Титовом челичном руком, буде поново раскомадана на крају рата.”

У овом приказу, нећемо се освртати на целину Изарове књиге, него ћемо се само осврнути на његово сведочење о злочинима усташа над српским народом. Изара су ратне околности довеле у ситуацију да се, после априлског слома, нађе у италијанској окупационој зони, у Сплиту, где је остао до 1942, и бележио шта се дешава са Србима у НДХ. У тренуцима кад многи у нас покушавају да Хрвате „растере” огромности усташког злочина, ово сведочење стиже у прави час.

ДУБРОВНИК И ПРИМОРЈЕ

Повлачећи се са страним дипломатама ка јадранској обали, Изар се 11. априла нашао на територији Дубровника: „Дубровник је велики далматински град славне прошлости у коме усташки екстремисти не представљају више од десет процената становништва. Сада је спреман на предају. То је психоза фатализма и напуштености, инерција изазвана понашањем армије. Људи су безнадежни и не усуђују се да покажу храброст и пруже отпор. Они су се препуштали свему и свачему само да би спасили своју кожу. У само вече, војна

команда места је одлучила да прихвати већ свршену ствар. Сутра ујутру ће бити извршена неминовна примопредаја власти у руке усташким руководиоцима, тим *квалификованим* представницима независне Хрватске, и биће им предат град на управу.”

Хрватски моранрички официри су, уочава Изар, у априлском рату саботирали повлачење српских официра који су хтели да избегну заробљавање. Изар сведочи да су Хрвати „успели да одложе покретање бродова усидрених у луци и онемогућили бекство својим дојучерашњим друговима који су остали изложени ризику да их непријатељ зароби. Таквом издајничком понашању хрватских морнаричких официра не можемо сада да измеримо домет и последице по судбину југословенске армије. Оно што је извесно то је да ће понашање хрватских морнаричких официра остати као пример подлости и оставити дубок траг у срцима војника и официра Срба.”

Али, после рата су нам, уместо памћења хрватске издаје, понудили братство и јединство: „Нико нема што Србин имаде: Србин има за брата Хрвата”, певали су Титови измеђари међу нама.

СРБИ И АПРИЛСКИ СЛОМ

Док траје априлски рат, Изар јасно види херојску улогу Срба: „Кад се све оконча, да се тад присетимо да ниједан Србин, упркос свему, није прихватио пораз. Напротив, стоички је прихватио своју нову судбину, чувајући у себи идеју о побуни у инат онима чији су немар и несавесност дали допринос његовом паду.”

Судбина Југославије је јасна већ 25. априла, када Изар бележи: „Окупирана од стране Немаца, Италијана, Мађара, Бугара и Албанаца, спутана унутрашњим проблемима, за које никад није нађено право решење, јучерашња Југославија је данас постала предмет бројних апетита и различитих интереса који се међусобно сукобљавају. Тако је она била изложена бруталном и доминантном нацистичком духу, анексионистичким амбицијама Италијана и незајажљивим

хрватским захтевима. У ваздуху се осећало како се свему томе супроставља дух отпора читавог једног народа, жедног опстанка и слободе, народа српског.”

Само Срби су остали да се боре.

ХРВАТИ И НЕМЦИ

Хрвати се понашају слугерањски према Немцима. Изар 30. априла бележи: „Оно што је Италијане доводило до врхунца беса то је хрватско клањање немачким официрима и војницима у свакој прилици, у пролазу. Такође, моторизоване немачке трупе су засипане гомилама цвећа уз повике: „*Живела Немачка, наша ослободитељка!*””

Италијани Изар пребацују ка Сплиту, и успут се нађу у колони немачких тенкова. Изар бележи реакцију италијанског критичара хрватске сервилности с којим је био у ауту: „Након наглог кочења и бесног геста према аутомобилу који нас је пратио, на крају му се указа прилика и да проговори. Улазећи у насеље, колона успори вожњу. Људи који су стајали испред својих кућа изашли су да виде ове челичне грдосије како пролазе поред њих. Наједном (као по наређењу) већина хрватских сељака подиже руку и поздрави хитлеровским поздравом. Исто тако неки од њих почеше да кличу у славу Немачке.

Наш Италијан овога пута није издржао. Окрете се према њима и подвикну: „Само ви њих тако поздрављајте, па ћете видети колико ће вас то коштати.”

Узвикујући, он им припрети и песницом. Након тога се окрете ка нама, па упита: „Шта хоће ове хрватске цукеле? Ми смо их ослободили и ми им дајемо краља, а њима је сада потребна и немачка заштита? Да ли стварно осећају подршку и заштиту ових моторизованих Хуна?”

Потом, као да се мало прибрао, настави: „Немци су јаки, непобедиви и њихова дисциплина је изузетна. Међутим, њихов мир биће тежак исто толико као и ови њихови тенкови који нас окружују.”

Касније Изар примећује: „Добро је да се зна да су у тој борби без милости, која се водила између Срба и Хрвата,

италијански војници поступали као честити људи. Каква супротност између њих и немачких војника који се нису дуго премишљали да на добро познат и себи својствен начин регулишу сукобе! Када би случајно били умешани у обрачун Срба и Хрвата и ако би њиховим немилосрдним борбама немачке трупе биле ометане у својим покретима, онда би сви Срби, свештеници и остали, криви или невини, неизоставно били стављани пред цев.”

По Изару, и Италијани и Немци су били окупатори, али је постојала разлика између њих: Италијани су били човечнији.

РАНИ ПОКОЉИ СРБА

Још док је пролазио кроз Метковић на путу ка Сплиту, Изар бележи: „На сву срећу овде малобројан, српски народ је једним делом масакриран и већ неколико дана река Неретва, која протиче кроз овај град, носи лешеве тих сиротих људи. За њих је та река истовремено и гробница. Продавнице које су раније припадале Србима су затворене. Најежио сам се од помисли да се на територији *Независне Хрватске* налази више од милион и по Срба и да су остали на милост и немилост усташком бесу. Како ће се одбранити тај српски народ ако се не организује и не покрене побуну?”

Већ 5. јуна Изар бележи: „Трагедија, која се одиграла у Хрватској, Босни и Славонији је била ужасна. Наступили су покољи у низу и потпуно истребљење насеља са српским живљем. Ти градови су данас рушевине и заједничке гробнице на хиљаде унакажених лешева набацаних један на други! Слушајући описе злочина, имали смо утисак да све те области *иливају у крви*. Људски разум одбија да поверује у муке преживелих, иако су очигледне. Шпанска инквизиција, немачки масакри у Пољској чак и кинеска тортуре изгледају као дечија игра у поређењу са оним што је усташка окрутност смислила против несрећне српске популације. Неурачунљива бестијалност је заплуснула један напуштен и незаштићен народ који није стигао да нађе начин како да умакне својим целатима.”

Запамтимо Изаров израз: неурачунљива бестијалност!

СЛУЧАЈ ДОКТОРА ЛУКАЧА

Изар у Сплиту непрестано слуша приче о усташким злочинима. И бележи, бележи: „На крају, и лекар из Мостара, најбољи хирург у том месту, докопао се Сплита и испричао ми личну авантуру. (Реч је о хирургу Феодору Лукачу, оцу познатог новинара, дугогодишњег главног и одговорног уредника часописа НИН, Сергија Лукача, прим. прев.)

„Ја сам осуђен на смрт са још пет виђених Срба у Мостару. Наш једини злочин била је наша националност и наша религија. Ухапшени смо око шест сати увече и након страшних мучења у свитање смо одведени на обалу реке. Потпуно голи, постројени смо леђима окренути према реци. Стрељачки строј је био испред нас и свако од нас је био на нишану. Испалени метак је само рањавао, а онда су људи падали у реку. Док је рањеник покушавао да се избори са водом, одозго, са обале, целати су се сатански церекали његовој неуспешној борби за живот. На крају би матица однела његово тело. Кад сам схватио да сам следећи, нисам чекао да пуцају у мене, већ сам се бацио у реку и заронио. Био сам шампион у пливању, тако да сам издржао под водом довољно дуго да им умакнем. Изашао сам из реке мало низводно. Касније сам имао среће да ме пронађе један сељак и сакрије. Преко њега сам ступио у везу са италијанским официрима којима сам објаснио свој случај. Успео сам да дођем овде преобучен у одело италијанског војника. Ипак, три четвртине мостарских Срба је побијено на зверски начин. Право је чудо да сам овде, ви управо разговарате са једним васкрслим човеком.”

Изар учава: „То је била истина. Он се изражавао тако тихо као да долази са неког другог света. Био је то човек кога су суграђани ценили и стручњак који је спасао животе многим Хрватима, а можда и усташама. Могли бисмо исписати читаве томове о таквим злочинима са тачним именима и презименима. Што се мене тиче, немам више снаге да и даље слушам ове грозне исповести и беспомоћне крике који нас преплављају са сваке стране.”

Један искусни новинар и, по свему судећи, обавештајац, човек челичних нерава, повремено више није могао

да слуша приче о ужасима из уста страдалих Срба, гоњених и убијаних само зато што су Срби.

СВЕДОЧЕЊЕ ИЗ 1942. ГОДИНЕ

Злочини нису престајали. Изар, и даље у Сплиту, тачно зна шта се дешава на територији НДХ, па у мају 1942. године бележи у дневнику: „Нови талас свирепости је заплуснуо Хрватску. Српске избеглице су стигле до Сплита, па нам говоре о језивим догађајима. Требало би ставити на страну изоловане случајеве попут српског доктора Душана Митровића који је већ двадест пет година ординирао у градићу Ливно, у којем је лечио велики број Хрвата. Он је убијен, а претходно је био приморан да посматра ликвидирање своје породице - супруге и два детета. Усташе су у свом екстремистичком лудилу поубијале на хиљаде Срба на острву Раб, прозваном Острво смрти. Седам хиљада Срба је побијено за само неколико дана.

Градоначелник Вараждина, ноторни усташа, излепио је плакате по градским зидовима: „Будимо поносни! Оборили смо све рекорде у уништењу српства. У нашем граду више не постоји ни један жив Србин.”

Изар пише: „Иако добро познајемо словенски темперамент, тешко је објаснити чињеницу да су се и бројни католички свештеници уплели у такве покоље и тако својим фанатизмом *ошипали* од Христовог учења. Шта рећи о католичким свештеницима у Ливну који су охрабривали и подстицали усташе на покоље Срба? О фра Леу Петровићу, гвардијану мостарског самостана, који је и сам организовао усташке групе? Или о католичком свештенику у Глини, који је охрабривао Павелићеве следбенике да убијају Србе у православној цркви која се налазила у истом градићу? Верска борба није од јуче и историчари су често били у недоумици кад је требало да опишу историјске догађаје, а да притом не компромитују понашање своје цркве. Ипак, да ли и данас, у двадесетом веку, правдање злочина од стране Божјих представника може бити схваћено у „контексту историјских околности”?”

Изар је, стичући искуства са терена, у својој књизи поставио и питање одговорности Ватикана.

УСТАШЕ И ВАТИКАН

Французу је било јасно ко су усташе: „Усташе су професионални бандити и мучитељи. Они се нарочито увежбавани и припремани за убиства од стране свог шефа Анте Павелића. Он је од освете направио најкрвавији политички идеал. Убице су биране међу осуђеним криминалцима, психопатама и усијаним главама. Ти људи су месецима тренирани у нарочитим логорима у Италији. Тамо им је била школа за бруталности и освету. Они су пристигли у Хрватску заједно са својим шефом и пуштени су широм земље, као нахушкане звери одвезане с ланца, увежбане да свој крвави терор спроведу над Србима.”

Изар зна да саме усташе не би могле да почине своја злодела без дубинске подршке римокатоличких структура: „Међутим, да би усташе могле да остваре једну такаву пошаст, било је потребно да се нађе плодно тле. Авај, то им је омогућило огорчење хрватског живља заслепљеног, одавно, претњама екскомуникацијом из своје верске заједнице, као и захваљујући фанатизованом сеоском католичком клеру, који је био устремљен против Православне Цркве. Није свештенство није само толерисало све покоље већ је често и само било учесник у њима. Млади свештеници су узели пушке у руке.”

Изар каже: „Изгледа да је усташке саучеснике, младе католичке свештенике, Ватикан само прекорио, али их није изопштио. Како чудан фанатизам! Та непрекидна борба коју Католичка црква и православни воде у Југославији, није од јуче. Та је борба створила мржњу усташа”.

Ватикану је, сматра Изар, НДХ као земља борбеног римокатолицизма била од користи: „Помислили су да је сад моменат да се уклоне православни свештеници чија је ревност сачувала нетакнуту масу православних верника. Та маса је бројала више од милион и по душа. Ако је Анти Павелићу била потребна помоћ младих фанатизованих свеш-

теника да би реализовао свој програм истребљења, зашто Католичка црква није брзо реаговала и јавно подигла свој глас протеста против масовних злочина? Како један верник може прихватити да религиозна мистика, чак и кад је екстремна, примитивна и фанатична, пристаје да се удружи са злочинцима и убицама?"

Заиста – како? Одговора на то питање и даље нема.

КОРЕНИ КРВОПРОЛИЋАИ СНАГА СРПСКЕ ЦРКВЕ

Разматрајући темеље усташке мржње према Србима, Изар их опет види у Ватикану који је стално жалио због пропасти Аустро-Угарске: „Управо је Франц Фердинанд, пријатељ Хрвата, желео да створи трећу државу царства (у којој би се окупили словенски народи под влашћу Хабзбурга) са Загребом као престоницом. Границе те треће државе, у саставу аустроугарске империје, тачно су планиране онако како су омеђене границе данашње *Независне Хрватске*, коју су створили нацисти и поглавник. Такав развој догађаја објашњава страшну нетрпељивост и мржњу Католичке цркве према српском народу који је спречио реализацију овог пројекта.” По Изару, „Ватикан својим непримереним ћутањем ствара осећање да се слаже са вековним сном хрватског римокатолицизма да помери границе свог утицаја према Истоку.”

Ипак, француски сведок зна да истребљење и покатоличавање неће сломити српски народ: „Пре свега, Срби, који су под незамисливим притиском прешли у католицизам, још увек мисле да њихова истинска вера није угрожена присилним покрштавањем. Сматра се да ће се ови Срби вратити у своју веру кад им крај рата донесе оно што жељно ишчекују. Тада римокатолицизам више неће моћи да рачуна на своје импровизоване *вернике* и зид православља биће изнова подигнут. Међутим, тај нови зид православља ће овог пута бити још већи и чвршћи.”

Српска Црква је темељ српске несаломивости: „У току ове садашње драме, Православна Црква је похитала да помогне свом народу – и да га заштити и да, ако треба, са њим

и умре. Срби су снажно привржени својој Цркви, сматрају је националном, зато што се саживела са патњом народа и његовом надом и зато што никакво страно уплитање нема утицаја на њену мисију. Католицизам никад неће моћи да нешто учини против једне овакве ове моралне снаге.”

Запамтимо Изарове речи: Српска Црква је била највећа морална снага Срба у Другом светском рату!

БУДУЋНОСТ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Када је 1943. године стигао у Женеу, Изар је наставио да размишља о српско – хрватским односима, тврдећи да је „хрватско антисрпство било основни разлог за распад Југославије”. Због тога је Изар сматрао Хрвати треба да носе последице, али само „у мери у којој треба исправити недело и створити будућу коегзистенцију ослобођену злопамћења и скривених намера”.

Наравно, Хрватима у рату не пада на памет да се кају за било шта. Изар пише: „У међувремену, Хрвати захтевају да се у обновљеној Југославији поштују садашње хрватске границе, успостављене 1939. године, споразумом Цветковић-Мачек, или чак Титовим новим федерализмом. Како Срби на то могу пристати кад им таквим концептом неће бити загарантована сигурност коју траже? Срби ће остати да живе на територији Хрватске као таоци неког новог српско-хрватског разрачунавања и будућих сукоба.”

Разлог српског непристајања на хрватске претензије је сасвим појмљив: „Срби се неће сложити да се све сведе на статистику живих, него ће настојавати и на статистици мртвих. Управо у областима које они траже за себе догодили су се серијски покољи и злочини против њихових сународника. Због тога данас чујемо Србе како истичу: „Границе српских области у Југославији обележене су гробовима и крстачама наших жртава у Босни и у Срему.””

Хрвати, сматра Изар, имају, поред НДХ, и резервно решење – Тита и Ивана Рибара: „Хрвате, прикривено али постојано, подржава Титова и Рибарова доктрина да будућа Југославија треба да постане федерална и да се посебно

рачуна на мањине. Те мањине се налазе у земљи и то су Бугари, Мађари, Албанци, а њима би се могли придодати и Немци и Италијани. Сви ови народи би могли бити употребљени у напорима и плановима за стварање антисрпске коалиције што је, уствари, реалан циљ и намера тог *новог* Титовог федерализма.

Нормално је да Срби који су страдали од муслиманског издајства и отворене сарадње између Немаца и Мађара у масакрима и покољу Срба, покажу већу дозу непопустљивости у погледу мањина него што би то Хрвати показали. Хрвати сад контраударом подстичу мањине да захтевају заштиту и права уз помоћ политичке формуле која ограничава српски утицај.”

Изар је предвидео формулу којом се владало у анти-српској Југославији: Хрвати су, потпомогнути авнојевским федерализмом, а удружени са србофобним мањинама, чинили све да српски народ трајно држе у подређеном положају. А Тито је, баш онако како је француски новинар записао, водио кроатофилну политику под видом социјалистичког федерализма.

Књига Жана Изара, до сада непозната нашем читаоцу, почиње свој живот на језику оног народа коме се, као храбром и несаломивом у антинацистичкој борби, Изар свим срцем дивио, позивајући Савезнике да на Србе никада не забораве градећи будућност нове, демократске Европе. Наравно, Савезници га нису послушали. То, међутим, није разлог да га ми, овде и сада, не читам и не учимо се историјској истини баш из његовог дела.

Господину Стефану Каргановићу, преко кога смо дошли до ове ретке и драгоцене књиге, хвала на труду уложеном да је у антикваријатима пронађе.

Часном Србину, Раденку Ђурчићу, човеку који свој боравак на земљи доживљава не само као дужност према својој породици, него и према своме роду, и који је ову књигу превео (уз драгоцену лекторско–коректорску сарадњу Иване Пајић): МНОГАЈА ЉЕТА!

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

Ова књиџа је завршена у Швајцарској.
Нисам желео да је објавим пре него што ис-
такнем колико сам дирнуи пријатељством и
истољубљем које ми је указано у овој земљи.
Поседно се захваљујем својим швајцарским
пријатељима. Они су ми помогли да уознам и
оценим један народ као што је њихов – народ
дарежљив, отворен, поносан и разбории.

Жан Изар

Предговор

Да би се написала књига потребно је искуство, идеје и, ако се тако може рећи, одрицање од извесне скромности. Да би се објавила књига довољна је спремност.

Како бисмо описали такву спремност ако смо позвани да се у току ратног вихора суочимо с једним балканским проблемом? Па и у нормалним временима, ако намераваате да се бавите балканским питањима, ризикујете да онерасположите велик број људи.

Чак и ако бисмо изнели све могуће доказе о веродостојности наведеног и ако бисмо, при том, још додали да имамо најискренију добру вољу и најбоље намере, и тад би било немогуће да из ове, неминовно противречне и сложене дебате, зађемо „амнестирани”. Колико је тек данас већи ризик по мене када, опседнут жељом да известим, намеравам да разјасним једну од најзамршенијих и најдраматичнијих ситуација на Балкану – ситуацију у Југославији.

Пошто, због година у којима сам се обрео, више нисам могао да будем прави војник, кренуо сам из Париза за Београд крајем 1939. године. Мој долазак у Београд био је плод одлуке надлежних да се, упркос годинама, могу наћи на месту на коме од мене може још увек бити неке користи. Размишљајући о рату, који ће Југославија кобно преживети, имао сам идеју да ћу пратити појединости сукоба који је изгледао неизбежно. Унапред сам се припремао да у својим извештајима глорификујем југословенске војнике

исто онако како су и моје колеге, од 1914. до 1918. године, описивале неустрашивост српских војника. Хроничари из времена Жофра, Фоша, Франшеа д'Епераеа, који су у току четири године слали извештаје о армији у којој су асистирали, сад ми изгледају као привелеговани. Када су војници одложили пушке, новинарима је преостало да одложе своја пера. Задатак тих извештача завршен је апотеозом херојима. Али каква разлика! Каква страшна трагедија овог пута!

Рат у Југославији 1941. године можемо описати као низ болних изненађења. Трајао је осам дана, па се, након војничког слома, трансформисао у истинско губилиште. Сви репо и немилосрдно губилиште се састојало од бројних и непредвидивих аспеката у току којих је јавна и скривена борба довела до револуције супротстављањем једних против других у којој су разуздане бестијалности поништиле све чему нас је цивилизација учила о части, човечности и дужности. Морао сам да сачувам хладнокрвност да бих у одређеној мери сачувао унутрашњу равнотежу усред тог вртлога. Такође, она ми је помогла да опишем оно шта сам видео не усмеравајући ме према политици, истинским узроком за ту драму.

Данас, више него раније, сва политичка разматрања имају, нажалост, тенденцију усмерену према поједностављивању. Како да не стрепимо од таквог поједностављивања које се јавља између *писаши а не и објашњаваши*, између сведочења али без покушаја да се објасни одакле зло долази, између тежње за доприносом у тражењу миротворне истине и фразеологије уоквирене подразумеваним и прилагођеним. У највећем суђењу које ће човечанство ускоро установити криминалном варварству свако од нас биће, раније или касније, обавезан да приступи судском пулту. Опрезност, индиферентност и ноншалантност, која је колико до јуче могла да оправда нечије ћутање, данас више није прихватљива понуда.

Ако смо већ позвани да приложимо сведочанство, како да се не сматрамо морално обавезним да говоримо без увијања и да ставимо на увид све појединости о проживљеним догађајима да се такве ствари више никад не би до-

гађале? Било који непристрастан сведок може бити позван на тај процес (као и ја) и показати искрену потребу да суду верно приложи исте чињенице као и оне које можете овде прочитати.

Нажалост, потребно је прихватити да догађаји у којима сам учествовао и метеж који су ти догађаји изазвали у мојој свести (упркос њиховом драматичном аспект) неће импресионирати (како би требало) овај свет већ нападнут са свих страна истовремено. Патње Југословена само су претходиле патњама других народа којима су придружене. Самилост, сажалење, жеђ за правдом преплављени су таласом свирепости. Самим тим, постоји реалан ризик да све буде ућуткано пре него што добије прилику да се уопште појави као универзално. Знање, сажалење и доброта не знају где да окрену главу пред убилачким ступидностима. Такође, знам да у овом, још увек немирном, периоду кроз који пролазимо, идеје, да би се показале, морају да се сукобе са свим кризама (рачунајући и на кризу папира). Исто тако, мишљење је компримовано дисциплиновањем између званичних слогана и захтева за цензуром, ризикујући да се извитопери и пре него што је уопште изражено. Отуда постаје наивно (ако не и глупо) веровати да се можемо слободно изразити без подметања леђа острашћеним критичарима.

Ипак, дозвољено је надати се да ће изложени догађаји имати већу важност него мишљење оног ко их излаже и оног који, на крају крајева, разуме колико ми је само било тешко да напустим тај простор патњи у који ме је судбина бацила без наметнуте обавезе да о свему упознам истинске пријатеље човечанства и бројне честите људе, они исте људе који и сада улажу напор да спасу цивилизацију широм света. Њима дарујем ове страшне стране о историји једне нације.

Жан Изар

Неутралност... Неутралност!

Прво вече (након неколико месеци) у једном осветљеном граду. Тај град светли у свим бојама и блиста сјајнији него икад. Све нам делује као повратак нормалном животу. На тренутак смо скоро заборавили на рат остављен у Француској. За нас, који смо овде, тај рат постоји само још у теорији.

Београд. За тај град ме већ двадесет година везују бројне успомене и драга пријатељства. Овог пута показивао се у неком новом аспекту. Нека неочекивана грозничавост као да је преузела читав град и он се предавао испаравању и руменилу као некаква занета жена. Ресторани, позоришта, сале за плес, хотелски фоајеи и жагор особа које очекују провод и наличје бурног дана у којем су обједињени најриичнији послови и трговина подржана сумњивим и намештеним комбинацијама. Било је и пуно странаца, а нарочито захтевних Немаца. Они су носили са собом све што им је потребно за ноћно опуштање. Извештаченог расположења, натопљени алкохолом и цигарама. Београђани, предати добром расположењу и гостопримљиви, радознано су посматрали ту бујицу необичних особа, придошлих из Европе у којој влада несташица основних намирница и хране. Нека политика специјалне размене се успоставила овде. Рекли бисмо да је то само помпа испуњена интригама готово у истој мери као и мање-више употребљивим производима (аспиранти према рудном богатству и осталим богатствима

ове земље). Непредвиђени аргументи и разматрања (понекад устаљена, понекад нејасна), неусклађена са осведоченим правилима трговине. Они, такође, нуде и богатства која се неће тако брзо пронаћи. Београђани, помало уображени јер су признати као сигурно склониште за народе који су већ у рату. Југословени су подносили ту узбуркану масу са помешаним осећањима.

Типична појава за српски карактер који сам препознао (још у току прве ноћи, која је трајала до сванућа) била је срдачност, одлучност, резервисаност и поноситост. Увек исти став стилизован за странце. Све се то чинило још израженије у њиховој жестокој расправи о недавном ратном пожару у Пољској. У Београду (у ком се сад иде на починак касније него обично), са задовољством и осећањима су се могла препознати лепа и рустична сањарења у свим оним песмама које су се певале по бројним београдским кафанама. Међутим, мелодија тих песама је каткад имала „болан” призив. Људи, који су преузимали и певушили, трагичне али славне, рефрене тих песама, повремено су привиђали будући фронт и као да су већ стискали песницу у потаји.

29. децембар 1939. године

Да ли су се у Паризу и Лондону бринули о ономе шта се дешава у Југославији или су само чекали да се општа ситуација сама по себи разјасни? Изгледало је као да су желели да добију неколико месеци у времену и да за то време придобију ову земљу. Да ли је то било могуће? Пре свега, шта се тражи од Југословена? Да ли, можда, да уђу у рат на страни Савезника? Да ли да се то деси сада, касније или у један час Х за који нико неће знати тачан датум? Али са чим, са ким, и где?

Идеја о Солунском фронту појављује се у умишљеној свести као нека ингениозна идеја. Рефрен из ратне песме о том фронту данас је лишен буке, а нарочито топова и некако као да, за данашње Југословене, долази из даљине, одје-

кујући као жалосни звуци оргуља варварства. Пријемчива идеја на први поглед. Али овог пута су различите датости проблема. Неке дипломате мисле да је требало да се Савезници, већ првих дана рата, распореде у Солуну и даље, преко Балкана, заузимајући тај простор без великог проливања крви. Можда. Међутим, тај подухват је деловао ризично, нарочито кад помислимо са каквом брзином се завршила ратна кампања у Пољској. Добро нам је познато колико су Грчка и Србија остале усамљене од 1914. до 1918. године кад су раширених руку чекале француско-британске трупе, страхујући због недостатка организације и ратног материјала.

Постоји и страховање да би војници, ако би се Савезници распоредили у Солуну, само спустили ноге на земљу чекајући наоружање. То би дало идеалан повод Осовини да искористи прилику и прегази Балкан под изговором претње уперене против њих. У току једног пријема, извесна особа, у блиском контакту са Регентом, изложила ми је своју забринутост због једне такве идеје код Савезника. Посета генерала Вејганда Београду (на пропутовању за Бејрут), упркос тајном карактеру, побудила је немачке сумње. Југословенска влада страхује да упозна представника Берлина са стварним садржајем Вејгандовог демарша – стварањем балканског фронта. Личност из Југословенске владе причала ми је да сиријска армија припрема подухват око Солуна, цитирајући бројеве ефектива и авиона тамо стационираних, са изненађујућом прецизношћу. Његова обавештења представљају аргумент у прилог изводљивости такве замисли. Рекло би се да подухват *Солун* за сада представља црну овцу у Југословенској главној команди, предзнак или резерву у погледу савезничких интереса на Балкану, очекујући да војна догађања на западу или на северу Европе еволуирају. Ова резервисаност је нарочито инспирисана од стране министра војног – генерала Недића лично. О ставовима генерала Милана Недића о Савезницима влада неподељено мишљење. Уосталом, мање се ради о његовим ставовима него о његовим амбицијама, иако су оне тајанственог карактера. Тај велики ђаво од човека имао је огромну гла-

ву налепљену на четвртаста плећа, а у његовом погледу је било неке бизарности.

Генерал Недић (као војни министар) био је и Командант армије. Област те армије се простирала према Солуну. Изгледало је да он о тој области и њеном стратешком значају више размишља као о политичком питању а мање као о питању националне сигурности. Изненада, француски генерал Гамелин послао је официра за везу у Београд, одобравајући слање југословенске војне мисије у Француску. Али како једино обећањима открити планове министра који одлучно омета политичке акције Француске?

Пре него што се укључе у рат према којем их гурају њихови инстинкти, Југословени, пре свега, размишљају о својим бројним бригама, а нарочито о својој сигурности. Ах, да! Они мисле на ону сигурност за коју страхују мали народи кад се велики сукобљавају. Судар великих нација изазива љутњу и страх малих. Југославија има више трновитих питања која чекају разрешење. Првенствено са бројним суседима, а затим и трагична унутрашња, мада се за нека од њих управо ових дана тражи решење.

Можемо ли већ оформити извесно мишљење о духовном стању тог народа, помало већ оседелом од важности коју му придају велике силе у отвореном надгорњавању око њега? Тај народ има жељу да се сврста, ако би за то имало потребе, на страну Француске. Ипак, тај исти народ страхује, забринут за све последице једног погрешног корака на који га гурају или од ког га узвраћају? Југословени, као и сви други народи на Балкану, прихватају идеју рата, али само онда кад би тај рат почињао код њих или код неког од суседа са којим имају макар један неспоразум, неки мањи рачун да изравнају. Они прихватају да њихов сукоб прерасте у крвав обрачун и да се прелије на остатак света. Али саму идеју да Балкан успе, бар једнпут да остане миран, да рат других дође до њих – то њих превазилази.

Ако постоји кофликт који брине Југословене (он се налази ту у срцу земље), онда су то сентименталност, престиж, преосетљивост и злоба који стварају унутрашњу трагичну несрећу између Срба и Хрвата – два стуба нације. Како

помислити на некакав подухват са пуно непознаница које доноси рат када постоји пукотина код та два стуба? Из тог разлога, кад се једна нација не осећа сугурна у себе, њена инстинктивна аверзија према рату бива увећана због страха од унутрашњег распада.

Дакле, ко се и како конституисао у земљу под називом Држава Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године? Југославија је настала почетком 1931. године. Пред унутрашњим изазовима који су сваки дан претили јединству земље, Краљ Александар је одлучио да, државним ударом, исте године, стави земљу пред свршен чин. Створио је Југославију и с њом југословенску нацију. Одједном, Срби, Хрвати и Словенци постали су Југословени, окупљајући у тој држави 15.000.000 становника. Таква енергична Краљева резолуција садржавала је леп идеализам. Међутим, та иста резолуција га је коштала живота. Хрвати су на резолуцију одговорили злочиним у Марсељу.

Ми смо сада на крају 1939. године. Девет година нас дели од државног удара краља Александра и пет година од његове трагичне смрти у Марсељу. Шта можемо показати да је током овог кратког периода допринело националној кохезији осам милиона Срба, четири и по милиона Хрвата и милион и по Словенаца? У овај број је неопходно укључити и мањине: Немце, Мађаре, Бугаре и Албанце. Они представљају више од милион и по становника. Да ли је било могуће да се јединство духа, реализује под диктаторским режимом? Потом, шта се добило ако је сукоб само привремено одложен? Југославија није имала територијалних претензија. Она је испунила свој територијални план у првом рату, али су њени суседи имали далеко више захтева у том погледу. Једино је претња са стране могла да изазове немире у овој земљи. Југословени су препознавали сопствени темперамент, тврде главе као калпак. Желели су да бар једном прате миран смер. Забринуто су се питали какву заверу им будући непријатељ спрема и шта им то, мање-више заинтересовани, Савезници припремају да би их намамили у сукобе. Како да се понашају?

Југословенска политика била је формална неутралност. Она је подразумевала неповредивост граница и традиционална пријатељства као престиж земље. Нарочито се радило на избегавању испровоцираног и наметнутог сукоба. Ипак, ако се овде плашимо рата и не стрепимо од њега, остаје нам позната српска храброст. Српска храброст! Радије би да је чувамо у резерви за чисто националне потребе него да је бацамо на пашњаке за стране калкулације и њихове планове.

У Београду, политичари су спремни да прихвате принцип савезништва по закону привлачности. Тај закон значи да се мањи приближава већем. Међутим, када већи није спреман или нема могућности да мањем пружи као заштити ништа друго осим свог престижа, мањи има право да се премишља. Треба да бира савезништва у складу са намерама неке земље не би ли умањио опасност за свој опстанак?

Посвећеност Савезника (према њима је усмерена симпатија народа) још увек је само на речима. Немачке претње су у конкретним потезима, спремним на практично деловање. Југословени (нарочито Срби) срцем су уз Савезнике, али разум их спречава да делују.

Иако су војне припреме Југославије још увек скромне а духовне још несигурне, жеље су исте, уз познати елан Београђана. Тај елан је данас надоместио њихове уздахе уз ратничке песме.

14. јануар 1940. године

Два битна догађаја. Генерал Симовић, начелник армијске команде, хитно је смењен. Принц Регент је отишао у Загреб, и његова посета треба да конкретизује српско-хрватски политички споразум усвојен пре шест месеци. Неки виде близак однос између ова два догађаја и несумњиво је да су у праву. Генерал Симовић, строгог карактера и тежак у трговању, од Двора је доживљаван као противник политичких преговора са Хрватима. Такав договор, по његовом

мишљењу, компромитује хомогеност армије. Он се супротстављао идеји да се хрватским официрима повере значајне функције. Није желео да политичка децентрализација, у корист Хрвата, поремети јединствену команду земље. Са друге стране, господин Мачек је енергично протествовао. Један од његових интимуса ми је рекао: „Принц Регент носи у Загреб, као поклон Мачеку, главу генерала Симовића на златном послужавнику.”

Бивши командант армије је жртвован. Све упућује на мишљење да је одлуку прихватио без роптања. Да му ова нова позиција није неугодна, рекли бисмо да тај стопостотни војник који има неке своје идеје нимало не жали за тим незахвалним местом. Постојало је и једно питање које га је исцрпљивало на претходној дужности. Био је то споразум армијске команде са Француском. Разговори на тему тог споразума већ су били отишли предалеко. У међувремену, генерал Симовић се питао како да потпише један војни детант као позив да уђе у рат у име своје земље кад су техничке припреме Југославије биле недовољне и када су га Савезници више пожуривали да потпише споразум пре него што су хитали да му пошаљу ратни материјал. Несумњиво је да се генерал, у дубини душе, борио са жељом да одржи алијансу са Француском и дужностима војника са друге стране.

Међутим, догодило се нешто непланирано што је имало утицај на његов став. Наиме, нацрт једног телеграма редигованог од стране француске службе упућен је Француској влади. Садржај у тексту телеграма дотицао се поменутог споразума. У међувремену, телеграм је неопрезно бачен у корпу за папир. Каква је даља судбина тог нацрта нећемо никад сазнати јер није пронађен. Ипак, индискретност је учињена, па је новост допрла до ушију немачког војног аташеа и одмах је упућен демарш Југословенској влади. Генерал Симовић се нашао у још деликатнијој ситуацији након овог инцидента. Постављен је за команданта армије у Сарајево, и отишао је на ново задужење као да је протеран. У тишини је ставио своју сабљу у корице.

Код Француза – констернација. Слабије информисани сматраће да је истински разлог за смењивање генерала

војни споразум са Француском. Постоји могућност да је у макијавелистичком духу Принца Регента такво схватање постојало, али оно није постојало као апсолутни разлог у прилог донете одлуке већ као прихватљиво објашњење и правдање пред Немачком – кад се они појаве, замерили би му због преговора са Француском. Ништа лакше него дезавуисати свог Команданта армије и подржати његову смену користећи дивергентне аргументе за такву одлуку. Истински разлог је, у ствари, проблем унутрашњег реда. То је била чиста потреба због хитног споразума између Срба и Хрвата. Генерал Симовић је био жртва тог споразума.

Тако је Принц дао сатисфакцију Хрватима а добио на дипломатском плану. Сад има маневарски простор или са Французима или са Немцима, од добрих до рђавих објашњења. Генерал Симовић је добио на војничком терену. Његова популарност и утицај биће увећани. Насупрот томе, ми који смо са француске стране, остали смо дезоријентисани. Неки француски официри су покушавали да наставе преговоре са новим командантом армије. Међутим, наследник генерала Симовића је дисциплинованији и ефикаснији. Случај са његовим претходником учинио га је и обазривијим. Уосталом, мишљење Принца Регента је било оно на шта се рачуна, мада је, у тој материји, деловало да је његова оријентација већ утврђена. Наравно да није све било изгубљено, али да би Регент променио став и окренуо се Савезницима, било је потребно још нешто осим лепих речи и празних обећања. То је загарантован пакт! У ишчекивању нечег конкретнијег, француска и британска дипломатија су се задовољиле политичким успехом постигнутим приликом путовања Принца Регента у Загреб. У праву или не, Савезници су сматрали да је српско-хрватско приближавање, као и сам споразум, у већој мери и њихово дело.

У земљи нико нема воље ни снаге да оспорава тај споразум. Томе је, можда, разлог чињенице да тим споразумом нико није задовољан јер нико и није добио комплетну сатисфакцију. Овом споразуму су недостајали важни елементи јер је реализован под притиском спољних догађаја више него реалним осећањима Срба и Хрвата. Хрвати су, у дуби-

ни душе, сматрали ово званично помирење са Србима само као једну етапу која води од интегралног федерализма до апсолутне аутономије. Срби, подељени око других проблема, прихватили су ово помирење сматрајући да је политички детант са Хрватима скупо плаћен. То је био брак из рачуна. Они који су водили преговоре нису тежили да сазнају да ли су заручници подобни. У ишчекивању нечег бољег, довољно је да се бар поднесе.

Интимно јединство, које чини национално мњење једног народа и амалгам национализма, још није прокрчило пут у народним масама, као ни сва та надања (ако их је и било) неких политичара и неколико српских и хрватских интелектуалаца. Да ли та импровизирана заједница, остварена пре двадесет година, у раздорима (понекад трагичним), може опстати под ударом који јој се спрема? Југославија би требала да га поднесе. Будућност ће дати одговор. Било како било, српско-хрватски споразум није био нека дипломатска победа. То је, пре свега, био један од оних *пријатељских споразума* за унутрашњу употребу, чији опстанак остаје на располагању будућим догађајима. Дипломате у Београду, као и другде, уопштено сматрају да је њихов задатак испуњен: документ је потписан, иако сви они знају да између Срба и Хрвата не влада атмосфера поверења. Ипак, надају се да ће још једном време све уредити. Наравно, оно што њих пре свега интересује није војничка снага земље, иако сви рачунају на храброст и на елан српског војника у Југословенској армији.

Метежи у Хрватској, изазвани екстремистичком пропагандом која делује у сепаратистичком и антифранцуском правцу, не забрињавају никог превише. Ретки су они који очекују звоно на узбуну. Ипак, не можемо их оптужити за наивност. Све је под доминацијом и уздигнутим моралом и челом Срба. Шта онда, с друге стране, можемо тражити од дипломата или од савезничких војника? Они су у блиском контакту са централизаторским духом код Срба. Како Србе ослободити тих дубоко укорењених предрасуда? Њихов став произилази из мешавине инспирисане колико успоменама из претходног периода толико и званичним југословенским

деловањем које тежи да их *уштамничи* у прошлом времену. Свима је српско-хрватски проблем измицао бар с једне стране од тих бројних и енигматичних аспеката. Он је нас преокупирао, то је извесно, али нас није узнемиравао толико да би променио нашу визију југословенског проблема.

Београд, 26. фебруар 1940. године

Савезници припремају експедицију у Финској. Овде тај пројекат изазива радознале реперкусије и показује се интригантним. Питамо се чему кореспондира један подухват који изазива разне реакције у Европи, премда оно што интересује Југословене јесте да сазнају да ли ће савезничка подршка помоћи Финској да се избори са кризом. Тај први савезнички војнички потез, иако је усмерен против Русије (тад се борило против Немачке), добио је такмичарски аспект. Можемо ли спасти Финску? Југословени (нарочито Срби) сећају се свог болног периода 1914. и 1915. године када су сваког дана ишчекивали савезничку помоћ. Нису били незадовољни тиме што су само посматрачи једног таквог савезничког подухвата. То ће им помоћи да провере (овог пута нису они актери) способност и спремност савезничког деловања. Сад ће земља, којој се Савезници нису ни обавезали (Финска), добити политику савезништва гаранције и испомагања оног што је Југославија Савезницима љубазно презентовала.

Критички дух Југословена све више је изражен. Њиме су се служили као врхунским начином своје одбране. Они су знали да то код Савезника успева. Међутим, Савезници су усмеравали своје војничке подухвате према северу Европе, и то је за извесно време одлагало рат у њиховим земљама. Није више било актуелно питање *Солунској фронтџа*.

У Софији, у којој се налазим већ десетак дана, није лако дефинисати амбијент. То је мешавина несигурности и уздржаног размишљања са унутрашњом диктатуром и познатом природном стидљивошћу Бугара према странцима. Без претензија и без сјаја, град је одавао изглед успаване воде у којој на дну кључа. Све је стрпљиво и методично уређено, баш као на часовима рада у бројној администрацији. Престоница Бугарске је скривала једва приметну активност свих својих политичара који су се конспиративно надали нечему и не знајући тачно чему. Они се нису поверавали никоме, осим у ретким случајевима, невољно и преко срца. Краљева палата је стајала постојано, обележена протоком времена, без јасно одређеног стила, тачно у центру Софије. Ова палата, ипак превазилази околну архитектуру у граду. Рекли бисмо и да се та жута палата некако подмлађује на својој усамљеној позицији и да подсећа пролазнике на апсолутна права оног ко у њој станује.

Амбиције и стални захтеви који доминирају код бугарских политичара добили су, од почетка рата, дефинисан карактер. Иако смо, наводно, пријатељи одвајкада, осећам како нам (код руковања) стежу руку уз неку нелагоду. Рекло би се да њихово мишљење прати пут који је њихова земља, сиромашна и повијена, трасирала упркос својој тежњи. То је пут који је сваким даном све више удаљује од Француске. Практичност руководиоца се састоји у тражењу формуле која ће омогућити Бугарској да добије највише на дипломатском терену са минималним напорима на војничком плану. Погрешне процене су земљу већ коштале превише. Бугари верују да ће временом те погрешне процене бити ускоро заборављене. Да ли је споразум из Неија био неправедан за Бугарску? Победници увек претерују са својим арбитрарним одлукама, а побеђени са својим жалбама и жељом за реваншом. Након свих сукоба откад постоје ратови међу народима, увек је исто – недостатак скрупула код првих и резигнација код других. Међутим, постоји мало и

пруског духа у темпераменту и у амбициозним сновима код Бугара. Њихова историја нам показује колико су ти снови доводили до честих промена на границама њихове земље. Те границе би понекад биле ретрасиране или проширене као мех хармонике.

Где се данас налазе идеалне граничне линије Бугарске? Кома, на пример, припада Македонија? Нико се не усуђује да на то одговори са компетенцијама и објективношћу. Неки умеренији Бугари, мада је њихов утицај миноран, предвиђају већ неколико година уједињење са Југославијом да би једном заувек уклонили те трновите проблеме са Балкана. Са друге стране, Срби су резервисани. Они се премишљају из више разлога. Хрватски проблем им је у овом тренутку довољан за унутрашње преокупације.

Међутим, постоје и они који у овој идеји проналазе недостатке. Они не уочавају њен конкретан смисао који се огледа у потреби да се земља осигура ризика од освајачке политике. Бугарска још увек може играти на ову карту. За њену реализацију потребно је да падне једна круна или да се промени менталитет људи.

Бивши председник дипломатског Савета (учтив, напрасно смењен пре осам дана) промовисао је уравнотежену политику. Он се надао да ће успети да у иностранству смири сумње да Бугарска побуђује и убеђује своје житеље да ће ускоро, захваљујући *добрим приликама*, земља поступно враћати оно што јој је одузето Мировним споразумом у Версају. Ипак, треба веровати да ће друга мудра и опрезна политика уродити плодом. Бугарска жели да буде спремна да одигра своју активну улогу према Европи у рату у оној мери у којој се грмљавина топова приближава Балкану. Таква улога ће јој омогућити да што брже поврати територије за које сматра да их је неправедно изгубила. Да ли ће Бугарска због својих нереалних аспирација бити доведена до тачке да изгуби хладнокрвност и осећај за реалност? Њен краљ је показао осећај за меру. Он, изгледа, још увек чува у памћењу тешко наслеђе које му је отац завештао. Хоће ли сада, под егзалтираним притиском, заборавити горку лекцију из прошлости? Вероватно да бугарски руководиоци

данас мисле како ризик за једну малу балканску земљу да заузме позицију у ратном сукобу није ништа већи од ризика да остане неутрална. Ампутирана овако као што је сада, Бугарска нема шта да изгуби. Дакле, један нови ударац у главу може да донесе више него што ће да кошта.

Изгледа да је ова рачуница привлачна онима који су, хипнотисани својим амбицијама, гурали ту земљу на авантуристички пут у свакој прилици. Да ли ће народ, привржен обради земље и миру, поћи за њима? Да ли је тај народ, као и политичари, тежио пре да се задовољи сарадњом са онима који верују да су најјачи или са онима који би стрпљиво и поступно истицали бугарске (делимично легитимне) захтеве? Кад подробније упознамо бугарску душу, кад напустимо градове и уђемо у села, кад имамо прилику да живимо извесно време са сељацима, запањимо се њиховом трезвеношћу покрета и речи. Та трезвеност је у великој мери у контрасту са градском агитацијом. То нас наводи да се запитамо каква рђава судбина је увукла ову земљу (која изгледа као да је преокупирана својим сиромаштвом) у политику зависти. Изгледа да, и упркос суровом наслеђу, Бугарска још није спремна да реагује разложно.

Историја ничему не учи оне који непрекидно сањају о проширеним границама. Разлог томе су владари који свој народ васпитавају и оспособљавају само за једно – за борбу. Садашњи рат изгледа Бугарима као неочекивано средство за задовољење њихових жеља да врате оно што им је претходни рат узео, захваљујући конфузији која ће се створити. Исто тако, њихова жеља је да, ако се укаже прилика, добију и један комад више. Данашњи конфликт се протеже и на друге континенте. Дакле, мала Бугарска би требало да постане вазал велике силе (као и 1915. године) да би задовољила своје амбиције. Она нема никакву амбицију да се оријентише на француско-енглеску страну. Тако значи?

Нови Председник Универзитетског већа (угледан, али политичка особа која је у другом плану) не скрива своја тоталистичка убеђења. Претпостављамо да није спреман да ангажује своју земљу према мудрој неутралности. Штавише, бугарска команда више не скрива план и дивљење

према армији Рајха. Бугарска ће, можда, покушати да себи прида важност захваљујући својој географској позицији, ризикујући да се једног дана и определи. Она се заиста налази на раскрсници путева где би велике силе требало да се сукобе. Овде су Савезници, Немци и Руси у отвореном надметању.

Русија је управо отворила авионску линију Москва–Одеса–Софија. Она је заинтересована за све што се тиче авијације у Бугарској. Изгледа као да им поручују да ће се једног дана неколико десетина хиљада падобранаца спустити из облака да би дошли и помогли бугарским комунистима. На крају, Русија, да би привукла Бугарску, сигурно рачуна на подршку Комунистичке партије чији је утицај у земљи несумњив. То је нека форма словенског мистицизма који Совјети култивишу сваки пут кад то може и треба да послужи њиховим интересима.

Немачка овде не делује помоћу авијације, иако и она ради одозго. Заправо, она циља на Краља и на војску. Њено деловање је прецизно и методично. Она се свакодневно труди да спали дипломатске резултате и труд Русије, свог вечитог непријатеља. Тешко је и незахвално сада испоставити рачун и прогнозирати који ће од ова два груба супарника овде победити.

Бивши Председник бугарског Савета говорио ми је о утицају Француске и Британије у Бугарској. Тај говор је завршио овим речима:

„Ја добро знам да неки Французи, алармирани слабим успехом код нас, замишљају екстремна решења, на пример, екстравагантна идеја да поткупе све чланове Парламента. Друго, то је енглеска тактика, државни удар. Знајте да је веома тешко купити савест обрађену диктатуром. Ономе што је код нас на продају нико није измерио домет на политичком терену. То су наши пољопривредни производи. Наши пољопривредници и наши трговци чине једну целину која утиче на политичко мишљење.

Што се тиче државног удара, једино Совјети би били способни да га изведу са неком шансом да буде успешан. Они располажу бројним аташеима у земљи. Али, видите ви,

они такође не покушавају да се упусте у такву авантуру. То није из страха због неуспеха. Напротив! Успех тог поухвата их плаши јер би тиме потпалили ватру на Балкану. Ту ватру, којој не могу да измере крајње последице, Руси нису спремни да потпале, бар засад.

Затим, верујте ми да је период државних удара прошлост код нас. Судбина земље је сад у рукама једне особе – Краља, Краља који се ослања на једну снагу тешку за придобијање – на Армију. Они који хоће да постигну неки резултат у Бугарској, неопходно је да осигурају подршку једног или другог од ова два суштинска фактора. Време политичара, онаквих какве их ви на Западу подразумевате за политичаре, реевоулирало је. Да ли ће се, можда, то време некада вратити или га више никад неће бити?”

11. март 1940. године

Опроштајна вечера, коју су пријатељи сматрали за обавезу да ми приреде, припремљена је у (како они кажу) *шик клубу* у граду. То је стара кућа скромног изгледа, али кућа у којој се окупљају монденски ликови и особе из бугарске политике. У исто време, то је било и место где су дочекиване личности из иностранства које су биле на пропутовању за исток. Место осматрања за стране дипломате и кан-кан за њихове супруге. Клуб испуњава нека пријатна, домаћа, патријархална или балканска атмосфера. Та атмосфера је била, пре свега, испуњена мирисом парфема из Париза.

У једном од салона, млад југословенски дипломата, одевен у стилу пријатног шармера, шетао је са својом симпатичном сапутницом. Одавно се познајемо. Бугарска влада је резервисала срдачан пријем новом југословенском Министру трговине приликом његове недавне посете Софији. Мој пријатељ, још увек скептичан у погледу бугарских осећања према његовој земљи, рекао ми је:

– Упркос пакту који нас повезује, они још увек нису сварили миротворну акцију балканских држава. Чини ми се да све чешће и чешће помињу Македонију.

– Бугари ће то заборавити – рекох ја њему. – У сваком случају, претвараће се да су заборавили, али само ако сте ви јаки. Међутим, ето и овде смо почели са сумњама о југословенском јединству. Ваш Министар трговине долазио је недавно у Софију и остали смо у убеђењу да је оријентисао Бугаре у правом смеру. Тај југословенски министар је Хрват и овде је пуно говорио о Хрватској, превише и у истом тону као и Бугари.

– Ја то добро знам – признао ми је збуњено симпатични дипломата. – Наше јединство, разматрано тек пре годину дана, још је веома свеже да би они који га представљају седовали искуство и неопходану тактичност. Питам се да ли ће нам догађаји дати времена да консолидујемо то унутрашње јединство и да се боље сами упознамо. Да ли ће нам помоћи наши традиционални пријатељи и наши новостечени пријатељи из балканског пакта?

– Како да вам кажем, то ће зависити како ви рачунате на време, на догађања или на благонаклоност ваших пријатеља. Да ли ви сами правите разлику између ваших традиционалних пријатеља и нових које сте стекли захваљујући том балканском *пакту*? Треба ли да Вас подсетим на чињеницу да сви брже заборављамо неко осећање него обавезу. Што се тиче догађаја, они вас превазилазе. То се шири од оних најјачих спољних послова који вам измичу, па више не успевате да њима овладате, све до унутрашњих питања.

– Ако Вас добро разумем, то онда значи да је питање дана када ће, под притиском догађаја, Југословени бити приморани да се одреде и да тај избор може бити супротан њиховим осећањима – одговори ми југословенски дипломата.

Наставих:

– Нипошто! Ја не сумњам ни за секунду о избору који ће Ваша земља направити, посебно кад су Срби у питању, али желим да Вам скренем пажњу на југословенски проблем онако како се поставља наспрам опасности која вам прети.

– Како да ми данас имамо толику слободу да правимо друге прогнозе осим оних које кореспондирају са нашим сопственим жељама и традиционалним надама?! – мало замишљен, изговори мој пријатељ.

– Ви према Французима гајите пријатељска осећања, међутим, да ли су бројни они међу Французима који ће Вам отворено рећи да не губите никад из вида тај безизлаз према којем страшни догађаји гурају беспомоћну Југославију. Покушајте на сваки начин да добијете у времену! Што је могуће више! Исто тако вам треба да добијете и војну силу.

– Несумњиво је да нам је потребно много знања да бисмо добили у времену. Са овог места где сам сад, чини ми се да тај подухват има неке мале шансе за успех – одговори ми млади дипломата.

– Али сакупите снагу! Оно што је најдрагоценије данас јесте упорност. Она се прва истроши и нестане. Сви они који у данашњем свету имају монопол силе подељени су на два тора. Свако је чува за себе и дели је кап по кап према својим потребама и интересима. Мали народи, који просе мало од те снаге, принуђени су да подносе тај монопол. Оне су обавезне да плате високу цену или у крви или поништавањем своје независности. Наш економски систем има још мање разумевања за мале народе, а дистрибутери наоружања хоће да задрже монопол на велике идеје човечанства. Они вам, нажалост, не дозвољавају да платите право на сигурност неким другим средством. То се једино може платити крвљу или губитком независности. У светским сукобима, ваша судбина мање зависи од ваших грешака или наше мудрости. Заправо, она зависи од онога што понекад називамо фаталношћу. Велике силе нису никад учиниле напор да проуче реалну психологију малих нација. Разлике између политике коју практикују балканске земље огледају се у њиховом избору – или част или амбиције! Они способнији се труде да задовоље и једно и друго.

На то ми пријатељ одговори:

– Ви познајете Бугарску скоро као и Југославију. Ви сте били подстакнути, уосталом као и други, да правите поређење између наших суседа и нас самих. Ипак, Ви не

познајете истинско лице те две земље и поред искуства и знања. Препознајете га онда када свака од ове две земље буде изабрала свој пут у овом сукобу.

Београд, 15. март 1940. године

Повратак у Београд, у ком српско-хрватски неспоразуми све више окупирају политички миље. Код хрватских војника је било некакве гордости злокобне алхемије, охрабриване екстремистичком пропагандом. Поједине трупе су истицале захтеве да за официре желе једино Хрвате.

Само што је ступио на снагу, споразум Срба и Хрвата, након што је досегао до потпуног разграничења и релативне суверености Хрватске, изазивао је бројне коментаре да би могао допринети прижељкиваном јединству. Његови творци и промотери, посвећени углавном политичкој страни проблема, нису се потрудили да образложе и фактор сигурности који споразум садржи. У Загребу су одбијали приговоре да ће у случају напада из иностранства доћи до сукоба између југословенског и хрватског интереса и престижа. Неспоразуми су створени, између осталог, и око регионализама прихваћених од стране Срба и аутономаштва које постоји у души сваког Хрвата. Срби су, с друге стране, деловали конфузно, заборављајући да је њихов задатак да бране југословенско јединство, а не да истичу своје националне тенденције. То су радили, можда, из навике, желећи да управљају свим и свачим у земљи. Злоупотребљавали су и споразум, покушавајући да му ограниче реално дејство. Међутим, војничке и сигурносне потребе земље не могу више да подносе такво стање да Југославија остане разапета између неосноване хрватске гордости и српске непопултљивости. Ми ћемо тек касније сазнати да ли су Хрвати схватили да би понекад споразум (остварен силом прилика) требало и они да бране и чувају од сопствених и туђих слабости.

20. март 1940. године

Није нам познато да ли је као повод да се оствари контакт са Совјетском владом послужио брз расплет ангажовања око Финске или је то нека нова оријентација југословенске политике инспирисана од стране Принца Регента. Да ли је то била последица бриге за земљу или покушај да се пронађе нови ослонац у погледу њене сигурности? Било шта од наведеног да је мотив, покретач чињеница је једноставно ту. Принц је успео да упозна оне упућене у ту проблематику упркос сплеткама и заверама које подухвату додају тајанствену страну. Потребно је да признамо да су разговори са Русима вођени са пуно умешности и са свом могућом дискрецијом у деликатном периоду у коме и *зидови имају уши веће неће икад*. Уосталом, нисмо изненађени тиме да су ти преговори садржали тајанственост и опрезност. Дипломатска ситуација у Југославији је сваким даном и сатом постајала све деликатнија.

Свађа Руса са Француском и Енглеском постала је озбиљна нарочито након рата у Финској. Са фактичке стране, совјетско-немачки споразум и ратно стање у Европи су елементи које треба узети у обзир. При том је требало водити рачуна да се свака грешка скупо плаћа. Југославија је остала једна од ретких европских земаља која је одбила да призна земљу Совјета и сада се указала потраба да донесе такву одлуку и то учини. Неколико претходних покушаја да се успоставе дипломатски односи између те две земље било је безуспешно.

Озбиљнији покушај да се успоставе односи био је још у време Стојадиновићеве владе 1937. године. Међутим, тада се Принц Регент повукао и на самом крају напустио преговоре, констерниран начином окончања великог политичког процеса који је у то време догодио у Русији и који је окончан масовном егзекуцијом совјетских генерала. Тај догађај је оцењен као довољан разлог да оправда негативно осећање Круне према бољшевичком режиму. Нарочито је управник регенства Демидоф, син руске принцезе, који је

провео детињство на царском двору, тешка срца прихватао успостављање односа са Совјетима. Међутим, овог пута се не ради о осећањима које земља или Круна гаји према болшевизму. Сада је реч једино о политичком опортунизму и неопходној одлуци коју будући догађаји неумитно намећу.

28. март 1940. Јогине, Београд

Супротности које обилују информацијама. Трупа француског националног позоришта *La Comedie Francaise* допутовала је у Београд и одржала неколико представа. Ово позориште је постигло такав успех да је, заиста, било тешко разлучити ентузијазам публике у позоришту од ширих политичких циљева Француске. Испред препуних дворана, свака представа је завршавана *Марселезом*, коју су гледаоци певали спонтано. Они су одушевљено аплаудирали у препуним дворанама. Такво одушевљење према Француској превазилазило је и најбоље осмишљене пропагандне подухвате. Београђани, ускраћени за јавно испољавање мишљења због цензуре (строга у свим доменима) и без било какве могућности да искажу осећања, искористили су ову прилику да би надлежнима одржали лекцију о својим убеђењима. Они су искористили гостопримство које су власти показале према гостима из иностранства, и тако је српска публика јавно показала свој став. Коришћење присуства страних уметника да би се показало своје мишљење необична је и жалосна околност и ситуација коју само диктатура може да створи.

Органи надзора и праћења били су изненађени оваквом реакцијом Београђана. Амбијент није био ни сличан оваквом пријему кад је, у Београду, недељу дана пре, гостовао *Оркестар Берлинске филхармоније*, иако је и њихов концерт у ранијем периоду био веома цењен. Овог пута је констатована изненађујућа одбојност публике. Наиме, дана предвиђеног за одржавања овог концерта, дошло је до праве опсаде билетарнице и борбе за место у сали. Касније је установљено да се не ради о истинским љубитељима музике

већ о провокаторима и батинашима. Они су припремали пројаву непријатељства према Немачкој. У последњем тренутку, концерт је отказан на захтев саме полиције. Берлински музичари су спаковали своје инструменте и вратили се назад у Берлин. Овај случај је за савезнички миље представљао очевидну одбојност београдске публике према нацизму. Ипак, југословенско руководство је бринуло, и тежило је да избегне компликације и неспоразуме са Немачком. Сурова реалност је постајала све неизвеснија због чињенице да су одређене групе Београђана имале своје политичке циљеве. Влада је морала да брине за вођење званичне политике.

Изгледа да је француски генерал Гамелин одлучио да створи тај чувени балкански фронт и пре него што на западу отпочне истински рат. Послао је нову ноту у Београд у којој инсистира на томе да се Југославија, Турска, Румунија и Грчка придруже Савезницима. Турска оклева, Румунија је поцепана унутрашњим сукобима у којима назиремо утицај Немачке, Србија и Грчка имају добру вољу за придруживањем, али и оне би најрадије да их овог пута оставе на миру.

Генерал Гамелин очигледно не познаје Балкан. Он још увек верује да Балканска Антанта још постоји јака као челик и да на њу може рачунати као на војнички фактор. Изгледа да овај високи официр гаји илузије о вредностима дипломатских докумената, па је заборавио на то да не ужива велике симпатије у београдским војним круговима. Команда југословенске војске није заборавила његову испољену нетактичност према њој приликом посете маневрима Југословенске армије 1937. године. Београд зна и да маршал Тчекмак, Командант турске армије, такође, не гаји симпатије према Команданту француске армије. У овом тренутку кад се Француска појављује као предлагач, сваки од ових разлога имају важност (у периоду у ком смо иницијатори). Пре свега, питање односа према личности Команданта француске армије представља само изговор да се (помоћу претеране важности која се придаје тој личности) ослаби балканска кохезија под савезничким утицајем.

21. април 1940. године

Југословенска трговинска делегација отпутовала је за Москву синоћ. Она је само претходница успостављању дипломатских односа између Југославије и Совјета. Ипак, да ли је касно примећен овај последњи ослонац за Југославију, на светској карти, иако је био добро сакривен? Преокупирана проблемима друге природе, Француска је показала уобичајену рутинску резерву. Били смо задовољни што смо уз минимално дипломатско кашњење обавештени о тој посети.

Поштовање према Француској! Поштовање према Совјетима! Како можемо истим речима водити две различите политике? Изгледа да смо далеко од оног времена кад су југословенски руководиоци од француских и британских дипломата тражили савете уочи доношења неке важније одлуке. Оно што нас изненађује је сагласје немачке штампе, њихово одобравање поводом југословенске одлуке и реакције на пријатељски савет Рајха да Југославија прихвати идеју о успостављању дипломатских односа са Совјетима. Није ли такав одобравајући тон Немачке, заправо, жеља да компромитују Југославију у очима демократија које су хладне према Русији? Ипак, нацизам не може дозволити *руском медведу* да стави своју огромну шапу на територију у којој они имају своје, већ толико закомпликоване, планове у тој земљи.

Међутим, југословенске руководиоце охрабрује чињеница да сукоб интереса између Русије и Немачке око Југославије постоји. То је нова равнотежа снага која се успоставља насупрот брзини којом се догађаји одвијају. У сваком случају, то је за Југославију могућност да добије у времену. Поучени догађајима у Норвешкој, Југословени са зебњом гледају према замраченом хоризонту. Уосталом, Београд је обавештен да земље које окружују Југославију (нарочито Италија) већ усмеравају стреле у смеру што није нимало пријатељски за Француску. Француско-југословенска веза, већ ослабљена због италијанског противљења, ризикује да постане још сложенија услед оваквог развоја догађаја.

Доласком пролећа, дошли су и нови ветрови који су нам доносили мирис барута. Да ли ће се југословенска по-

литика решавати на туђем бојном пољу? Истина је да недостаје разјашњење за јасан избор. Потребно је (у погледу Русије) импровизовати политику која би требало да ојача спољну безбедност земље, али да та политика истовремено не угрожава унутрашњи поредак. То се не поставља као проблем савести за управљаче земљом већ је то проблем целокупне Владине политичке концепције. Једина шанса спаса лежи у томе да јако национално осећање надвлада друштвени и социјални идеализам. Другим речима, потребно је да изградња социјалног идеала остане за период након завршетка рата. Уосталом, видљиво је да се и у самој Русији дешава нешто идентично. Ако се приближимо симпатијама Совјета, оно што ће они тражити јесу превасходно елементи војничке снаге а не некаквог идеолошко-револуционарног става.

Комунистичка партија, просто речено, скоро да не постоји у Југославији. Проглашена је илегалном 1922. године, и њено скривено деловање је присутно једино у Хрватској. Међутим, познато нам је да се њен Централни комитет и њени истински руководиоци налазе у затвору. Универзитетска младеж (из које комунисти регрутују своје најоданије следбенике) и неколицина фабричких радника углавном је сва њихова снага. Постоји малобројна радничка класа у односу на сељаке. Остале масе пролетаријата налазе се пола у социјалним а пола у званичним организацијама које галаме о радничким идејама без могућности да им дају суштинске предности. То је партија интелектуалне елите која позајмљује генералне идеје блиске левичарским формама усмереним према болшевизму, мада у њима има и словенофиљства и панславизма, а такође и елемената снобизма.

У ранијем периоду, у Југославији је постојао истински расцеп између мишљења Владе и већинског мишљења. Сада су они први пут на истом колосеку. Влада је вођена државним интересима, док су остали вођени својим осећањима. Они су се супротстављали ауторитарном режиму. Радило се пре свега о цензури. Она је у народном погледу постала *црна овца*. Народ се осећао превареним и напуштеним. Тим народним масама, патриотски настројеним и спремним на

жртву, недостају права упуства и информације. Овде морамо изузети господина Мачека. Он је, упркос учешћу у Влади, водио рачуна да и у Хрватској сачува јасан правац, анализирајући мишљања својих следбеника. Оно што ретко срећемо код других југословенских политичара је његов труд да прати реакције следбеника, симпатизера и јавног мњења у исто време.

Југословенски диктатори су се задовољили тиме да у Београду изграде лепу зграду Парламента не би ли створили привид моћи и демократије и тиме задовољили оне који су живели у том граду. Ипак, кад је требало да та институција буде у функцији, зграда новог Парламента коришћена је толико кратко да је била готово занемарена. Више од годину дана зграда Парламента постоји у центру града и најчешће се користи за разгледнице. Диктатура је покушала да сачува привид демократског режима, али је само показивала зграду и њену фасаду. Након тога, диктатура је преузела право да одлучује у име свих и тако је изневерила народна очекивања. Такав начин владавине скривала је од јавности помоћу цензуре.

У моменту успостављања диктатуре, Краљева власт је усвојила систем цензуре са лимитираним циљем да смири напету ситуацију у земљи. Нико тада није предвидео да ће извршна власт искористити цензуру да би заштитила саму себе, злоупотребивши је као метод владавине. Истинска деформација је произилазила из чињенице да је успостављена цензура штитила у исто време и приципе и привелегије. Тако је цензура, са својом екстремном праксом, представљала догађаје на унапред осмишљен начин. То је онда стварало неспоразум између оних који су знали истину и одлучивали и име народа који је све игнорисао јер без правовремених и тачних информација није могао да одлучује. Можемо да забранимо људима да говоре, читају и да расправљају, али оно што им не можемо забранити јесте да размишљају. Људи, чак и овде, углавном мисле по мери свог обичног и доброг смисла служећи се оскудним обавештењима и полуистинама. Ипак, није ли опасно настави-

ти са том игром *рекла-казала* у овом тренутку кад спољни догађаји преузимају тако опасан заокрет?!

Само што се она екипа у Норвешкој испилила (Норвешка је окупирана 9. априла 1940. године), стижу новости и извештаји о прегруписавању немачких снага на холандској граници. У суседној Италији, антифранцуске манифестације добијају претећи карактер. За то време се у Београду штампа задовољава објављивањем штурих информација о тим догађањима без коментара. Кад у читавој Европи звоне на аларм, наређење Југословенске владе је да се што мање говори и непрекидно понавља да је земља неутрална. *Неу-штралност у гостіојанствіу* – лепа формулација, али било би још лепше да је и остварива. Кад прокламујемо неутралност, онда као да се препуштамо игри. Народне масе су прве које тада упадају у клопку. Народ је подразумевао да је значење речи „неутралност” синоним за мир. Овај став садржи опасност од опуштености, ушушканости и самозадовољства.

Позиције европских земаља су постале толико незавидне да није постојала никакаква разлика између припрема за рат и очувања неутралности. Неутралност је данас постала нека форма рата у коме покушавамо да не учествујемо. Кад се земља одлучи за неутралност, онда би требало да буде и довољно јака како би и други поштовали њену одлуку. Неутралност није само политичка концепција изабрана да би се сачувала власт већ свест да је власт у служби народних осећања. Неутралност (нарочито кад су суседне земље у оружаном сукобу) одражава снагу и могућност самоорганизације и способност да се и други приморају да поштују донету одлуку. Исто тако је потребно припремити земљу за одбрамбени рат, оспособити грађане за ову идеју и убедити суседне земље у озбиљност ове одлуке. Наравно, не можемо тражити од Југославије, недавно створене земље, да поседује политичку зрелост Швајцарске која је неутралност и национални понос градила вековима. То су две ствари које су нераздвојиве и комплементарне. Швајцарска је пример идеалне неутралности. Она се данас код Швајцараца подразумева, са традицијим коју бројне мале земље не могу

да остваре. Или – ко би други осим Швајцарске могао да дозволи себи такав луксуз да истовремено буде неутралан и гостољубив? Између једне овакве грађанске и цивилизоване опције и југословенске импровизације постоји огроман повор.

Ова чињеница би постала још уочљивија ако бисмо погледали географске карте Балкана и Швајцарске. Тако бисмо разумели колико су то различите позиције у односу на догађаје. Нико не дискутује и не оспорава швајцарске границе. Да ли је исто тако и са Југославијом? Они који се препуштају упоређивању ових простора могли би боље просудити извитоперен дух оних који у Београду мисле да је неутралност једна политичка формула битнија него војна концепција. Оно што је још опасније и очигледно супротно од Швајцарске јесте централна власт у Југославији која усваја такав став декларативно, без консултација са народом, да би се показало да ли је такав избор схваћен и прихваћен од стране јавног мњења у својој земљи.

Ипак, разлике у погледима између Владе и народа у Југославији већ су пореметиле равнотежу. Неравнотежа ће се додатно продубити ако разлоге за њену појаву не буду елиминисали они који имају мисију да праве разлику између управљања и наређивања људима и образовања својих грађана.

Од једне до друге драме

Београд, 5. јули 1940. године

Хало! Јел' заиста крај? Како астирофа је конзумирана? Француска је положила оружје?

Ми смо овде као банда неупотребљивих и изненађених људи који болују. Уз то, још смо неспособни да разумемо нову ситуацију, да се приберемо и реагујемо на неки осмишљен начин. Контраст између нације која је вратоломно одиграла своју судбину и особа које још увек траже да огонетну своју. Већ је више од месец дана како покушавамо да себе присилимо да заузмемо некакав став о новим околностима. Припијамо ухо уз радио-апарат да бисмо чулу вести, непомично зурећи у извештаје. Постали смо уображене луталице које безуспешно покушавају да побегну од стварности. Наша надања су се окретала према једином оријентиру – нашој процени догађаја у оној мери у којој је армија у Денкерку и Паризу губила и дах и садржај. Веровали смо у чудо. У чудо! Ех да... Чудо! Била је то последња стратегија у овом рату у коме, очигледно, ништа нисмо разумели и који смо детињасто упоређивали са претходним.

Сад, кад је Италија подло напала нашу последњу могућност за одбрану, убрзани догађаји су трансформисали трагедију у катастрофу. Ултимативан демарш послат је Југословенској влади из Француске. Емисар Кеја д'Орсеја дошао је овде са мисијом која је имала императивни карактер непосредно пре почетка немачке офанзиве на Белгију. Тај емисар је требао да убрза одлуку Југославије и да је покрене да изнесе свој став. Онима у Кеј д'Орсеју је изгледало да једна особа и њен лични престиж могу променити нешто у таквој позицији коју су диктирале околности. У Паризу су замишљали да ће још један емисар, са оним бројнима већ раније пристиглим у Београд, успети да оконча југословенско оклевање. Таква мисија је пропала, иако Влада у Паризу није желела да прихвати реалност.

У жеку борбе, која је указивала на одступање савезничких армија, наш емисар је требало да Београду упути *in extremis* демарш у ком се захтева неодложна интервенција Југославије и њен директан напад на Италију. Међутим, да ли је могуће да, захтевајући солидарност од Срба, ми увлачимо ту земљу у један рат којих се њих тицао мање него иједан до сада?! Да ли је било довољно затражити гест размевана да би Југославија, са непромишљеним еланом, кренула и ставила се на нашу страну, превиђајући своју очигледну неспремност, каквим војним могућностима располаже и колико је претња велика? Све грешке једне политике и њене дипломатије појавила су се у том гесту. Након што смо понудили Југославији своју помоћ, дошли смо да тражимо од те земље помоћ, простирући пред њу црвени тепих. Та тужна замена улога на крају је довела до мучног сазнања да је југословенска позиција требало Савезницима да буде разумљива већ одавно. Нови ратни захтеви и опасности у нама су једино будили успомене на претходни период и тадашњи општи елан. У међувремену, једна утврђена војничка линија (Мажино), показала се као некорисна и превазиђена.

Мноштво успомена и некадашњи елан сачувани су и у југословенским срцима. Бројни су и они који су у том периоду били српске војничке старешине. Сад су ти исти били спремни да у овом критичном моменту за Француску *ускоче у њомилу* па макар и са ограниченим средствима са којима је располагала југословенска армија. Ипак, један разборит дух је морао да савлада таква осећања и евентуално спречи нечију усијану главу да потпуно бескорисно гурне ову земљу у катастрофу. Кад у исто време САД, на врховни апел Француске владе за помоћ, одговарају обећањем – *кад дође време за њо*. Изгледа да нам је био потребан један овако безнадежан моменат да би се тим захтевом према Југославији импресионирала Италија. Могуће је да је под утицајем слабо обавештених саветника Француска прихватила своје жеље за реалност и тако покушала таквим демаршом само да упозори Југославију, а не да је заиста и погура у рат?

Крај непријатељстава и рата ће нам омогућити да прецизније утврдимо и истражимо где се налази кључ за овај

несрећни и тајанствени демарш. Међутим, остаје да размотримо и следеће (док не доспемо до неког поузданог извора). Одбијање Југославије да испуни француске захтеве садржи јасан доказ њене неутралности. Ако Југославија није притекла у помоћ Француској (којој уосталом дугује своје постојање), ко би онда могао да посумња у њену отворену жељу да остане неутрална? У сваком случају, Осовина би требало да узме у обзир ову жељу и да више не сумња у намере владе у Београду. Она би требало да одустане од захтева који би нанео ударац југословенском престижу.

То што Француска није добила оно што је очекивала (или што је макар покушала) можда ће ипак консолидовати неутралност Југославије. Да ли ће тако Француска својом трагедијом учинити оно што није могла да испуни за ову земљу својом снагом и спремношћу.

30. јули 1940. година

Несумљиво је да смо ми овде далеко, чак и предалеко, од рушевина које се све чешће виђају у Француској. Рушевине су посвуда: у градовима, покрај путева, али и у душама људи. Ми своју част трошимо у критикама уместо у акцији. Присећајући се да је неко издао, али нико не зна кога да окриви за то, ми инстинктивно нагињемо ка критици Петеновог примирја. Генерал је прихватио пораз, али други, онај млађи, то је одбио!

Ако би нека, још увек недовољно дефинисана, импресија ометала тајну жељу појединих да храбро следе деловање генерала де Гола, онда би сви остали усмеравали своју наду у том правцу. Једина утеха у том нашем поразу је спознаја да он није непоправљив. Далеко више са француским инстинктом него са темпераментом његових војника, генерал де Гол је успео да открије у души сународника једино јединствено осећање – наду.

Све идеје које су доприносиле олакшањеу, нади или консолидацији могле би послужити сутра као религија. Та-

кође, да ли је де Голов покрет за нас само сентиментална реакција након понижавајућег пораза? Идеја је ту. Та идеја је потпуно нова, а истовремено и узаврела. Пробудила је динамичност, али није умањила наш гнев, глув гнев који би, рекли бисмо, превасходно послужио да одагна рђав сан и да пронађе пут за деловање. Већ се формирају *кланови* који доводе до сукоба међу Французима. С једне стране су појединци који траже дела за која је требало савладати непремостиве препреке, а са друге је група оних који су се потчинили режиму у Вишију, не усуђујући се да виде даље од својих интереса.

Које политичке датости је требало променити у Југославији након бруталног нестанка Француске? Патња Срба због француске катастрофе била је евидентна и искрена. Али колико је тек већа била њихова брига? У време кад су француске снаге биле још усправне, и Југославија је осећала да је, упркос свему, ипак заштићена. Београђани су изражавала бојазан за сутра и у тој стрепњи, која их је оптерећивала, показали су солидарност са нама. Оних неколико година пред рат, Југословени су нам често замерали да смо у војном смислу предалеко од њих и да је та дистанца била основни разлог за њихове сумње. Данас, кад овде нисмо присутни нити војнички нити у било чему, ми жалимо због тога. Нема сумње да се и у Југославији срушила читава политичка и дипломатска конструкција. Њени руководиоци мораће да запну како би је усправили. Оно што им недостаје јесу време и средства.

Нови амбасадор Југославије налази се у главном граду Совјета, у Москви. Совјетски Министар је већ два месеца у Београду код Југословенске владе. На тај начин су успостављени дипломатски односи између ове две земље, иако њихови садашњи руководиоци не гаје нарочите симпатије једни према другима.

Совјетима, навикнутим на резервисан пријем, таква осећања не сметају да раде. С друге стране, пут до Москве за Југословенску владу (нарочито за Регента) није почињавао задовољство. Совјетска влада је то одмах уочила, па је применила тактику тренутних околности од стране

Совјетског амбасадора. Он је настојао да омекша југословенске руководиоце трудећи се да што брже придобије јавно мњење. Све ово је било изузетно важно јер је остало слободно место у дипломатском миљеу у Југославији. То место је још увек празно због неочекиваног одсуства Француске. Руси су заинтересовани да га преузму, па користе аргументе чија вредност треба да импресионира Владу у Београду. И ето! Нагла промена угла гледања на политику југословенских руководиоца је из потребе да смело направе снажан политички заокрет (према Русији) за који изгледа нису били способни. У сваком случају је требало прихватити бар једну фазу транзиције. Регенство је изгледа било спремно да је прихвати, али њихово опортунистичко промишљање су диктирали догађаји који још нису еволуирали онако како су их Совјети предвидели.

Наравно, нису Совјети једини који желе да преузму празну столицу коју је Француска оставила. Поред њих, Немци и Италијани су такође осетили радост у срцу ставивши у погон читав дипломатски рад и односе који не датирају од јуче. Овде је дипломатска борба била отворенија од борбе коју већ шест месеци воде у Бугарској. С друге стране, у Југославији има мање комуниста него у Бугарској, али је зато незадовољних и необавештених много више. Потребно је поменути и демократе који су, тешко разочарани француском катастрофом, гурнути у метеж и стреме ка екстремизму. На крају, ту је и Југословенска војска коју принц Регент никада није посебно инспирисао симпатијама, а још мање тоталним поверењем. Све то нас приморава да се запитамо да ли ће регенство, настављајући деликатним системом равнотеже, направити неку грешку. Позиције ангажованих такмичара разликује се од оног периода када је Француска имала право на своју реч.

Југославија, као неутрална земља, постала је предмет интересовања за бројне *удвараче*. Она више није у могућности да брани своју неутралност користећи искључиво своју вештину. Дипломатском одсуству Француске додаје се и неактивност Енглеске. Слом Француске имао је у Београду за последицу управо оно што смо и очекивали – реперку-

сије око става Енглеске. Штавише, силовита бомбардовања Лондона, што је требало да омогући немачку инвазију на британска острва, продубила су ову резерву. Енглеска дипломатија се повукла у ровове поред обала као, уосталом, и њена армија. Изгледало је као да чека неки свој тренутак. Иако је моменат тежак и исцрпљујући за Велику Британију, такав је и за Југославију која је све више изолована. Да ли је једини начин за Југославију да одложи претњу Осовине тај да се окрене према Совјетима или да непрекидно ишчекује англосаксонске услове и француске захтеве.

У међувремену, сивоцрни облаци се већ гомилају у долинама покрај Дунава. Олуја се приближава. Облаци се прво појављују изнад Румуније, долазећи од бугарске стране и мађарских равница. У Будимпешти и Софији су одлучили да је управо то моменат да развију једра и крену са својим захтевима према Румунији и у решавање својих територијалних питања. Бугарска и Мађарска су процениле да нема више трговине са њима. У том наводном убрзаном арбитражу, тражене територије су предате потражиоцу у кратком року. Радило се о оним истим територијама за које се Румунија толико борила и због којих је патила.

Да ли ће се Мађари и Бугари окренути и према Југославији сад кад им се отворио апетит? Постављајући себи то забрињавајуће питање, Влада у Београду је одлучила да се уздржи од било каквих изјава тим поводом. Како ће Југославија прихватити ту завршну егзекуцију свог дојучерашњег савезника – Румуније? Околности је спречавају да јој пружи било какву помоћ, па чак и могућност да уложи формални дипломатски протест.

Игром случаја, ја сам тих дана срео Мађарског амбасадора у Београду. Он је веома суптилан дипломата којег сигурно можемо сврстати међу разборите људе. Њега је нови територијални споразум са Румунијом више забрињавао него што га је радовао. Упркос чињеници да је овим документом његова земља широко фаворизирана, закључио је да ће територије које је Мађарска тим споразумом добила његовој земљи дати географску позицију која много подсећа на ону коју је имала Чехословачка.

– На шта се жалите? Ваш иредентизам ће вас гурнути даље. Поставши вазал Осовине, жртвоваћете независност ради територијалних амбиција. Могли сте остати мала али слободна земља! Ви сте изабрали други пут!

На то ми дипломата одговори:

– Будите сигурни да, у сваком случају, ми не бисмо остали независни. Ми смо слободу изгубили оног дана кад смо постали суседи Немачкој. Кад је већ тако, онда да искористимо предности које нам даје једно пријатељство наметнуто околностима и које нас штити од друге велике опасности – Русије.

– Тако се може закључити са једне тачке гледишта, али зар не верујете да је у овом моменту, или макар на дужи период, опортуно да завршите са тим својим иредентизмом?! Затим, да ли би требало да будете великодушни према Југославији која је бар досад показала велико разумевање за вашу земљу?

– Наравно, ми смо изузетно захвални за конкретан став Југославије. Она може рачунати на наше искрено пријатељство. Политичко приближавање наше две земље је, уосталом, у фази проучавања.

– Југославију ће засигурно заинтересовати идеја о мирном приближавању Вашој земљи. Ипак, ви сте у Мађарској оставили заставу на пола копља као знак жалости за изгубљеним територијама у корист три земље чланице Мале Антанте.

Након краћег размишљања уследио је дипломатски одговор:

– Ја игноришем чињеницу да Мађарска влада рачуна да напречац подигне ниво сентименталности према суседној земљи тако што ће најпре обелоданити да је жалост за изгубљеним територијама укинута. Идеализам једног народа јача његово јединство и он не би требао да буде избрисан из његовог духа, нарочито онда кад се ради о једном обичном симболу. То неће спречити Владу да води срамну политику наметнуту околностима.

– Тешко је рећи да ће Ваше објашњење задовољити Југословене, а нарочито да ће их убедити да су ваше амби-

ције, кад су у питању границе задовољене на дужи период ако не и заувек. Ипак, чудим се да им недостаје њихова оштроумност и сагласност када је већ пакт о пријатељству, који сте ви припремили, редигован на уобичајен начин и када су ваша осећања заиста искрена. Оно што њих, изгледа, одржава на опрезу јесте сумња Југословенске владе (то је оно што и Ви сами знате) да политика Будимпеште није ништа друго већ само наставак берлинске политике.

– Ако прихватимо да је то истина, шта Вам говори да интерес Југославије не лежи у томе да се настави та линија Берлин–Будимпешта све до Београда?

– Могуће је да су југословенски руководиоци расположени да планирају једну такву могућност. Ипак, можемо посумњати да ће земља, поготову Срби, приступити систему за који нису припремљени и који је одбојан њиховом менталитету. Ваша једина шанса да придобијете реално пријатељство Југословена састоји се у томе да им искрено помогнете да остану неутрални. Хипнотисани идејом да заокруже мађарске границе, Ваши руководиоци не воде рачуна да се овај рат води због неких других ствари, а не због територијалног реванша и области преузетих од ваших позајмљивача. Мађарска је вођена, као и Бугарска, амбициозним еланом који користи застареле методе не би ли задовољила правичност и своје захтеве. Такође, Мађарска је увелико заслепљена поносом и традиционализмом. С друге стране, искуство нам показује да Југославија и Мађарска могу да се споразумеју. Мађарска мањина у Југославији увек је изјављивала да је задовољна. Сељаци врло добро разумеју колико би могло да их кошта евентуално призивање насиља. Такође, они знају и да претеривање са праведношћу увек доводи до безакоња. Једног дана и Мађари ће постати уморни од тога да умиру за празне амбиције својих аристокрта.

Принц Регент је јуче примио новог Француског амбасадора. Он је шеф мисије. Изгледа да је планирао да практикује умерену политику која се поклапа са његовим темпераментом. Званично, његов посао ће бити скроман, али незахвалнији од посла његових колега који су више од двадесет година имали своје место у Београду. То је место на ком ће званично представљати Петенову владу (Виши) о чијем ауторитету и валидности Французи дискутују и имају опречна мишљења.

Амбасадор је у Београд дошао из једне нордијске земље у којој је његова тактичност веома цењена. Основни његов квалитет за садашње околности јесте што се поставља као мудар патриота. Његов посао састојао се у томе да обзнани политику коју симболизује један град (Виши) и да истовремено промовише ону другу политику – политику која одговара истинским осећањима Француза. Његова спретност и опрезност биће стављени на велику пробу јер је требало тако деловати да би се учинило разумљивим оно што се подразумевало. То наравно кошта! Сви који су некад видели како име Француске бриљира у Југославији, данас гледају како Француска у овој земљи примењују дипломатију *сћејеница за ђослују*. Ипак, ако бисмо признали више достојанства овој тренутно пониженој функцији, више бисмо ценили своју уздржаност, више бисмо је уважавали и афирмисали како бисмо, у датом моменту, пронашли ону истинску Француску.

Узнемиреност духа у једној великој земљи (Француској) која жели да превазиђе пораз – то је проблем који занима политички миље у Београду. Рекли бисмо да је пасиван отпор у окупираним областима оно искуство које они желе да упознају и развију. Француска није прихватила пораз већ се припремала да посвећено делује као и она Француска од јуче. Југословени су желели, упркос свим лекцијама, да пронађу, ако је могуће, неку тачку ослонца и подршке за сутра.

Наши који су остали овде деловали су врло спретно и организовано. Од момента кад су се ослободили сваке званичне обавезе, откад њихов задатак да шире племените идеје није више под утицајем стереотипних инструкција послатих из удаљених дирекција и канцеларија, њихово деловање је постало ефикасније и конкретније.

У Француском Институту у Београду створено је огњиште правог, истинског француског мишљења око неколицине посвећених патриота. Тиме се Француска, овде, још увек бранила својим препознатим генијем и оним што је даривала цивилизацији и тиме стекла симпатије у душама многих људи.

5. октобар 1940. године

Југославија је (то смо одмах учили) желела да се држи подаље од ратних догађања на Балкану, па чак и од оних у близини њених граница. Осетили смо како *неутралности* у *достојанству* често одзвања као рефрен, мада су догађаји из суседства имали свој одјек и утицај овде. Колико је такав став представљао немогућу мисију показала је неочекивана реакција у вези са окупацијом Бесарабије од стране Совјета. Румунија, територијално окрњена од стране Мађара и Бугара, сада је остала и без те области. Све се одиграло тако муњевито да су Румуни имали само толико времена да узвикну: *Пажња!* У Бесарабији се налазила колонија насељених Немаца (око 100.000 душа). Убрзо је закључена руско-немачка конвенција, и Немци колонисти су добили право да се одселе у своју матичну земљу. Дунавски ток је одређен као правац којим је требало бродовима поступно транспортовати ту Немачку популацију у *нацистички рај*. Било је потребно прибавити одобрење од подунавских земаља ради изградње успутних одморишта и кампова за транспорт толиког броја људи и на тако дуг пут.

Тако је и Југословенска влада, која је штитила своју територију (*неутралности* у *достојанству*), видела наметнуту

посету *џуристџа* у том специјалном рату. Један од већих прихватних кампова саграђен је покрај Дунава, испод самог Београда. Овај камп је био ограђен жицом и изгледао је као немачко острво у средини српског града. Заставе са кукастим крстовима лепршале су изнад бројних барака подигнутих покрај реке. Традиционална српска гостољубивост, пропраћена намештеним немачким осмесима, широко је коришћена у корист нацистичке пропаганде. За време боравка у кампу, корисници тог простора били су дужни да поштују војнички ред. Требало је припремити Немце из Бесарабије на режим који их чека у матичној земљи. Нацисти су истовремено користили прилику да Београђанима демонстрирају предности својих метода, реда и организације.

Горе, са Калемегданске терасе – лепе тврђаве на којој се поносито издиже споменик захвалности Француској – Београђани опуштено опсервирају немачку дисциплину на јесењем сунцу у свој тој лепоти окружења у ком се налазе. Неволњници из Бесарабије су у групама извођени из кампа ради посете граду. Њихова горка радозналост посматрача овог окружења могла је дуго да траје. Немци нису пропуштали ниједну прилику де се покажу као нетактични. Ограничавали су њихово време и радозналост за дивљење према околини. Пожуривали су шетаче из кампа да убрзају кретање.

Уследио је званичан позив Амбасадора Рајха одговорним руководиоцима за посету кампу. У време кад су се ови бивши насељеници шетали у групама по граду, Београђани су први пут чули како бат немачких чизама одјекује по градској калдрми. Појавили су се чланови Владе и војна лица. Принц Регент се лично оправдао. Након изнуђеног гостопримства, уследила је наметнута званична посета. Шта још више да траже? Ипак, да ли тим сиротим Немцима, раскорењеним из земље у којој су живели већ два века, одговара такав живот иза жице у том политичком кампу? Рекли бисмо да се пре ради о изложенима у зоолошком врту феноменима. Они су несумњиво очекивали да им се објасни зашто су их спасли од большевизма и до које тачке, у ствари, они служе као објект нацистичке пропаганде.

Иако су Београђани деловали помало збуњено немачким организаторским духом, па чак ако су се понеки и дивили како је цела представа изрежирана, њихов темперамент није одушевљен ригиднишћу која прети да уништи сваку индивидуалност. Ти колонизовани Немци (мада добро храњени) ипак су одавали слику затвореника. Штавише, све те униформе наводе на забринутост. Све је изгледало као претходница неке велике опасности коју су Срби већ почели да осећају.

15. октобар 1940. године

Ко би, ако не Руси, могао скинути застор са све дубљег ширења и деловања Осовине у Југославији? Немири у Румунији су призвали немачке трупе у ту земљу и њихов број је растао без престанка, док је тон совјетске пропаганде постајао све енергичнији. Оштри коментари су све више одјекивали у дипломатским круговима у Београду. Понављамо онима који хоће да чују да Русија не може дозволити Немачкој *да иружи шају* на румунску нафту под изговором заштите Румуније од бољшевизма! Имајући у виду недавна говоркања о скором приступању Румуније и Бугарске Тројним пакту, совјетска пропаганда покреће своју лаку дипломатску коњицу (саопштењима и тајним састанцима) против германског насртаја на Балкан.

Немачка реакција је у званичној штампи муњевита и сасвим извесно у дослуху са Осовином. Они гласно говоре о *новом њорешку* и о једној новој Европи, оснаженој уз помоћ дириговане економије. Међутим, то ипак није довољно да задовољи нацистичке дипломатске циљеве у погледу Русије. Немачки војни аташе у Београду, говорећи са једним неутралним дипломатом, није се устезао да каже:

– Наша акција на Балкану има дефанзивни циљ колико је потребно да буде миротворна. Али ако Русија буде ометала ову нашу логичну експанзију, ми ћемо јој објавити рат.

Тиме су отворени сукоби између Русије и Осовине на дипломатском пољу. Немачка би се можда зауставила ако

би Русија успела да удружи своје дипломатске и политичке снаге са скромним (али реалним) снагама из Велике Британије. Било је покушаја и са једне и с друге стране, али је неповерење међу њима још увек било велико.

Мада је и југословенски став или, можда још тачније, став Југословенске владе, конфузан и неодлучан, они оклевају да се превише приближе Совјетима, очекујући да им они сами приђу. Истовремено, они немају много поверења у далека и неодређена обећања Енглеске. Таквим ставом не доприносе евентуалном руско-енглеском дипломатском удруживању.

Ретки су они који имају смелости да сугеришу руско-енглеско приближавање с циљем да се пружи конкретна и брза подршка Југославији. Тако би Влада у Београду имала добру прилику да покрене иницијативу и истакне принцип неутралности. Овако, она је деловала престрашено јер се плашила да би могла повући потез којим би компромитовала ту позицију. На крају, изненада је стигла вест о сукобима на грчко-албанској граници. Отвара се ново ратно жариште. У Београду забринутост расте.

Неколико дана касније је избио рат између Италије и Грчке. Немачка отворено саветује Грчку да уреди односе са Италијом, јасно истичући да се она неће директно мешати у сукоб. С друге стране, Југословенска влада изнова жури да појасни своју неутралност. Турска је учинила исто. Након Мале антанте умире и Балканска антанта. Све идеје француске дипломатије и креатора оних добрих политичких одлука одлазе у неповрат. Ипак, у Југославији је забринутост народа помешана са његовим гневом. Неки политички кругови у српском миљеу почињу да исказују нестрпљење, сматрајући да та представа са неутралношћу, подржана једино говорима или познатим обрасцима, већ дуго траје, и да, у недостатку једне независне политике, треба заузети одлучнији став. Војнички кругови су узнемирени, и бројни су они који говоре о стратешком опкољавању Југославије: Притиснута и деконцентрисана државна штампа се не усуђује да јавно изнесе те захтеве. Влада се није оглашавала док се гунђање појачавало. Све више и више се подизала

брана између моралних снага југословенског народа и безгласне апсолутистичке власти која је изгледала као укупана од страха и под теретом одговорности.

8. новембар 1940. година

Генерал Недић, Министар војни, изненада је смењен. Разлог због ког је Министар *повучен за уво* објашњен је са дозом опреза. Наиме, генерал Недић је јавно испољавао нервозу од самог почетка италијанско-грчких непријатељстава. Његов став у погледу тог сукоба изазива озбиљне разлике у виђењима која су показале да је Главна команда и сама Влада против његових закључака. У својству Команданта армијске групе на југу Југославије, Министар војске је издао дневну заповест својим трупима. Тим документом је упозорио јединице да буду спремне и да обезбеде земљи сигурност од опкољавања. Исто тако, било је несумњиво и логично да се (поред акта недисциплине и заузимање политичке позиције) испуњавање те његове заповести тиче и позиција Солуна.

Регент је ганут, али је ипак сменио Министра зато што је његова наредба интерпретирана као акт нетрпељивости према Великој Британији. Видело се да се Принц сваким даном све више повија под немачким притиском. Међутим, он ипак није сматрао за паметно да до ове тачке изазива Енглеску. То је било исувише ексцесивно, некорисно и неумесно. Могуће је да су ови ставови и одлуке генерала Недића имали више политички карактер него разматрања војничког реда, али кад се у једној земљи војници мешају у политику, то значи да цивили не умеју да је воде. То је, нажалост, био случај у Југославији у овом тренутку.

За новог Министра војног је постављен генерал који је такође имао, додуше кратку, дипломатску каријеру. Он је суптилног духа, дисциплинован и одан династији. Са Главном командом и неамбициозним особама, Влада је тражила такве војне команданте од који није очекивала да је *шуку по*

лави. Ипак, колико су у крајњем збиру вредела њихова војничка стручност и познавање технике, то је друго питање.

Руководиоци земље су се, пре свега, трудили да живе у једној смиреној унутрашњој атмосфери. Да би лакше сачували хладнокрвност пред опасном ситуацијом или да би имали миран сан? Више смо склони да прихватимо ово друго као разлог за смиривање.

20. новембар 1940. године

У време када је акт о консолидацији упућиван Енглеској, стигло је саопштење о састанку господина Рибентропа и Министа иностраних послова Југославије у Фушлу. Дипломатија Рајха је одлучила да њени батаљони брже напредују према Балкану.

Изгледа да је овога пута Југословенска влада извукла корист из једне, још увек конфузне, ситуације. Господин Рибентроп се вратио са обећањем да ће Југославија, у замену за поштовање њене неутралности, након Мађарске потписати и пакт са Немачком. Нису још прецизиране никакве компензације нити неке друге обавезе, али преговори са Немачком су отпочели. Ствар је изгледа уређена између опасности коју је за Југославију представљала Осовина и опасности од бољшевичке доминације. Није ли овај избор био мало преурањен? Како то да искусне и проверене руске или енглеске дипломате не уоче у овом ставу нешто снажније дејство немачког присиљавања? Међутим, Британци су се показали као бољи играчи. Они су тражили наклоност регенства, претварајући се да верују у англофилију Двора. Совјети, насупрот њима, нису крили своје рђаво расположење. Њихово осећање је увећано сазнањем да са актуелном Владом није могућ ефикасан рад и да је још увек под сумњом. Совјетски дипломате, да би прошириле деловање у Југославији, користили су методе деловања других земаља. То је била нека врста привремене колаборације, посебно успостављене с Владом у Београду. Југославија је тренутно

могла имати користи од условне колаборације. Ипак, отров бољшевичке доктрине створио је у овој земљи (уосталом као и у другим земљама) конфузију између дипломатских циљева и брига за социјалну опасност од једне тоталитарне идеологије.

Регенство је само додатно увећало конфузију претераним истицањем опасности од бољшевизма. Кад ово узмемо у обзир, не треба да се чудимо томе што су тада Совјети, против своје воље, скренули са пута нормалног деловања и усмерили правац свог рада према политичкој опозицији у земљи. У својој легитимној жељи за успехом, совјетска дипломатија више није имала избора нити могућности. Није било потребно много да управо таква совјетска дипломатија буде оптужена за уплитање у унутрашњу политику земље и да сеје злочиначко револуционарно семе у њој. Конфузија се трансформисала у претњу све до антипатије. Она је досегла до обостраних непопустљивости и неразумевања. Међутим, овог пута, совјетска дипломатија је била задовољна настављањем свог рада нормално. Данас, у условима које је рат наметнуо, Русија је имала историјску позицију на Балкану и она се трудила да успостави баш ту позицију коју је добила, а не да извози комунистичку револуцију. Ипак, Совјети су добро уочили да је у Влади већа зебња од њихове идеологије него од прихватања њихове дипломатије. Били су подстакнути да се служе овом првом са надом да ће тако наметнути и ову другу. Питање које се наметало је да ли ће, ношени еланом и амбицијама (те две ствари су често биле у кофузији), људи из Москве водити посао на два фронта – доктрина и дипломатија.

Ко је могао да разлучи праву истину у тој вртоглавици страсти и интереса у овој игри? Како бити сигуран да су такмичари у тој игри искрени? Потом, забринутост би се јавила онда када бисмо јасно видели како се у тим интригама опасност шири. То би свака мало мудрија политика покушала да избегне зато што све губи свој прави смисао у таквим тренуцима. Ипак, они који су изазивали овакву конфузну ситуацију можда сматрају да је она мање штетна него да је отворена директна сарадња са совјетском дипломатијом.

Кад узмемо све ово у разматрање (руководиоци су погрешно мислили), они су помишљали да нацизам и фашизам земљи у којој се укорене остављају илузију о извесној слободи. Можда у таквом систему ипак остају могућност и простор који омогућавају да се истовремено сачувају привиди и привелегије. Са большевизмом је тотална непознаница. Постоји могућност да је са њим крај свему овом. Руководиоци који су правили такав избор можда нису били свесни да тиме лишавају нацију подршке која би можда спасла њену независност. Елиминацијом такмичара такве вредности као што је Русија представља пропуштање велике шансе за једну земљу пред иностраном претњом која примењује политику равнотеже. Ипак, да ли је та шанса мање вредна од наде свих оних који праве такав исхитрен избор у погледу личних интереса у истој мери као и у погледу њихових безвредних, несигурних и дискутабилних карактера?

У унутрашњости се духови колико-толико смирују. Са друге стране, из иностранства стижу другачије вести. Тамо је нових брига напретек. Београд је утолико више преокупиран јер Осовина не губи ни минут у намери да наметне своју вољу подунавским земљама. Након Мађарске, Румуније је званично увршћена у Осовину. Бугарска неће чекати дуго да их сустигне. Неуспешан је покушај Совјета да бар нешто учине у погледу Бугарске. Сада је за све касно јер су све позиције већ заузеле.

Иако се Грчка херојски бори, та оскудна морална утеха не може задовољити Југословене. Приметно је да се Осовина труди да, што је могуће брже, преобрати Југославију. Неочекивано снажан отпор Грка мења комплетан аспект балканског проблема. Најављена је посета мађарског Министра иностраних послова Београду, док се немачке трупе пребацују из Румуније у Бугарску. Кад се потпише пакт о мађарско-југословенском пријатељству, тад ће се све јасно видети у картама. Југословенска јавност бурно реагује на понављање грешке потписивањем новог пакта са Мађарском без званичног признавања југословенских граница од стране Мађарске. Унутрашња атмосфера у земљи је поста-

ла затegnута. Иако су наговештене опсежне војне мере, оне су биле веома скромне. Само две класе су мобилисане.

Узнемирана причом о попустљивости, Влада је пожурила да умири јавност, истовремено покушавајући да одагна сваку сумњу Осовине. Једном опрезном и изнијансираним изјавом, Министар иностраних послова објављује да је Југославија успела да успостави мировне односе са свим својим суседима. Недавни пакт с Мађарском затворио је тај круг *солидної и обећавајућеї пријатељства!* Ипак, та инјекција морфијума одагнала је страхове само код оних који је примењују. Година је истекла уз још опасније незадовољство.

10. јануар 1941. године

Почетком године, у Београду узалуд траже разлог за оптимизам упркос успеху грчке војске у Албанији и победничком напредовању енглеских трупа у Либији. Шансе за поштованом неутралношћу падају, док се докази о изолваности земље гомилају. Слобода деловања Југославије се ограничава са свих страна, а из Француске већ допире ехо разочарања и обесхрабрења.

Француска заједница у Београду је спремна да делује. Она покушава да преко Грчке успостави контакт са борцима француског покрета отпора. Неколико официра, чланова некадашње француске војне мисије у Београду (искусни војници), отишли су у различитим правцима које нису желели да обелодане. Они други, окићени копијама медаља, уместо сабље изабрали су папуче и остали покрај камина без трунке ратничког у себи.

Енглези су навукли животињску кожу, али, као и увек, били су пуни обећања и дељења образаца за бољу будућност. Употребљив контакт са Совјетима је још увек остао пожељан, да не кажемо *насушан*. Почетном недостатку поверења надовезале су се и сумње изазване југословенским вратоломијама с Немачком. То осећање је додатно увећано чињеницом да Влада у Београду, изгледа, није наставила са

израдом пројекта пакта о руско-југословенском пријатељству. Поље дипломатског деловања Југославије сужавало се у мери у којој су се догађаји погоршавали. Ипак, од те мреже Осовина је све више затварала излаз који је за Јуославију био једина нада у извеснију сутрашњицу.

Све те различите, и понекад неспретне, руско-енглеске активности могле су бити подржане америчком моралном помоћи. Говори председника Рузвелта и договори који су се смењивали између Енглеза и Американаца давали су стимуланс оптимизму југословенског јавног мњења. Ипак, то је било недовољно, несигурно и далеко наспрам *снажном немачком зајрљају*. С једне стране се могла осетити политика апсолутног и прецизног, док се са друге чуло – *Биће и видећемо*.

Догађаји су гурали ову земљу према изолацији која ју је стављала *на изволше* каприцима најјачих. Ово се догађало јер садашњи руководиоци нису схватили домет и значај дипломатске борбе која се одиграла. Они нису хтели да разумеју да се у тим околностима само једна ствар рачуна у садашњости – добити што више у времену. Дакле, од потписивања пакта о пријатељству с Мађарском, та тактика је изгледа напуштена. Није се видео излаз из независне ситуације коју будући догађаји спремају земљи. Влада је усвојила једну фаталистичку политику, дозвољавајући да се повија према Осовини као гравитационом центру.

Чак и ако је разлог оног најјачег најбољи, то не значи да би слабији требало да све беспоговорно прихвати. Шест месеци је прошло од француске катастрофе, а југословенски отпор изгледа иде низ воду. У Загребу је експлодирало неколико бомби у центру града. Ове бомбе су представљале опасан акт који су извели десничарски екстремисти. Званични кругови окарактерисали су овај догађај као опомену Осовине.

15. фебруар 1941. године

Овог пута је Влада открила своју игру. Председник Савета и Министар иностраних послова разговарали су са Хитлером у Берштесгадену јуче. Ова новост је ударила као гром из ведро неба. Сусрет је припремљен у највећој тајности. Министри, који су допутовали са овог посебног путовања, истицали су да није било речи о прихватању некаквих обавеза. Дакле, из њихових изјава се јасно види да Председник Сабора и Министар иностраних послова нису имали одобрење од стране регенства да преузму формалне обавезе. Председник Савета био је слабог здравља и већ на почетку разговора није се осећао угодно. Да ли због хладног и влажног времена или због емоција, тек Председник Југословенске владе је добио некакву форму нервног слома тог дана у Берштесгадену. Међутим, то је допринело да атмосфера постане хладна. На ту незгоду се надовезао и додатни детаљ – Председник Југословенске владе није знао ниједну немачку реч. Уместо да је искористио прилику да лицем у лице са Хитлером изложи разлоге због којих је Југославији потребна апсолутна неутралност, ови гости за *доручком* у Берштесгадену стидљиво су признали да нису овлашћени да отпочну преговоре већ је све што о могу то да пренесу жеље краљевској власти Немачке. Уместо да су заштитили Круну, та два безначајна опуномоћеника власти сакрили су се иза ње.

Њихова сметеност је наљутила Хитлера и он није пропустио да реагује. Након дугог експозеа о Немачкој позицији, Канцелар Рајха је упознао југословенске емисаре са својом жељом да што пре сретне опуномоћене особе како би са њима регулисао неодложне проблеме за које су заинтересоване обе земље. То значи да би и Принц Регент требало, по свом реду, да крене на пут за Каносу. Треба страховати за то суђење. Званична штампа се, уместо да прецизира ствари и представи их јавности, задовољила тиме да промуца да се радило о размени мишљења и да је сусрет, као базу за разговоре, имао одржање балканског мира у контексту југословенске неутралности.

Влада у Београду се заносила мишљу да јавно мњење може поверовати у то да се, у јеку рата, Немачка задовољава разменом мишљења и да речи *мир* и *неуштралности* могу још увек имати другачији смисао осим оног који одговара нацизму. Та тактичка грешка је била утолико опаснија због тога што је немачка штампа већ, дан након сусрета, отворено писала о жељама Рајха да има одрешене руке на Балкану. Ипак, Југословенска влада се задовољила тиме да ништа не изјављује. Њен апсолутистички дух сматра да је могуће решити судбину земље са истом неозбиљношћу са којом је раније решавала неке своје унутрашње послове.

Осећамо да јавно мњење прати тенденцију опирања мерама које агенти Осовине у Југославији продубљују с циљем да обавезу земљу да дефинише своју позицију. Народ се све више удаљавао од њих у мери у којој су руководиоци били спремни да играју улогу *црвеног шешира*.

5. мај 1941. година

Путовање Министра иностраних Послова у Велику Британију, Анкару и Атину овог пута је створало утисак да се вероватно ради о политичком заокрету на Балкану. Нестрпљиво смо очекивали повратак Енглеског министра из Атине у Београд. Како кажу, очекује се да ће донети добре вести и реалну помоћ Југославији. Нажалост, и овог пута се радило само о обећањима. Међутим, додатно су договорени и неки прецизни технички детаљи који су потврђивали да добра воља Енглеске заиста постоји. Ипак, потребно је рећи да је то био веома слаб напредак који ће се у многеме показати као недовољан, а нарочито у поређењу са одлучним фактором којим је располагала Осовина. Енглеска, већ истрошена ангажовањем у Африци, није у стању да у кратком року додели помоћ и Југославији макар са онолико средстава која је доделила као помоћ Грчкој. Ова земља је обећала да ће учинити највише што може, али није у могућности да прецизира на шта би се та помоћ односила и кад би могла бити реализована.

Кад је реч о Турској, она се понашала резервисано, чак и упркос демаршу упућеном од Југословенске владе преко специјалног посланика. Било је уочљиво да Турска чека да јаснију слику о игри Русије. Она је још увек важила за последњу силу која може пружити помоћ југословенском духу отпора. Ипак, Влада, а нарочито регенство, дефинитивно не жели да укључи и тај елемент у дипломатску материју.

У међувремену, немачке трупе постају све бројније у Бугарској. Неколико дивизија је стационирано на југу бугарско-грчко-југословенске границе. Тада смо увидели какав је био садржај дијалога и шта је било у игри приликом разговора између Хитлера и југословенских министара у Берштесгадену. Принц Регент је морао, по свом реду, да се сусретне са Хитлером. Тај сусрет је реализован, у највећој тајности, у Клагенфурту. Овог пута он више није имао могућности *да се извуче*. Преговори о Пакту су практично отворени. Кад је лист *Време* објавио (под сигнатуром свог директора, човека склоног нацизму) чланак у коме прецизира да Југославија треба да заузме у *миру и независности* своје место у новој Европи, немачка канцеларија и Југославија су већ припремале текст.

Влада у Београду има само једну бригу – како сачувати привид. Они објашњавају о чему су разговарали. Тражили су, на пример, да не приступамо отворено Тројном пакту јер су исто желели и југословенски преговарачи. Споразуми такве врсте већ постоје са Италијом и другим суседима који су привржени сличној политици. Један мали пакт о пријатељству и ненападању једино са Немачком – зар вам то није довољно, господо?! Ипак, Рим и Берлин нису то чули на исти начин. Њима је потребно чисто и недвосмислено приступање Пакту као и код осталих земаља које су већ фаворизоване таквом наградом.

Италијанска штампа је покренула све своје снаге. Она изненада говори о срећним резултатима савезничке политике са Југославијом, али под условом да та земља без задршке подели своју судбину са судбином Осовине. Уосталом, забрињавајући гласови су *процурели* преко Ватикана

и убрзали одлуку Југославије захваљујући Италији. Његова екселенција Алоџије Степинац, Загребачки бискуп, упознао је господина Мачека с тим да фашистичка влада поседује већ припремљен план о подели Југославије. Да ли је то маневар или политика застрашивања коју Италијанска влада спроводи преко Ватикана да би сломила последња премишљања Владе у Београду?

Да би добила бар нешто на политичком плану, југословенска дипломатија је тражила да извесним компензацијама понешто надокнади у редакцији текста споразума. Њихова одлука је указивала на то да је Југословенска влада најзад почела да увиђа каква су реална осећања у земљи. Желела је да ограничи штету, али је већ било касно. У великој мери и прерано *се излећела* у претходном периоду. Ипак, ова иста Влада највљује да ће се мобилизација наставити убрзаним ритмом како би смирила јавно мњење.

Званични кругови пропагирају вест да је више од милион људи под ратном опремом. Те бројке су институционално претеране. Оне би требало војним престижом да сакрију слабости политичке позиције Југославије. Ипак, то је само нервозни маневар са ефектом за унутрашњу употребу јер се регенство противи свим војним припремама које могу иритирати Осовину. Ко ће на крају бити преварен у овим опасним играма?

23. март 1941. године

Док температура расте и док земља још увек игнорише изненађење од стране Владе, генерал Симовић је послао демарш Принцу Регенту. Некадашњи Генерал армије се вратио пре неколико месеци у Београд, али сада, као Командант авијације, покушава крајњим напором да спречи своју земљу да приступи Осовини.

У пратњи Председника Министарског савета који је изгледа спреман на све комбинације које му омогућавају његови опортунни политички заокрети, генерал Симовић

са пуно енергије упозорава Регента на опасност од спровођења политике супротне народним осећањима. Тај, надамсе енергичан и амбициозан, генерал изгледа да није био ограничен. Кад је схватио да његов демарш неће бити узет у разматрање, предложио је, у току тог историјског састанка, да он оде у Атину да би осигурао везу са Енглеском владом, чак и у случају да Југославија приступи Осовини. Генерал Симовић је сматрао да се интернационална ситуација може променити. Његово присуство код Енглеза ће показати не само да је Југославији, током преговора, *заврнућа рука* већ да ће то за Југославију бити средство за преузимање слободе деловања у неком погоднијем моменту. Одговор је био неодређен, тако да се није могло знати да ли је то само привидно прихватање предлога генерала Симовића. Ипак, кад је Генерал преузео контакт са Министром војним (на захтев Председника савета), тада је разумео да је *изиран* и да је његова понуда одбијена. Генерал Симовић је отишао залупивши врата. Изгледа да није рекао своју последњу реч.

24. март 1941. године

У тој средини *рекла-казала*, демарши и контрадемарши се умножавају по кулоарима, иза кулиса, фаворизујући, оспоравајући, или успоравајући, приступање Југославије Тројном пакту.

Управо јављају о нестанку господина Стојадиновића. Бивши Председник савета, још увек конфиниран у један мали град покрај Сарајева, изненада је отишао у непознатом правцу. Уобичајена диверзија штампе или прорачуната тактика? Тражи се објашњење.

Већ неколико недеља, господин Стојадиновић је, ред по ред, био предмет нових истраживања претњи да ће напусти земљу због свог категоричког захтева упућеног Влади. Бившем Председнику Министарског савета је дозвољено да дискретно напусти земљу, под условом да се настани било где осим у Немачкој и Италији. Наслућујући замку, посве

забринут да не буде оптужен да је побегао у једном тако опасном часу за Југославију, господин Стојадиновић је ипак одбио да оде из земље изјављујући да је одлучио да се не помера из Југославије. Да ли је његово категорично одбијање схваћено као политички гест или као обична прича иза које се крије велика зебња? Све је ионако завршено. Хладно и прорачунато је одлучено о његовој судбини. У сред дана, велики аутомобил се зауставио испред малог хотела у ком је становао. Два агента јавне безбедности, праћени жандармима, позвали су га да пође са њима у једну *пoдyжy шeињy*. Дозволили су му да узме мантил и несесер за путовање јер, како су рекли: *Није сигурно да ћете се враћити пре ноћи*. Од тренутка кад је аутомобил кренуо, није се заустављао до грчко-југословенске границе. Прешао је око 700 километара. Бивши Председник савета захтева да остане на задњем седишту аутомобила одбијајући да седи поред возача. Агенти су му то, са дужном пажњом, дозволили. Сео је између два агента. У току путовања, они су га стегли за руке и нису попустили притисак ни на трен.

Господин Стојадиновић, атлета импозантне каријере, који није успео са својом политиком да спасе земљу, овог пута покушава сопственим снагама да спасе своју кожу. Чим су прешли грчку границу, господин Стојадиновић је предат енглеским агентима *интелигентни сервиса*, без дугих формалности и процедура. Покушао је да протестује не би ли га вратили на југословенско тло, али ништа од тога. Дозволили су му само да пошаље телеграм породици како би им јавио да је жив и да се креће према Египту. Пет минута касније, он је одвезен према Солуну другим аутомобилом, а одатле је, енглеским бродом, упућен у Александрију. Изгледа да је господину Стојадиновићу отказала способност предвиђања догађаја да, бар на трен, помисли да може постати политички затвореник код Енглеза, захваљујући *ипредусретљивости* својих земљака. Да је овако нешто предвидео, можда би постојала шанса да се извуче.

Историја хапшења господина Стојадиновића, у априлу 1940. године, заслужује да једног дана буде подробно испричана. Она представља типичан пример психологије ове

земље у којој сукоби мишљења препуштају место жеђи за доминацијом и где је борба између политичких супарника насилнија него сукоб идеја. Случај господина Стојадиновића је једна од најнеобичнијих појава, а истовремено и један од најрепрезентативних догађаја у југословенском политичком животу. Ова појава је још интересантнија кад се узме у обзир да су године његовог председниковања обележиле оријентацију његове земље на спољашњем плану, док је на унутрашњем плану произвела најподмуклију борбу између регенства и извршне власти. Принц Регент, који је управљао и дириговао иностраном политиком Југославије, пристао је да његов Председник Владе, у име земље, прими похвале од стране Осовине и тако га компромитовао у очима демократских сила.

Међутим, ако би и унутрашња власт требало да остане у свим својим формама у рукама монархије, онда је сукоб око престижа у унутрашњој власти произвео забринутост око унутрашње диктатуре. Она је навела Регента да се брутално ослободи господина Стојадиновића. Кад је, почетком рата, бивши Председник Владе покушао да оснује своју политичку странку, забринутост регенства у погледу намера свог бившег сарадника поново се јавила. Ова забринутост је и довела до хапшење господина Стојадиновића, али није изазвала никакве промене у погледу политике (као уосталом ни његов одлазак са власти), како спољашње тако и унутрашње. Споразум са Немачком и Италијом, који је регенство сада припремало, представља у том погледу најевидентнији доказ. Упркос том невероватном аспекту, објашњење за *одвођење* господина Стојадиновића је јако једноставно.

Већ неко време је на снази одлука да се повољно одговори на немачки предлог и да се Југославија усмери у руке Осовине. Принц Регент *се њезнојавао* од саме помисли да једна таква политика имплицира, раније или касније, повратак господина Стојадиновића на власт. Он се свим силама трудио да сачува привид, уместо да се храбро потрудио да сачува Југославију. Принц Регент је на крају одлучио да ништа не препусти случају. Ипак, решење тог пробле-

ма није било у складу са плановима Династије. Регент је закључио да не било упутно да га жртвује у исто време кад и саму земљу.

Евентуални повратак Стојадиновића на власт представљао би, сумњичавим и каприциозним духовима привремених управљача земљом, непорециву опасност за Династију. Окружен и подржан од нациста и фашиста, бивши Председник Владе је могао (размишљао је Регент) да, уз помоћ Савезника, успостави диктатуру и истовремено преузме страшни реванш над својим некадашњим прогонитељима. Тај реванш је утолико више очекиван јер је тај човек био оклеветан, прогоњен, *убијан у својој сојственој љубави*. Као елегантна идеја одстрањења, која би изгледала као неуспешно бекство, план је замишљен тако да се он изручи Енглезима и на тај начин задовољи сваки аспект. Добро је замишљено да се ослобађањем једног опасног противника истовремено смири и незадовољство Енглеске владе. Предавање бившег Председника Владе у руке Великој Британији, само по себи, не даје никакве доказе да Југославија неће (невољно) потписати пакт са Осовином, лишавајући Германо-Италијане господина Стојадиновића, човека који (са правом или не) важи за њиховог поузданог партнера. На тај начин, уместо да Енглезима пошаље генерала Симовића (који је предлагао ефикасну и корисну акцију), главни и одговорни за Југославију је изабрао да Енглезима пошаље политичког затвореника. Једна таква медиокритетна замицао не може да се објасни другачије осим осветољубивошћу и страхом.

Није сигурно да се Велика Британија задовољила овим скромним доказом и прихватила олакшавајуће околности око споразума садашњем одговорном за Југославију. То није сигурно. Супротно од оног што се можда очекивало, ова диверзија није имала утицаја на јавно мњење које је, можда више него регенство, своје погледе и преокупације усмеравало у другом правцу. Рекли бисмо да је јавно мњење предосетило да се спрема нека нова драма и да је та драма већ на помолу. Ипак, нису могли да предвиде шта ће се тачно догодити. Нит њихове судбине је у рукама некога.

Шта ће тај неко учинити и хоће ли барем покушати да их упозори и да им објасни ситуацију јесте оно што, заправо, интересује народ у Југославији. С друге стране, судбина појединца их занима као лањски снег, па макар он био и бивши Председник Владе. Народ је данас изнад тог случаја. Заиста, високо изнад.

Цена слободе

Београд, 25. марта 1941. године

Синоћ су Председник Владе и Министар иностраних послова отпутовали у Беч. Данас, у тринаест часова, Председник Југословенске владе одржао је краћи говор преко радија из бивше аустријске престонице. У говору је обзнанио да је његова земља приступила Осовини. Нација је примила ову вест као ударац. Није само приступање (у коме још не мери домет и последице по себи) оно око чега је јавност подељена. Поред тога, оно што је узнемирује јесте опскуран начин вођења читавог поступка. Заправо, јавност се пита да ли ће се и овог пута комплетно покорити и да ли ће против своје воље бити саучесник једне политике у којој наслућује опасан карактер.

Под утиском свршене ствари и емоција, народ у том моменту није у стању да појми шта се стварно догодило. Тај исти народ евидентно жели и тражи мир, али не мир по ову цену. Трпео је потчињавања од стране унутрашње диктатуре, а сада се диктатура удваја и потчињавањем страног нацији чије су намере забрињавајуће. То је ипак превише! Уосталом, такве емоције код популације само су реприза жестоке дебате која се одвијала у седишту Владе неколико дана пре приступања Тројном пакту. Након посете Немачког министра Председнику савета и господину Мачеку (вођи Хрвата), ова посета је требало да представља завршну

тачку на споразум планиран пре неколико месеци. За то је неопходно сазвати Савет министара како би сви били у току.

Регенство је у последњем минути смирило непослушне министре, као и неопредељене према овом догађају. Опасност за Владу су представљале и оставке два члана Кабинета. Наиме, ова два министра су својим оставкама изразила незадовољство приступањем пакту и начином на који је ово приступање припремљено. Њихове колеге су сврстане уз Владу пре због дисциплине него из убеђења према хушачкој политици регентства. Било је потребно некако скрпити министара Кабинет у року од четрдесет осам сати.

Међутим, такве политичке комбинације, промене, убеђивања, договори, као и нерасположење појединих високих официра оставили су јак утисак на јавно мњење. Удружење резервних официра, Соколска организација и само високо православно свештенство, сви заједно су настојали да, у последњем моменту, спрече потписивање пакта или да се макар изборе за његово одлагање. Поједини искусни политичари су предлагали да Председник савета министара поднесе оставку у договору са регенством и тако продужи политичку кризу што је могуће дуже. Радило се, пре свега, о добијању на времену, а након тога је требало одлучити у којим би условима могла да се изведе убрзана и реална мобилизација армије. Такве, или сличне комбинације, нажалост, не могу да се импровизују. Оне захтевају неустрашивост и дух жртвовања, а такве особине сам Председник Владе нема. Ако би поступили на такав начин, онда би то значило да се регентству ставља до знања (а нарочито Осовини) да нешто заиста није у реду. Какве би биле последице – то нико није смео да каже. Међутим, тешко је замислити опаснији безизлаз од оног који ће бити створен потписивањем пакта. У овом моменту, тај пакт (у великој мери) одговара Осовини, а тако мало одговара Југославији.

26. март 1941. године

Јутро је. Очекује се повратак министара који су јуче својим потписом у Бечу потчинили Југославију страном утицају. У граду је синоћна нервоза уступила место утучености. Влада је наставила да се дичи својим *достојанством*. Та иста Влада још увек не сматра за потребно да народу објасни своје одлуке. То је био последњи час да се људи умире и да добију одговоре на нека питања. Пре свега, та питања би се односила на то да ли су добијене извесне политичке предности. Шта је то што земља губи у независности? Да ли заузврат добија нешто на сигурности?

Ипак, пратећи званичну штампу, видели смо у изјавама руководиоца како се задовољавају мистификацијама и опширношћу. Покушали су да наметну ригидну тишину као да постоје повољности о којима не треба јавно говорити и чији се садржај увећава тајанственошћу. То је била тактичка грешка. Она се само придружила другим грешкама истог типа, нагомилаваном у претходним месецима. Међутим, неколико боље упућених сматрају да је извесно дотеривање Споразума неопходно, али њихова разматрања и сугестије не досежу даље од дипломатског миљеа и пословних кругова. Потребно је време да би њихове информације допрле до масе и да би се прошириле.

О чему се овде, у ствари, ради? Приступањем Тројном пакту, Југославија је консолидовала своју неутралност. Споразум потписан у Бечу даје јој формалну сигурност. Немачко-италијанске трупе неће прелазити преко Југославије осим приликом превоза ратног материјала и рањеника са грчког или албанског фронта. Ипак, они би могли, у случају потребе, пролазити путевима и комуникацијама кроз Југославију. На тај начин, Југославија, потписивањем овог Пакта, ојачава своју сигурност у замену за договорену услужност. Велике силе из окружења су носиоци гаранције Споразума.

Говорећи из искуства, једна мала земља већ би требало да зна колико би јој та гарантована независност вредела од

стране великих нација, нарочито у ратно време. Југославија се налази у једном специфичном окружењу. Може ли она рачунати на ове нове гаранције у тренутку кад је њихова одрживост већ виђена и приказана на јединствен начин у Чехословачкој, Румунији и Бугарској?

Не! Заиста нам ништа не говори да ове гаранције, објављене на сав глас, вреде нешто више него оне које су изречене у тајности или у *џола џласа*. Оне, у свести једног народа са дубоком проницљивошћу стеченом током бурних преживљених догађаја у прошлости, изазивају песимизам и забринутост. Међутим, постоји ли, ипак, нада? Да ли је могућа компензација за овај одлучујући удар на дух слободе који ова земља хоће да брани? Да. Могуће је открити наду у овом политичком акту или, ако ништа друго, бар у политичком маневру како би се добило у времену, кад то није учињено чвршћим ставом Владе у ранијем периоду и кад то није избачено из ове *крџе од џајџира* који називамо Пактом. Међутим, за то је потребно да противник од јуче постане (захваљујући том пакту) партнер и савезник који ће да уништи Споразум.

Питање је да ли ће јавно мњење бити толико разборито и стрпљиво. Оно се показало као веома изиритирано да би поново допустило Влади да још нешто комбинује и покушава. Они сумњају у Владу данас више него икад. Кад је реч о компензацијама, до њиховог садржаја смо дошли неформално и захваљујући познанствима. Оне су део тајних клаузула у замену за транспарентно надзирану неутралност. Југославија, за усаглашене услужности, обећава могућност преласка немачких трупа у *случају џојшреде и без оружја*. Те трупе се већ налазе у Бугарској, стациониране у углу југо-западно од југословенске територије, близу железничке пруге према Солуну. Југославија ће добити излаз на Егејско море и део самог Солуна. Такође, Југославија ће сачувати своју независност кад је у питању спољна политика и право да не објављује рат савезничким нацијама.

Они који су покушавали да, пред крај овог дана, смире и своје окружење били су и сами тек делимично убеђени у целисходност овог документа. То се увек догађа приликом *сло-*

богно њошћисаної споразума. Са друге стране, јавно мњење се све више окретало према фатализму, тако да им је, изгледа, само још то остало као једино прибежиште и излаз.

27. мај 1941. године

Догодио се изненадни удар под прелепим пролећним сунцем које ја бацало јутарње зраке и светлост на град. Тог јутра, у Београду се све кретало, уз звуке труба, у једном потпуно неочекиваном амбијенту. Већ од седам сати ујутру, од куће до куће, од једне улице до друге, ширила се вест о државном удару. Мада неочекивано и не схватајући баш шта се догађа, читав град се препустио радости и ентузијазму.

У ствари, радило се о државном удару генерала Симовића. Он је одмах суспендовао регенство и изабрао нову Владу под потписом младог Краља Петра. Ипак је Симовић остао вођа и творца самог државног удара. Маса је била као у трансу и није му ни тражила више. У знак одобравања, југословеске заставе су лепршале на свим прозорима, балконима и крововима цркава. Док се барјаци виоре на ветру, људи пристижу са свих страна, долазећи пешке, у камионима и аутомобилима. Ускоро је сва та младост, из поворки које се видно увећавају, запосела све улице. На крају је читав град постао њихов.

Одједном, Београд се устремио на оне који су му толико година ограничавали изражавање осећања. Због таквих ограничења, људи су се често *уједали за језик* пред диктаторским угњетавањем. Насупрот томе, данас Београдом одјекују песме. Поред славних химни и родољубивих песама, могу се чути и оне које се подсмевају свргнутој Влади. Људи вичу и певају подвикујући на сав глас. Заправо, маса виче од радости, а њен први крик је крик о слободи. Био је то сјајан спектакл и могло би се рећи да је то био празник за народ који је преузео свест о самом себи. На хиљаде људских бића се усудило да одједном прогледа исказивањем братског поверења без страха. Како да не ценимо слободу

онда кад констатујемо колико самопоштовања и испуњености она доноси онима који су за њом чезнули?! На главним улицама (покривеним коцком) црни се од света све до Теразија. Тај трг представља централно раскршће Београда. Свако се обраћао Армији пролазећи покрај ње. Нестрпљиво су чекали наредне догађаје.

Сазнали смо да је генерал Симовић управо конституисао свој кабинет. У њему су и хрватски лидери (она два министра која су поднела оставке у претходној влади) и две особе из Радикалне национално-демократске партије. Сви други бивши министри су похапшени, а са њима и Командант Краљеве гарде. У тренутку кад су такве вести пренете преко радија, маса је, у свом ентузијазму, деловала махнито, показујући, на тај начин, незадовољство према смењеној Влади. Међутим, у таквом стању, ова маса почиње са испадима. Како да протестујемо ако не разбијемо бар нешто у близини?

Смењени министри су ухапшени. То сазнање доводи код присутних до ослобађања унутрашњих убеђења и политичких осећања. Неспособан да се уздржи у грозници која га носи, народ је и актер и посматрач. Ова одушевљена и наивна маса, ненавикнута да протест развија на контролисан начин, одједном је открила да јој улица даје могућност да јавно осуди погубну инострану политику диктатуре. У немирима су настрадале и поразбијане канцеларије немачких и италијанских путничких агенција, док је намештај у тим канцеларијама демолиран и запаљен. Гомила демонстраната хоће да покаже да има легитимно право да одбије сваку условљену политику. У тој опијености и одушевљењу, маса верује да јој слобода, освојена снагом песнице, дозвољава да испољи сва своја осећања и на такав начин. Ко би могао и ко би се усудио да смири ову узаврелу масу и поведе је негде у хладовину? У таквој манифестацији принципа и бруталној провали беса присутни су и провокатори. Они су додатно подстицали масу до те мере да су наредни сати проведени у рушилачком бесу. У свој тој еуфоричној и прегрејаној атмосфери, несрећним стицајем околности, дошло је до озбиљних инцидента.

У том општем метежу је и аташе Немачке амбасаде. Док пролази кроз масу демонстраната у аутомобилу са амблемом национал-социјалиста, не жели у тој гужви да се заустави. Након свега је нападнут, озбиљно повређен и пребачен на клинику. Исто тако, други дипломата (неутралан, али од демонстраната погрешно процењен као Немац) за трен се нашао на замљи тешко контузован.

Делимично због тих инцидената и због деловања провокатора, улица је умногоме променила изглед током раног поподнева. Наиме, то више није била лепа и спонтана манифестација, и нису се више чуле познате заједничке химне које су певане у част слободе. Сада је то постао велики политички скуп на ком су се, мало-помало, формирали разни токови активиста. Таква организација је додатно подржана од стране комбиноване пропаганде која је и овог пута дала свој допринос. Учесници у тим акцијама су трчали кроз квартове да би протестовали испред страних представништава, подстичући радозналце и чинећи напор да увуку масу у сукобе. Наравно, то је било далеко изнад оног што је желела и хтела да постигне манифестацијама.

Међутим, за огромну већину демонстраната, тај историјски дан је садржао срећан епилог *свођења рачуна* између режима и народа. Пре свега, преовладао је природни закон осећања и ствари. Народ је први пут имао прилику да јавно изрази своје скривене жеље. Упркос израженом притиску на мњење у току последњих десетак година, дух освете није отишао предалеко, а ни цена свему није била превисока. Народ се осећао ослобођеним тек када су токови освешћења једном отворени и кад је талас слободе стигао у њихова плућа. Међутим, само што се овај народ изборио за слободу мишљења, политика се потрудила да га преузме да би га усмерила ка својим интересима. Онако стамена, младост је изненада осетила одушевљење и више није могла да обузда свој темперамент. Ентузијазам ће ускоро заменити страст.

У току вечери, док се највећи број *прошестанаша* аматера враћао својим кућама, они други, *активисти*, викали су из свег гласа: *Боље раӣ неіо њакш̄, боље іроб неіо роб!* Док је град био препуштен народу и манифестацијама, органи-

затори државног удара су консолидовали своје позиције. Помогнути догађајима, али и својом спремношћу, завереници су били довољно оштроумни и да преотму власт без проливања капи крви. Овако нешто би требало нарочито истаћи из разлога што се завера ковала у великој неизвесности. Власт је реално преузета осамнаест сати након објављивања Прогласа.

Ретки су завереници који знају да сачувају хладнокрвност и страх од неуспеха. И поред свих изазова, они нису подлегли искушењу да пожуре са догађајима и на тај начин изазову нова насиља. Ипак, сталоженост генерала Симовића и одлучан дух његових саучесника срећом су подржани реакцијом народа. Ако је генерал учинио услугу јавном мњењу ослободивши га тешког јарма, оно му је зауврат одало признање истог тренутка притекавши му спонтано у помоћ. Завереници су рачунали да би ову подршку могли да искористе у погодном моменту. Срећа и храброст су учинили остало.

Кад је генерал Симовић видео да је његов предлог одбачен још пре сусрета са Принцом Регентом, он је успоставио везу са Енглеском владом. Тада је постављен темељ за државни удар. Загрејани генерал Симовић ставио се на чело завереника. Добио је помоћ и од стране неколицине других официра због тога што људи из политике који су учествовали у припреми државног удара нису имали ни храбрости ни техничких средстава. Одлучни да се ослободе Владе и улоге регенства, они нису знали одакле да крену. Шеф завереника и његови саучесници размишљали су која је тактика најизгледнија за успех.

Најпре су планирали да дигну у ваздух воз у којем су Председник савета и Министар иностраних послова путовали у Беч. Али у ком моменту да бомба експлодира? Да ли да то буде у току путовања за Беч или у повратку? Мишљења су била подељена. Тај пројекат је оцењен као револуционарни метод који је одбачен. На крају су одлучили да потписнике Тројног пакта и Владу оставе да се још више компромитује својом колаборационистичком политиком пред народом након повратка у Београд. Њена позиција ће,

након тога, постати још рањавија. Тако је завера скована и само се чекао повољан моменат.

Као што се често дешава у сличним ситуацијама, један догађај, на изглед неважан, покренуо је читав механизам. Неколико дана раније, у кући бившег министра, одржан је састанак на ком је генерал Симовић открио своје намере. Међутим, у послузи те куће се налазила особа чија је улога била да шпијунира свог газду. Ту жену је члан Владе задужио да прати догађаје и покрете људи из политике који су пре неког времена прешли у опозицију. Домаћица, већ изненађена честим доласцима генерала Симовића, успела је да послушне део састанка. Она је пожурила да упозори члана Владе за ког је шпијунирала на оно шта је чула.

Сутрдан ујутро, шеф кабинета тог истог министра је припремио извештај за Председника савета, пренесећи му узнемиравајућа обавештења која је добио. Случај је хтео да управо тај документ дође у руке дактилографкиње, жене једног официра умешаног у заверу. Она је убрзо обавестила супруга, а извештај склонила. Изненада, емоције су обузеле заверенике који су се забринули да је план њиховог удара већ откривен. Из тог разлога они се двоуме око одлагања акције или хитног извођења. Одлазак Принца Регента из Београда био је аргумент који је ишао у прилог другој опцији. Принц је требало да допутује у своју летњу резиденцију у Словенији те исте вечери. Његово одсуство умногоме је олакшава операцију. План завереника је изненада реализован, са изненађујућим присуством духа.

У истој ноћи, генерал Симовић је, уз помоћ генерала Мирковића (свог заменика у Команди авијације), окупио главне заверенике. Наређења су извршавана војнички. Авијатичари заузимају главне зграде у граду. Исто тако, Батаљон Краљеве гарде (под командом Команданта Кнежевића) придобио је за заверенике и друге високе официре регименте. Такође, он је преузео и све остале чланове Владе у функцији. Остали завереници су савршено испунили своје задате мисије. Изгледало је да је завера успела, док топови и митраљеви на улицама упозоравају пролазнике. Ова слика се могла видети на свакој раскрсници у граду.

Супротно од саме акције, политичка реализација државног удара показала се као више лабориозна. Око шест сати ујутро, генерал Симовић, Министар престонице, тражи да приступи код младог Краља Петра. Међутим, Дворска гарда, изненада ојачана Командантом Краљевске гарде, спречила је сваки контакт са Краљевићем. Резиденција младог монарха је снажно брањена неколико сати и била је практично изолована неко време. Упозорен преко телефона о ономе шта се догађа у граду, Краљ Петар жели да изађе из двора. Међутим, Гарда је добила прецизно наређење од свог Команданта да му не дозвољава да прекорачи кроз врата парка.

Током неколико сати, млади суверен је постао квази-затвореник. И сам је желео да охрабри све који су организовали оно што је и он прижељкивао. Лични односи Краља, Регента и клике интриганата која је гравитирала око њих били су затегнути. Принц Регент Павле, стриц Краља Петра, држао га је потпуно по страни од државних послова, чак и оних којима је требало поступно да га подучава. Са друге стране, Краљица, мајка којој је Краљевић био веома привржен, морала је након, бројних сукоба са Принцом Павлом, да одлучи да започне живот у иностранству. У ствари, регенство је поступало са краљом-дететом (био је у току последње године малолетства) са истим диктаторским ауторитетом и са сличном небригом као и са сопственим народом. Из ових разлога је лакше разумети са каквим ентузијазмом је Краљ Петар био спреман да се стави на чело побуњеника.

Генерал Симовић се није много узбудио због непланираног кашњења. За њега је ствар била завршена. Упознат са осећањима притвореног Краљевића и, при том, охрабрен народним ентузијазмом изазваним државним ударом, шеф побуњеника је, са још више преданости, наставио са завршном фазом реализације свог плана. У том тренутку, листа са именима чланова нове Владе била је потврђена од стране Краља и била је у оптицају када је генерал Симовић наредио хапшење Принца Регента. У седам сати ујутро, шеф Владе је телефонирао Генералу комананту (са седиштем у

Загребу) тражећи од њега да спречи пролазак воза Принца Регента којим би он требало да продужи према Словенији. Додатно је од Генерала захтевао да Принца одмах упути за Београд под војничком пратњом. У исто време, шеф Владе је понудио господину Мачеку и његовим хрватским политичким пријатељима да уђу у његову владу на листи коју је генерал Симовић већ објавио. Очекујући одговор из Загреба, генерал Симовић је приступио првом проширењу своје владе. Увео је и представника из Словеније као Министра за јавне радове. Он је добро разумео да се његово превентивно хапшење, од пре неки дан, сада претворило у ново задужење. Сат касније, стигао је одговор од генерала из Загреба, у исто време када и одговор господина Мачека.

Хрватски лидер сапопштава да је његова странка расположена за сарадњу под условом да се хитно дају гаранције за Принц Регента који је заиста и ухапшен пре пола сата. Пошто се заклео на верност регенству, господин Мачек изјављује да не може планирати сарадњу са Владом у којој би био кривоклетник. Добивши гаранције, саговорник генерала Симовића га обавештава да је Принц Регент ухапшен и да ће стићи у Београд у осам сати увече. У принципу, господин Мачек је условио хрватско учешће у Влади са три министарска портфолеја. Шеф хрватске партије је остао резервисан (у смислу давања личног пристанка) кад је у питању његов улазак у нови владу.

Охрабрен новим успехом генерал Симовић, окупио је своје министре према министарским задужењима око десет сати ујутру. Образовање нове владе се одвијало нормално и било је пропраћено одобравањем масе. То се види у њиховом ставу једна свршена ствар. Нико и не помишља да успротиви преузимању власти и управљачких команди у земљи на тако насилан начин. Уосталом, привремена Влада мисли на све. Пружила је нову дозу ентузијазма како би смирила јавно мњење. Радио Београд најављује да ће се млади Краљ у тринаест сати обратити свом народу. И заиста, у то време је краљевска прокламација емитована преко радија. Она одобрава и потврђује државни удар тражећи од народа мир и оданост. Наравно, није то млади

Краљ изговорио већ је *йозајмљен ллас* одиграо своју улогу до савршенства.

У међувремену, командант Косић је успео да ухапси генерала Команданта Краљеве гарде, припремивши му клопку у Министарству војске. Пут према Краљевској палати је сада слободан. У току поподнева, службени официри су замењени. На тај начин, Краљ Петар може слободно да прими генерала Симовића. Он је у истом одлучном духу наставио са повлачењем потеза за убудуће, док се његова позиција из сата у сат све више консолидовала.

Из унутрашњости стижу охрабрујуће вести. Не само у Србији, већ и у Босни, чак и Словенији, завладао је ентузијазам. С друге стране, Хрватска и Далмација показују суздржаност. Присталице господина Мачека следе свог вођу са слепом послушношћу. Наравно, хрватски популисти, увек амбициозни и незадовољни, још не схватају шта у ствари представља тај бруталан заокрет у Београду. Међутим, господин Мачек све добро разуме, тако да његов поглед већ стреми изнад самог државног удара. Он пажљиво прави прорачун тешких последица једног оваквог чина. Да ли ће укључити и своју одговорност у једној политичкој акцији у којој, за сада, не види ништа друго осим авантуре? Не ради се толико о хрватском питању (потврђивање споразума које он захтева) већ се о самом опстанку земље као такве. То је разлог због ког господин Мачек тражи додатно време за размишљање.

У међувремену, генерал Симовић са нестрпљењем очекује повратак Принца Регента у Београду. Како би том сусрету уприличио, колико је то могуће, прозападне манире, одлучио је да Регента дочека са војним почастима, музиком и осталим протоколарним елементима. Ипак, када је у двадесет часова, воз са Принцом Павлом стигао на железничку станицу у Земун, пуковник Динић, Командант и шеф побуњеника у том месту, одбио је да испуни упутства генерала Симовића. Он је суспендовао све војничке почасте и једноставно известио Принца Регента да се одмах упути код генерала Симовића под војничком пратњом. Услед тога, затвореник је аутомобилом одмах одвезен дирек-

тно до Главног штаба у ком су били окупљени завереници. У другој просторији исте зграде били су чувани министри бившег кабинета.

Кад се Принц Павле упутио према лифту, један официр му је показао на степенице. Регент је морао да се пење два спрата уз степенице пешице. На сваком степену су стајала по два официра. Сваки пут кад би Принц стао ногом на степен, они би узвикали: *Живео Краљ Петар друџи!* Разговор између Принца Регента и генерала Симовића је трајао кратко. Након разговора са Краљем Петром, Принцу Регенту је саветовано да прихвати свршену ситуацију створену од стране завереника. Његова дужност привременог шефа државе је завршена. Око двадест два часа, генерал Симовић је постао и званично Председник Југословенске владе. Државни удар је окончан, а нова влада преузима свој задатак.

28. март 1941. година

Заузевши место Председника Владе, генерал Симовић је одмах осетио тешко бреме на плећима које би одсад требало да носи. Иако је кратком декларацијом упућеном народу умирио домаће јавно мњење, није било исто и са дипломатским кором. Представници Осовине су добили наређење да се енергично понашају. Они су се спремали да реагују према добијеним инструкцијама. У тој новонасталој ситуацији, нови неспоразум је опет све искомпликовао. Тог дана, Патријарх Гаврило Дожић са свештенством приредио је за младог Краља Петра чин Благодаренења у Саборној цркви. Позвани су и чланови нове владе и амбасадори акредитовани у Београду. Излазећи из аутомобила, представник Хитлерове Владе је дочекан повицима и увредама од стране окупљеног народа, а један од присутних је плунуо према њему. Гест необузданог младића или дело активисте провокатора – то не знамо, али оно што знамо јесте да је та сцена послужило као шлагворт Немцима за испољавање страшног гнева.

Истина је да се, упркос званичном извињењу и објашњењу датом немачком амбасадору о том инциденту, генерал Симовић понашао и сам осорно и поносно у току тог првог сусрета са представницима Осовине. Председник Владе се трудио да докаже да је државни удар унутрашња ствар и да Југославија жели да одржава пријатељске односе са свим својим суседима, покушавајући да својим саговорницима објасни да његова земља неће представљати никакву претњу и да, иако Југославија нема намеру да ступа у рат, то не значи да ће је неко уплашити. Његов говор био је говор војника који је још под утиском недавно извојеване победе.

Понет недавним успехом, генерал Симовић, у чијим ушима још одзвањају поклици масе, хтео је да покаже да се нешто променило у духу владања овом земљом. Он је хтео да покаже како сада постоји близак однос између министара и јавног мњења, али постоји и непремостив простор до одобравања грубих испада неких неодговорних младића. Генерал Симовић није пропустио прилику да то истакне у разговору са Амбасадором. Немачки амбасадор је, у међувремену, добио инструкције. Пресекао је ствар. Овај дипломата се још раније показао као неуспешан у свом послу, а онда је своју личну озлојеђеност према новом човеку (који се налази испред њега) придодео озлојеђености код његових шефова. Све је изгледало као да жели да компромитује ову земљу која је компромитовала његову дипломатску каријеру. С тим циљем ради све што треба да би учинио ситуацију још опаснијом, уместо да је смири.

Овај дипломата сматра да није његов посао да сам локализује и истражује један инцидент; то треба да учини овај нови мандатар, изазивач такве мржње; он је тај који треба да пружи валидно задовољење. Између побуњених старешина, занетих успехом, и немачког дипломате, забетонираног у ароганцији и новим околностима, који прети, нема места за компромис. Из тог разлога генерал Симовић, на захтев Немачког амбасадора, реагује на инцидент на улици дубоким извињењем. Међутим, није пристао да оно буде у таквој форми која вређа част његовог народа.

Кад је Хитлеров емисар тражио да се нова Влада у најкраћем року изјасни о протоколу потписаном у Бечу, Председник Владе је одговорио да југословенска политика неће бити промењена. Стога, папир потписан у Бечу неће бити ратификован док нова Влада не проучи тајне клаузуле у том дипломатском документу. Генерал Симовић је позвао Немачког амасадора да ступи у контакт са југословенским Министром иностраних послова да би се разјасниле неке тачке тог Споразума што је могуће брже у интересу обе земље.

Разговор је завршен претећим тоном са обе стране. Под нешто измењеном формом, осећали смо се као 1914. године, након атентата у Сарајеву. Наиме, генерал Симовић примећује да се спектар рата оцртава и да, у њему, пре свега, доминира војник који га опомиње да преузме све расположиве мере за општу мобилизацију. С друге стране, импровизовани политичар у њему мање је забринут и, препустивши се оптимизму којим показује очигледно неискуство у вођењу државних послова, чули смо изговара да је то само *немачки блеф*.

Да ли ће једна таква ступидна реченица која је у Француској важила за болну грешку имати исти ефекат и код ових узбуђених завереника који су се испели до власти? Да ли се иза конспирације и државног удара крије неки други боље дефинисан политички план за ову земљу? Није ваљда нови човек дошао ту само да би задовољио своје амбиције? Можда би он требало да омогући својој земљи да се извуче из страшног безизлаза у којем се налази као да је отрована. Међутим, ако је неком страшном несрећом једина амбиција завереника била да се докопају власти, онда ти лепи дани слободе и радости, подарени земљи насилном променом режима, ризикују да у скорој будућности буду скупо или чак прескупо плаћени.

29. март 1941. године

Синоћ је Принц Регент напустио Београд одлазећи у правцу Грчке. На железнички перон је дошао и генерал Симић да га поздрави у име Владе. Био је то кратак разговор, обична намештена куртоазија и *славни еџил*, привид да Принц не жали због овог непланираног путовања.

Стежући руку Председнику Владе, он га подсећа на њихово последње виђење пре него што је кренуо према купеу. Мислио је на демарш од пре осам дана, који је направљен у покушају да се спречи потписивање Тројног пакта. Био је то, признаде му Принц, потез једног патриоте и честитог човека. *Било је први пут да ме једна наша политичка личност није преварила!* – рекао му је бивши регент пре него што га је покретом руке поздравио и отишао. Шта је хтео да каже овом резигнирано изговореном реченицом док је воз већ кретао?

Можда је то био начин да изрази сву горчину у погледу људи у свом окружењу који су му подилазили али га нису ценили. Тај Принц је сад на путу према егзилу. Он није успео (као што се надао) да ће место регента напустити свечано и достојанствено зато што није осећао свој народ. Раније је дуго боравио у иностранству. Остао је прави Карађорђевић, али недовољно Србин. Преузео је западњачку лакирану културу, учинивши је још сјајнијом својом отменом природом. Његов префињени, образовани, уметнички темперамент је умногоме презирао те људе да би се заиста потрудио да их упозна. Себе је доживљавао као неког ко управља једним наслеђем, проценивши да је његов најзвешенији задатак да то наслеђе целовито преда фамилији. Занемаривши постојеће моралне врлине народа, шеф регенства није ни покушао да придобије срца народа већ да доминира њиховим умовима. Срби су такви да воле живот, мисле срцем и имају свету одбојност према доминацији. Такође, овај народ поседује савршену дозу суптилности и грубу споменицу инспирисану лукавством којим су владали до последњег инстинкта. Регент је знао да удари у одређеном

моменту на оног ко му је био пријатељ и да га преобрати у противника. Овај савршени дипломата и каприциозани политичар је примењивао застареле методе, претерано се инспиришући опрезношћу и политиканством, а недовољно племенитим идејама. Међутим, управо племените идеје су карактеристичне и пријемчиве за диван српски народ. Он је желео да им командује, сукобљавајући се са њиховом љубављу, тако да им је био само на терету.

Удар је био фаталан! Његово оштроумље је, ипак, предвидело могући инцидент. Међутим, он је, неприпремљен и без подршке, веровао да је поделом политичара избегао заверу. Наиме, уместо да их је окупио као представник здравих народних убеђења, он их је охрабривао да организују завере, противзавере и интриге. Била је то кратковида политка, или, како то Французи кажу, *привременоси која траје*. Истинска завера га је избацила из седла онда кад је веровао да је на сигурном. Та завера је дошла баш од оних од којих је то најмање очекивао.

Игром судбине, Принц Регент је, дванаест дана касније, прошао истим оним путем којим је насилно послао господина Стојадиновића, човека од ког је очекивао заверу.

Данас, ниједан од ова два човека није жаљен у земљи. Ове колеге, које су се нашле у егзилу против своје воље, нису се разумели. Хоће ли их зближити заједничка несрећа упркос чињеници да немају заједничко мишљење које би их зближило (осим жаљења због грешака из прошлости)?

За то време, живот је у Београду текао нормалним током и једино је још понека застава окачена о прозор подсећала на догађаје од пре два дана. На први поглед, агитација је појачана. Изгледа да су представници Осовине поделили посао. Са Немачке стране долази крајње строг став са толико евидентном претњом да се нада у ма какав споразум смањивала из часа у час. У разговору са Министром иностраних послова, Хитлеров делегат је дао до знања да је сваки компромис искључен. Желео је тоталну сатисфакцију. У супротном, овај делегат ће спаковати кофер и отићи. Међутим, Италијански амбасадор заузима привидно помирљиви став, предлажући помирење које ће његовом немач-

ком колеги гарантовати стопостотну победу. Под том мировном одором он се труди да упозори Југословенску владу да се потчини јер сваки изгубљен минут погоршава њену ситуацију. Министар иностраних послова рачуна на италијанско пријатељство. По његовом погледу рекли бисмо да је засигурно покушавао да преусмери ову италијанску интервенцију на терен арбитраже. Може ли у томе успети? Изгледа да је заузео веома принципијелан став, али се тада сукобио са непопустљивошћу својих колега у Влади и оних у његовој служби. Још вечерас смо се уверили да та праведна, али веома опасна непопустљивост (у извесним југословенским круговима), не долази једино од националних боја. Није нам било потребно да дуго тражимо из ког смера дува тај ветар. Ветар је стизао са московских степа.

И енглеска дипломатија је овог пута предузимљивија, у то нема никакве сумње. Русија и Велика Британија су спремне да играју исту игру, али то је само стицај околности који их уједињује. Изненађени наглим успехом државног удара и брзином којом су се ствари одвијале, ове дипломате су, као и сви остали, покушавали да импровизују заједнички став надајући се да ће тако усагласити и конкретан план који може да помогне Југославији у њеној храброј одлуци.

Осовина игра застрашивањем док Совјети и Енглези улажу храброст. Ко ће победити? Између та два тока који се сукобљавају са скоро подједнаком снагом, нова Југословенска влада жели да делује битно, али је неискусна. Она је само посматрач, без могућности да утиче на ток догађаја и без могућности да донесе ма какву одлуку о судбини земље. Вечерашња ситуација је, заиста, потпуно збуњујућа.

30. март 1941. године

Данас је најављено да ће супруга Немачког амбасадора напустити Југославију са делом дипломатског особља. Почетак застрашивања се подудара са вешћу о састанку начелника Немачке и Италијанске армије у Салзбургу. Југословенска влада одмах реагује. Отворена и најавље-

на мобилизација се реализује. Министри су добили инструкције за евентуални премештај у унутрашњост земље. У Министарству иностраних послова спаљују архиву, али посредничка мисија Италије, ипак, пружа неку наду оптимистима. Да ли ће та акција бити ефикаснија и искренија од оне у време сукоба између Француске и Немачке? Шеф југословенске дипломатије је веома скептичан у погледу те теме. Да ли тиме жели да добије у времену играјући на италијанску карту? У Београду добро знају да Хитлер неће допустити Мусолинију да однесе дипломатску победу и да у реалности италијанско савезништво служи једино као пион на шаховској табли Вилхемштраса.

Још није регулисана ситуација између Југословенске владе и хрватског лидера, па таква ситуација додатно охрабрује Осовину да прошири своје захтеве. Господин Мачек није одговорио, тако да његово учествовање у Влади није договорено. Само је још један хрватски министар остао у Београду.

31. март 1941. године

Док се мобилизација наставља појачаним темпом, Београд почињу да напуштају бројни странци и опрезнији људи. Саопштено је да ће Немачки амбасадор напустити југословенску престоницу сутра у току дана. Југословенски амбасадор у Берлину позван је на консултације и стиже вечерас у Београд. На сваки покрет национал-социјалистичког застрашивања одговорено је одговарајућим југословенским мерама. Још увек се живи под утицајем опасне идеје *немачкој блефа*.

У међувремену се афирмише унутрашња унија. Господин Мачек је у Београд послао свог политичког саветника, док је његов састанак са Председником Владе виђен као задовољавајући. Господина Мачека интересују две суштинске тачке које жели да добије. Те тачке су признање српско-хрватског споразума од стране нове Југословенске

влада, формално обећање да ће будућа политика земље сачувати мир и неутралност. Ко би се вечерас од представника Владе усудио да не пристане на оно што је тражио господин Мачек, поготову сад кад јој ултиматум за ултиматумом пљуште попут кише. Прича се, такође, да ће сутра, Потпредседник Владе отићи у Рим, са надом да оснажи подршку Италијанске владе. То ће, свакако, ићи у прилог компромису и помоћи ће да се добије макар још неки дан како би се духови, колико-толико, смирили. Добити времена у овим тако деликатним преговорима суштинска је и једина могућа тактика, истовремено и циљ, југословенског Министра иностраних послова. Он тиме жели да олакша мобилизацију војске. Потом, догађа се и друга капитална ствар – југословенски Министар иностраних послова је, управо, из поузданих извора, добио информацију да је рат између Русије и Немачке неизбежан. Ах, само кад би Југославија могла остати неутрална до тог момента!

Све је садржано у једном питању: Да ли ће Немачка прихватити идеју оклевања? Да ли су њена непопустљивост и жеља за потпуном променом бескомпромисне или ће се показати да су јој планови већи и опаснији од рутинске намере једне земље да се заузме и изјасни око повреде части и угледа свог дипломате? Фактор времена ће играти своју улогу све док не покрије војне припреме супротстављених противника. Први који буде војно спреман показаће се као непопустљивији. Довољно је упоредити војне могућности немачких и југословенских снага како бисмо одмах препознали ко ће бити непопустљив. У међувремену, Југословенска влада саопштава Берлину своју жељу да остане неутрална, поштујући међународне споразуме. Она само захтева да је ти споразуми не уведе у ратне сукобе.

Званично се негодује и осуђује инцидент на улици и наговештава се да ће канцеларије италијанских и немачких туристичких агенција, демолиране у току демонстрација, бити оправљене и оспособљене о трошку Владе. Ако уравнотежени духови увиде да слични потези нису усмерени једино да смире национал-социјалистички гнев, вечерас ће Председник Владе бити смиренији. Из Москве су му стигле

охрабрујуће вести о томе да се, изгледа, припрема текст пакта о пријатељству и ненападању. Поред тога, овај текст потврђује да је Русија одлучила да подржи Југославију овога пута. Какав ће ефекат имати такав пакт на узрујан прегрејани дух у Берлину? Смењена југословенска Влада га није прихватила, тако да он сада делује на њих као да им је пала *глака у сују*. Да ли ће импресионирати Немачку једна *нова криа од њајира*? Како са једним дипломатским документом зауставити разрађен војнички план у пуном замаху? Трупe су већ пребачене, а гранате су подељене по батеријама. Ми добро знамо да Русија не може да се упусти у нешто више и конкретније од те предусретљиве писане формуле. Да је тај споразум потписан три месеца раније, кад је господин Гавриловић (Амбасадор Југославије у Москви) то предлагао свом Министру иностраних послова, можда би данашња ситуација изгледала мање трагична. Од тада до сада, вероватно би пакт био комплетиран и војном сарадњом. Да ли би Немачка у том случају покушала да нападне директног руског савезника а да при том не ризикује сукоб на два фронта?

Можда је Русија могла да допреми ратни материјал до Југославије, на пример, авионе, које је Симовићева влада имала као главни циљ око наоружавања земље, и за које је, у стрепњи од напада, молила и просила их од Лондона и Вашингтона. Данас би један такав захтев иритирао Немачку, али како би Берлин, у то време, могао да осуди Москву зато што је задовољила југословенске потребе за наоружавањем у периоду кад је Хитлер још увек био предусретљив према Стаљину?

Са друге стране, у овом поподневу, испуњеном бригама, генерал Симовић није више тражио одговорне. Он само мисли како да ојача своју позицију и како да се спремније надмудрује са противником. Дојучерашњи завереник се труди да открије клопку противника, великог распона и моћи, импонзантнијег од домаћих јуначина које су недавно упале у његову завереничку мрежу. Сад је увидео каква је разлика у терету између одговорности човека на челу државе и најбрижљивије припреме државног удара.

1. април 1941. година

Јутро је. Невероватне, најстрашније и најопстимичније гласине шире се улицама, и свака од њих садржи део истине. Веома је тешко одвојити од свега тога утисак који нас приближава реалности. У међувремену, елементи апресијације не мањају. Све зависи од начина на који се ова ситуација схвата, а од тога потичу све тешкоће.

Немачки амбасадор је безбрижно отпутовао за Берлин. Током последњег разговора са југословенским Министром иностраних послова, Хитлеров представник је цинично сугерисао начин за постизање компромиса следећим речима:

– Кад бих био на Вашем месту, одмах бих почео са демобилизацијом Југословенске армије. Тај гест добре воље био би, можда, добро прихваћен у Берлину. Остаје Вам да искористите ту прилику надајући се у великодушност Фирера.

Саговорник је добро разумео ову поруку. Након тога се испрсио и прекинуо разговор.

Дакле, може се још једино у Берлину евентуално преговарати. Ипак, да ли је то заиста још увек могуће? Колико дуго ће Хитлер још чекати? Његов Амбасадор није хтео да прецизира тако нешто. Међутим, нисмо убеђени да ће немачко стрпљење, стављено на пробу, дуго трајати.

За то време, Југословенска Влада нема воље да жури јер и она има, рекли бисмо, свој мали план. Хоће ли се и она придржавати принципа ћутања који није донео значајнији успех њиховим претходницима уклоњеним из власти?!

2. април 1941. година

Дан је отпочео добром вешћу. Господин Мачек, шеф Хрвата, упознао је Владу с тим да постоји спремност за сарадњу. Његов изасланик стиже у Београд већ данас, вероватно, а сасвим је извесно да ће сутра највероватније и хрватски лидер бити у југословенској престоници. Нисмо ни сумњали

да овде постоји један важан елемент који охрабрује оптимисте. Наиме, ако господин Мачек прихвата да уђе у Владу, то онда значи да је добио уверавања о томе да ће Влада сачувати мир и неутралност. Та обећања су, засигурно, била уверљива чим се шеф Хрвата, познат као веома опрезан човек, приклонио Влади чија је ситуација изузетно компликована. Помоћу принципа дедукције, улазак господина Мачека у Кабинет требало би да има последице на став Осовине. Берлин сада може посматрати позицију Југославије као стабилнију. Међутим, из Берлина нам стижу забрињавајуће информације. Ето, Вилхемштрасе је веома изиритиран јер је Симовићева влада ухапсила бившег директора листа *Време* и с њим још неколико новинара германофила. Сасвим је извесно се тражи повод за сукоб. Чини се напор да би се парирало новим актима нерасположења – Министра иностраних послова упућује се у Берлин још исте вечери.

Како се прича, на тог изврсног дипломату, доносиоца веома поверљивих информација, пала је мисија да преокрене ситуацију. Може ли он успети? У Председништву Владе се, изгледа, надају да може, док су мишљења у Министарству иностраних послова, рекли бисмо, нешто уздржанија. Природно, оптимизам је било тешко прихватити. Разлог за бригу представља злокобно многозначно ћутање Немачке, погрешна и неуспешна италијанска интервенција и крхка подршка Енглеске и Русије, које немају довољно снаге да је пруже. Поред тога, отворена трка Енглеске и Немачке да се докопају Грчке такође је деловала обесхрабрујуће. Грчка – најистуренија глава на балканском мосту, како је називају. Како да замислимо да Хитлер неће пожурити да је освоји?

Југословенска неутралност успорава немачко напредовање онолико колико је и одбојна за немачку благонаклоност. Са свргнутом Југословенском владом благонаклоност је била обезбеђена. Са овом садашњом је изузетно сумњива. Међутим, Немачка, коју не омета грижа савести, не воли премишљања. Како онда не ухватити у лету изванредан предтекст понуђен недавним државним ударом и не поцепати коверту издаје у виду још увек свеже потписаног пакта?

Никад ситуација није била више забрињавајућа, више комплексна од ситуацији у садашњој Југославији.

Јутрос је званично обелодањен улазак господина Мачека у Кабинет. Мери се важност тог савеза, али чин свршене ствари све мање импресионира зато што се уз ту страшну конфузију у Влади прикључује и нервоза јавног мњења од јуче. Упркос декретима за одржавање реда, нарочито оног који забрањује путовања према унутрашњости земље без специјалне дозволе, народ још не осећа опасност. Бројна разматрања подстичу на опуштеност духа који траје још од ентузијазма изазваног политичким преокретом од пре шест дана. Ипак, јутрос објављена новост да је Београд проглашен за отворен град први пут изазива опште осећање забринутости. Спектар рата се указује и оптимистима, али се они, ипак, не усуђују да поверују. Људи се питају да ли је могуће да ће земља бити увучена у вртлог због неколико уличних ексцеса, а затим гурнута у непоправљиву ситуацију, осмишљену интригама политичара. Да ли је могуће да ће један онакав дан слободе бити тако скупо плаћен? Да ли је извесно да ће се рат обрушити на земљу која не чини ништа друго осим што већ дуже време труби о својој апсолутној жељи да остане у миру? Да ли је извесно да ће се рат обрушити на ову земљу једино због тога што су њени синови желели да подигну главе? Не! Популација која је, изгледа, схватала трагичну страну ситуације у којој се налази стезала је песницу, посматрајући сваким даном све више униформисаних људи на улици. Иако, ова популација није успевала да комплетно рационализује опасност, мисао већине је остала као да је имобилисана наспрам страшних евентуалности рата. Наравно, нација се увек окупља испред сличне претње. Њен понос постаје све очигледнији. Такође, требало би истаћи да народ почиње да се све више предаје размишљању и преиспитивању своје савести наспрам на-долазеће драме. *Шта се заправо догодило? Како смо догде дошли? За шта смо криви?*

Јавно мњење нема поверења у реч Немачке ни у оштроумност старијих који су се више плашили терора большевика него опасности од нацистичке Немачке. Како можемо да иза-

ђемо из ове дилеме? Највиша власт је покушала да разреши овај проблем стављајући земљу пред свршен чин. Народ је на то одговорио државним ударом, иако су сви желели мир. Државни удар није неизоставно и пут ка револуцији! Пре свега, то је промена владајућих личности. Један систем се побунио против другог због принципијелних питања.

Народ је тражио слободу мишљења без претензија да његово мишљење буде узето у разматрање искључиво у политичком смислу речи. Ако је Влада сад усвојила став који је у функцији очувања неутралности земље, народ неће покушавати да је омета око процедуралних питања или њене тактике. Југословенски народ жели да рашчисти ствари и покаже своје стварне тежње још очевиднијим. Међутим, дистанца од ове жеље до намере да се извуче мач дубока је као провалија. Како сазнати да ли Немачка хоће да разуме да је њена мржња према Србији изазвана амбицијама? Може ли она уопште да прихвати постојање таквих осећања од којих се и сам немачки народ већ одавно отуђио?

4. април 1941. године

У тим, мање-више контролисаним, детаљима и одјецима проналазимо неколико смерница које нам омогућавају да проценимо убрзано кретање догађаја. Док се породице већине министара припремају да напусте Београд, генерал Симовић саопштава пријатељима да му се удаје ћерка на празник Цвети, 6. априла. Да ли је сигуран да неће бити рата или само сматра да га неће бити ускоро? У сваком случају, у Влади су мишљења о томе била подељена. Истина је да су дипломатски разговори између Немачке и Југославије прекинути. Последњи сусрет са Амбасадором Италије у Београду није донео ништа ново. Сасвим извесно, лажна предусретљивост фашистичке дипломатије још једном је послужила као екран за пројекцију Хитлерових ратника. Изненадна новост о неочекиваној смрти грофа Телекија, Председника Мађарске владе, која нам стиже из

Будимпеште, продубљује песимизам. Јутрос смо сазнали да је извршио самоубиство и није било никакве мистерије око разлога за његов трагичан крај.

Немачка је приморала Мађарску да остави слободан пролаз за трупе Рајха ако је потребно да и она војнички интервенише у сукобу против Југославије. Такав став био је супротан клаузулама пакта који је повезивао Мађарску и Немачку. Он је нарочито био у формалној контрадикцији са недавним пактом о пријатељству између Југославије и Мађарске. Пошто би два пута погазио своју реч у погледу односа своје и суседне земље, будући честит човек, гроф Телеки то није могао поднети. Његова смрт је осветлила догађаје који су у припреми. Такав човек, који је изнад свега волео мир и честитост, а жртвовао је свој живот, то онда значи да су ти његови принципи данас изгубили сваку шансу да буду спасени. Ако је Немачка учинила нову злоупотребу и прекинула контакт са савезником, Мађарском, шта онда тек може очекивати Југославија? Нису ли били у праву сви који су се борили против потписивања Тројног пакта кад су упозоравали да ће Немачка истицати своје захтеве и планове изнад уговорених обавеза које је он наметао Југославији?!

У међувремену, како се јавно мњење све више и више подизало, издато је саопштење да ће Министар иностраних послова Југославије понудити најповољнији план за смиривање у току свог последњег састанка са Амбасадором Италије у Београду. Југославија ће, евентуално, прихватити потписивање приступања Осовини ако јој буду дате гаранције *да неће бити доведено у питање национално достојанство и независност земље*. Ипак, ни таква формулација није прихватљива за Берлин па је и остала без одговора. На крају су сама аргументација и начин њене презентације довели до прекида италијанско-југословенских разговора. Немачко ћутање не обећава ништа добро. Фактор изненађења је несумњиво најбоља тактика којом се постиже одржавање у игри. Немци то добро знају. Питамо се када, где, и како ће се показати то изненађење.

Са стоицизмом и поносно, Југославија је спремна за све евентуалности. Ипак, да ли је спремна и војнички? Људи

који су извели државни удар играли су се ватром и као да су заборавили да изазивајући државни удар остају без додатног наоружавања и материјалних добара. Сада су сами наспрам освајачких амбиција и немачког поноса.

5. април 1941. године

Посвуда се пакују кофери. Влада је још увек на свом задатку. Синоћ је, Заменик министра иностраних послова изјавио бугарском дипломати да Југославију неће уплашити немачке претње и да неће бити импресионирана њеним ћутањем. Такав храбар став може да се објасни охрабрењима која долазе од совјетске стране. Москва истиче да се Немачка још увек двоуми. Кремљ охрабрује Југославију својом подршком у свим формама. Како ће та подршка да се манифестује? Југословенски руководиоци изгледају као хипнотисани том прозирношћу и ношени су далеко више осећањима него чињеницама. Сада прихватају и ову хипотетичку помоћ као реалну гаранцију против немачког беса. Шта им је преостало осим сопствене наде и храбрости?

Енглеска је, међутим, известила Владу да ће њене трупе искрцане у Грчкој кренути према Солуну. Британска обавештајна служба ће доставити податке о кретању немачких трупа. Југословенска влада је већ информисана да ће се први снажан удар моторизованих делова Хитлерове армије усмерити према југо-истоку земље. Циљ Немачког главног штаба је да што брже пресече железничку линију Скопље–Солун и да се приближи до тог првог града. Време напада је веома близу, а већ се говори о борбеном распореду. Међутим, у Председништву Владе још увек се надају споразуму.

Министри су напустили своја министарства касно у ноћ, без неког посебног задржавања. Високи функционер Министарства иностраних послова, у чијем друштву сам остао до један по поноћи, кретао се кроз ноћ и мирно ми излагао своје планове за недељу. Град је био миран у три ујутру. Нисам спавао већ сам посматрао уобичајено прање

улица док су се ретке ноћобдије кретале према својим кућама корачајући лежерним кораком. Месечева светлост се одбијала од кућа. Била је нежна и блага.

Рат, господине

Београд, 6. април 1941. године

Немачка је најзад прекинула тишину! Прекинула ју је на себи својствен начин, као крволочна дивља звер која, у сопственој сенци, прорачунато припрема напад и изненада се баца на жртву да би је лакше и брже раскомадала. Без објаве рата и без других јавних упозорења (осим буке авиона), Хитлерове ескадриле су, испод трупа, носиле одговор Рајха на последњу дипломатску понуду Југославије прелазећи границу деведесет километара источно од престонице. На њој је писало – *смртина њресуда*.

Тог јутра, тек што је Сунце изгрејало иза Београдских падина, потоп од експлозива и челика се устремио са неба на успавани град. Мало пре седам часова, *ураган* се обрушио на град рушећи све без милости. Све је изгледало као неописиво деструктивно беснило које је желело да са карте збрише све становнике овога града. Долетевши из Темишвара који се налази у Румунији на сто четрдесет километара од Београда, ескадриле од осамдесет до сто авиона, сустизале су једна другу и правиле безбројне заокрете изнад Саве и Дунава. Оне би испустале свој смртоносни терет, а онда би одлазиле и изнова се враћале, рушећи све са сотонском свирепешћу.

Са дедињског брда које надвисује град, могли смо да видимо ватру и дим како покривају квартал за кварталом. Железничка станица је уништена и најважније грађевине у центру пламте у пожарима. Фабрике на периферији одјекују од сирена и експлозија у пламену, док су крици и безнађе

упућени убицама дошлим са неба. Противавионска одбрана овог града, декларисаног као отвореног, отвара слабу импровизовану ватру дочекујући разбеснеле хорде које без задршке настављају уништавања. Кад је око девет часова њихов први напад завршен, ескадриле су одлетеле према својим одредиштима, и тад је настала узнемиравајућа тишина као увод у пустош.

Мало-помало, преживели су ужаснути напуштали своје рупе и склепана склоништа и трчећи кренули у потрагу за члановима својих породица. Онеспособљени изненађењем и нападом који је донео рат, одједном су направили метеж који се проширио на све службе реда, болнице, па чак и Владу. Запаљен град крвари у патњи. Никог овде нема да му удахне бар дашак живота и да заустави крварење.

У центру, улица Министарстава је посута косом из отворених лешева. Трамвајске шине, искривљене, вириле су из земље као брух. Камене коцке и цигле онемогућавале су саобраћај. На средини улице горели су камиони и аутомобили, док су прозоре Министарства одбране, наспрам Председништва Владе, лизали пламени језици кроз полуотворене ролетне. На главној улици у Београду (Краља Милана), где сам стигао десет минута касније, сцена је још страшнија. Од трга Врачар, на крају те улице, до старог Краљевог Двора горела је свака друга кућа, док су крици, кукњава, сметени погледи направили тоталан хаос.

У Министарству иностраних послова, оштећеном запаљивом бомбом, горео је угао зграде. Ходници празни, врата на канцеларијама Министарстава широм отворена. Најзад сам срео неког. Био је то мој пријатељ (високи функционер) у чијем друштву сам провео неколико сати током прошле ноћи. Дошао је у журби да склони, или уништи, нека поверљива документа. Његов ауто га је чекао испред улаза. Наши погледи су се сусрели без моћи да проговоримо иједну реч. Објаснити – шта? Грешке у нашем разговору од синоћ? Ужас коме присуствујемо? Изгледе и разочарања за сутрашњицу? Чему то?! У том кратком сусрету лицем у лице, ми смо само два човека које је судбина поставила на кратер вулкана, два сирота човека који покушавају да про-

нађу хладнокрвност и, ако буде могуће, спас. Док тај аспирант-министар одлази да се придружи Влади у бекству негде успут, изашао сам из напуштеног Министарства у ком се осећао само мирис запаљеног папира. На крају степеништа сам сусрео и члана Америчке амбасаде који је дошао да сазна новости. Он ми је, неразговорно мрмљајући, наговестио да је већина чланова дипломатског кора у журби напустила Београд у правцу Краљева, Врњачке Бање, тражећи Владу и склониште.

Напољу, према Теразијама, том тргу где је државни удар донео ентузијазам масама до пароксизма десет дана раније, не постоји ништа осим пустоши и смрти. Једна бомба је пала и створила огромну рупу на асфалу и бетону. Пожари су се ширили иза затворених гвоздених решетки на продавницама ширећи дим и неподношљив мирис. Немачки авиони су се нарочито обрушавали на Теразије као да је Хитлер хтео да казни све оне који су се 27. марта ту налазили и изражавали радост због слободе. Гром је желео да уништи децу која су се усудила да га чешу по табанима.

У суседним улицама, у којима су се налазиле гараже, људи су безуспешно покушавали да пронађу бар један аутомобил, неко средство да оду из овог пакла. Железничка станица је у пламену, а превоз комплетно дезорганизован. Становништво у граду који гори ухваћено је као у ступици. На тротоарима увезују кофере, зграбљене у последњем тренутку, и стоје испред кућних врата избеумљено посматрајући призор и тражећи начин да побегну.

У Француској амбасади сви покушавају да пронађу заклон, док у близини ватра пламти свом жестином. Амбасадор је напустио Амбасаду и, такође, отишао да пронађе пут којим су отишли и чланови Владе. Са друге стране, део особља је остао у Амбасади која је била њихово радно место. Ипак постоји нека дисциплина у том општем нeredу, и то нас радује. У близини Амбасаде, некадашњи хотел *Српски Краљ* (београдски *Палас*) сад је само гомила рушевина. Након што су напустили кревете, гости хотела су нервозно шетали по оближњем парку одевени у пижаме. Други, они који су издавали некретнине, чекали су и

посматрали како им горе станови, њихово једино богаство у Београду, не знајући шта и кога чекају. Ко да се сад брине о странцима кад људи нису могли да се брину ни о својим родитељима и пријатељима?

Наспрам парка Калемегдан налази се зоолошки врт. Ту су смештене животиње свих врста од медведа и дивљачи. Бомбе су их поштеделе. Све је празно. Чак и чувари су побегли. Те животиње су у кавезима биле сигурније и задовољније од њихових чувара који су, забринути, преплашени буком и због дима који се шири градом, побегли. Погледи тих животиња су изгледали као да су се и оне питале да ли је човек заиста способан да учини овако нешто. Дакле, постоји свирепост која је већа и од животињске?

Мање-више успешно, пробао сам између изрованих улица да пронађем некакав ауто да ме одвезе натраг на Дедиње. Посвуда је исти приказ – катаклизма која је све разрушила. У потпуности је присутна дантеовска визија у којој патња избија на све стране као и срамота оних који су је изазвали. Овде је видљива само страхаота за коју ни потпуно лудило није оправдање. Непријатељ се понашао ван сваког очекивања као кобац који се игра са својом жртвом.

Ево, жена носи у рукама дете иза угла улице у близини болнице. То је била болница у чијем дворишту бројни рањеници безнадежно очекују помоћ. Несрећна мајка је изгубљеног погледа. Ветар јој мрси косу. Боса је. Стеже на груди напола обученог дечака коме је гелер преломио ногу и сад се њише онако сломљена. Нико и не помишља да јој пружи помоћ. Предложио сам јој да њу и дете превезем у неку другу болницу. Тада ми је ова безнадежна жена објаснила да је од јутрос свуда покушавала да збрине дете, али да је одговор био исти: *Причекајте. Причекајте*. Њене реченице су прекидане плачем и јецајима, а поглед усмерен према детету које је изгледа заувек затворило очи. Емоције су ме потпуно савладале, као и неколицину других људи који су немо посматрали ову трагедију. Неподношљива патња нас је приковала за место спречавајући нас да овој жени било како помогнемо, па макар и речју утехе. Наједном, мајка погледа своје дете и схвати драму. Схватила је разлог нашег

тужног изгледа. Тад се проломи изненадни крик од ког смо се следили: *Рај, њосјодине! Рај, њосјодине!* – викала је сирота жена окрећући према мени своје уплакване очи. Одмах затим је некуда отрчала као помахнитала покушавајући својим телом да загреје тај мали леш који јој је рат ставио у руке. Била је и те како свесна присуства рата.

Данас је сваки Београђанин изненада осетио оно што је осетила и ова несрећница – сурову стварност. Само двадесет четири часа раније мало њих је веровало да се овако нешто може збити. Људи који су већ осам дана живели у психози претње нису успели да се у међувремену привикну на рат који стиже са неба. Био је то, у ствари, тек почетак драме. Само што сам стигао на Дедиње, упозорење је најавило нови налет авиона сејача смрти. Овог пута бомбе су падале у краћим размацима. Било је више од 400 авиона. Од њих се није могло видети небо изнад града. Квартови, који су остали поштеђени у првом таласу, сада су били жртве пламена. Поред нас је читава зграда ишчезла буквално сабијена у земљу. Неколико зграда на узвишици, као и високи бор покрај зида зграде у којој је становао Министар јавних радова Фран Куловец, срушило се. Министар се склонио испод ових рушевина. Телефон, вода, струја нестајали су једно за другим. Све је девастирано и попаљено.

Престоница је личила на поље рањених и побијених у којем, нажалост, нема ничега да бар мало ублажи драму. Имали смо утисак да се налазимо усред пустиње у којој или резигнирани остајемо или из ње бежимо. Силина удара се увећавала и град се тресао. У још неоштећеним кућама преживели покушавају да се организују и да донесу неку одлуку. Официри и војници очекују позиве својих јединица. Неки су већ на путу испред нас. Бомбе и даље падају док заглушујуће експлозије одзвањају и прекривају улице димом и неподношљивим мирисом. Жене и мушкарци, претрашени, удаљавали су се склањајући се било где.

Покрај тротоара су преврнута шинска кола. Један коњ лежи убијен, а други стоји поред њега. Испод преврнутих кола је тело човека испружено по дужини лицем према земљи. Застао сам и окренуо га. Угледао сам рупу на глави.

Није дисао, а у укоченој руци је још увек стискао малу икону. Постоји ли нека божанска сила која ће се сажалити на овај народ, народ-жртву, и зауставити ово убијање? Ипак, људи се не усуђују да подигну поглед према небу и да замоле за ту највишу помоћ, једину која им још остаје. Одозго им, за сада, само смрт даје одговор. Авиони су данас у исто време њихове убице и гробари. Огромна бомба пада у центар склоништа, убија и сахрањује 700 особа за трен.

Београд урла од бола и беса. Његови житељи су разумели да немају велику шансу да се извуку. Шта ће се догодити ако се и трећи талас бомбардера, још смртоноснији, сручи на њих? Зашто не отићи из града и побећи било каквим превозом до околних шума? А шта ће бити после? Наравно, спасићемо можда живот, али шта урадити након тога? Размишљање је на измаку. Већ се формирају дуге колоне. Неки носе некакве пакете, а неки други децу на леђима. Ипак, летећи злочинци још нису рекли своју последњу реч. Забављали су се рафалима из митраљеза играјући са несрећницима игру *глава или лула* којом су одређивали судбине житеља који су се предомишљали између бекства или останака, између смрти и живота. Индијанска нит се развезала. Неки су пали да никад не устану, а други су лежали непомично заустављајући дах. Остала им је још једна нада – ноћ. Захваљујући помрчини, могли би побећи. Најзад за влада тишина. Колико ће ова тишина трајати?

На улици се неочекивано сусрећем са дипломатом који ме обавештава о Краљевом одласку. Млади суверен је успео да напусти двор пре једанаест сати и отишао је према Тополи, педесет километара од Београда. Ту га је сачекао Батаљон Краљеве гарде да га даље прати. Влада се упутила према Ужицу. Изгледа да нема индиција да ће се бранити престоница у борбама које се наговештавају за касније. Дакле, Београд ће бити препуштен својој вапијућој судбини. Ако ова новост дође до ушију становника, биће увећане колоне избеглица. Скоро у свакој кући и у свакој групи се јавља исто болно питање које ће усмерити њихову одлуку: Да ли ће се бомбардовање наставити? И заиста, поподне су се грабљивице, привучене мирисом крви, вратиле у два

наврата и изнова се обрушиле на побијене жртве. Шта још траже од овог сиротог града који не личи више ни на шта осим на мету изрешетану са свих страна? Какав бестијални делиријум изазивају те немачке ескадриле?! Зашто се обрушавају на ово насеље у ритаму? Стратешки, оно сад ништа не представља! Сада Београд нема никакву позицију, никакву употребљиву тачку ослонца, осим као играчка за децу која се играју рата.

Мало-помало, ноћ поче да пада на рушевине прекривајући ово бескрајно гробље сивкастом измаглицом као посмртним покровом. Време је да и ја напустим ову кућу у којој ће толико предмета и успомена остати на располагању новом бомбардовању и пљачкашима, јединим Немачким пријатељима, у овом јадном и, без трунке милости, разрушеном граду. Окретох кључ и мотор у аутомобилу се одмах јави. Испуњен тугом и емоцијама кретао сам се узбрдицом која води према Авали. Одатле ћу са осталима поћи на пут изгнанства који ми се указује као страшна авантура. Не могу да се још једном не окренем и да не погледам на тај умирући град окружен пожарима и црвенкастим небом.

У својој бурној историји, Београд је постајао град-мученик у више наврата. Хероизам и понос његових житеља често су стављани на тешка искушења. Међутим, никад, чак ни у прошлим варварским временима, таква систематски планирана несрећа није снашла овај град. Чак су, упркос свом дивљачком карактеру, и окупатори и друге освајачке хорде (турске, бугарске, аустроугарске) овом народу пружали прилику да се брани оним што му се налазило на дохвату руке (нож, секира, пушка). Овог пута се догодила тотална асанација која је дошла одозго, изненада и смртносно. Житељи нису имали никакву заштиту, а непријатељ је то веома добро знао. Оно што је још страшније, не само да није било објаве рата, већ ни дипломатски односи између Југославије и Немачке још нису били званично (формално) прекинути. И други градови су били, такође, бомбардовани, али ниједан под тако бруталним околностима. Да ли ће ико икада бити одговоран за овај масакр, за ово немилосрдно уништење?

Сви ратови охрабрују и штите анонимност приликом чињења злочина, али и томе треба одредити неке границе. На масовна убиства треба да одговоримо масовном одговорношћу. Како другачије пронаћи начин да једног дана спречимо овакве свирепости у рату? Ипак, Београд није имао противваздушну одбрану и био је проглашен отвореним градом. Немачка ће вероватно објаснити да је, мада није имао противваздушну одбрану, у међувремену чувао све заверенике организаторе државног удара, образлажући идеју да једна страна земља може да преузме право и да казни смрћу политичке потезе друге нације, знајући добро и унапред да ће први на удару бити народ а не они који имају средства и могућност да се заштите и побегну. Које осећање ће остати најдубље урезано у нашим срцима? Побуна против грозног злочина или бес услед те неизрециве патње? Шта данас можемо рећи?

Како заувек искоренити из свести то мучно осећање присуствовања уништавању једног град?! У овој потресености, све нам изгледа као да се душа, у којој свако носи свој део жртве и резигнацију, празни од наде у било какву правду. Остављамо једну драму иза нас док друга несумњиво чека испред.

Дубока ноћ. Аутомобил пригушених светала сустиже коњске запреге, пешаке и камионе. Ипак, сви они су у покрету. Што се више удаљавамо од београдског пакла, колона постаје све организованија и кошмар се претвара у стоицизам удружен са жељом за акцију. Међу овим избеглицима, које се крећу према непознатом одредишту, јавља се солидарност. Овај српски народ, који је већ толико патио, зна кад мора да пати а кад да делује.

Колоне војника пролазе покрај нас певајући и узвикујући. На двадесетом километру од Београда наилазимо на прву војну контролу. Показујемо им документа задовољни што смо сусрели службу која нам пружа осећање да ауторитет државе није нестао након једне онакве катастрофе коју смо преживели. Официри који се овде налазе су Београђани забринути за своје породице. Они нам постављају бројна питања. Свако ко је избеглица и свака сенка која се

указује у ноћној тами за њих је нада да ће пронаћи неког свог ко је остао доле. Можда је то била и нада да ће моћи, ако би се брзо вратили у Београд, да спасу своје? За њих (као и за друге) патња би требало да уступи место пред ратном обавезом. Осећамо како се безнађе претвара у бес који се увећава у мери у којој избегли говоре о детаљима масакра у Београду. Мало-помало, у њиховом размишљању се јављају мржња и жеља за осветом. Осетили су да желе да се боре. Најзад је рођен борбени дух међу Србима. Али где се налази тај фронт?

Што дубље улазимо у помрчину, кретање колона је све напорније и спорије. Силуete погурених пешака које сугишу једна другу све су ређе, а пут је све неравнији. Међутим, ту нема места за нервирање. Свако је стрпљив, резигниран и, на неки чудесан начин, добре воље. Нарочито су активни војници у оваквом расположењу. Истовремено, ту постоји свесна и осећајна дисциплина у којој човек спознаје да је потребно да испуни свој нови задатак. Одмах препознајемо чувени дух српског сељака који је често строг и дарезљив, потчињен а необуздан. Да ли ће околности овог изненадног рата, и могућности и мудрост одговорних, створити ситуацију у којој ће они још једном показати своје, сада већ легендарне, способности?

Толика навала мисли нас преплављује док једва успевамо да напредујемо и пратимо, попут аутомата, судбину према којој су догађаји и осећања у узајамној вези више него што смо то и могли помислити. Ја сам само странац у овом народу који је гурнут у вртлог против своје воље. Поистовећујем се са његовим мукама и осећам да сам прожет тим братским осећањима. Такође, врло добро осећам да, ма колико била велика ова неправда, толико је и жеља да се заједнички победи несрећа још израженија.

Стиже, строжија контрола, па је цела колона заустављена. У мраку назиремо широке покрете трупа и команде повишеним гласом. Видим, то је пољска артиљеријска група која комплетира делове батерије тачно испод пута. Да ли смо већ на борбеној линији? У међувремену смо прешли педесетак километара од Београда. Изгледа да се радило о

заштити линије и трупа за покривање терена чију стварну мисију нисмо могли да наслутимо. Нико није могао да нам каже где је фронт. Ипак, напредујемо у мраку кратким померањем аутомобила. Остављамо иза себе мало насеље које нас подсећа на амбијент у коме су нам остали сиромашни и резигнирани родитељи које нећемо видети у скорије време.

Продавнице су свуда затворене. Оскудне резерве у кафанама и гостионицама су потрошене. Не постоји могућност снабдевања. У овој ноћи без месечине, људи који су стајали покрај пута мешају се са сенкама војника и избеглица. Свуда се чује једно те исто питање: *А Београд?* Ови честити сељаци још увек мисле да престоница представља наду и да се велики град јуначки бори и брани. Они још не знају да је непријатељ Београду отворио све вене, да је то сада град који крвари, да га је напустила и Влада која у изгнанству тражи сигурно место за себе и сад само представља додатни баласт и терет.

У Крагујевцу, важном административном центру, контроле су још строжије. Ипак, у овом граду, као и другде, није било никакве посебне агитације нити нереди. Трупе су постројене у тишини и у савршеном реду. Као ни у другим местима, ни овде не постоји могућност снабдевања. Већ у току дана, мада је била недеља, продавнице су испражњене. Рекли бисмо да се овде народ више плаши глади него рата. Прошли смо Крагујевац. Сада је пут мање нераван. Могли смо видети да су од једног раскршћа колоне кренуле у разним правцима. Неке од тих колона су следиле наредбу, док су друге кренуле по свом нахођењу немајући јасан план где да се склоне пред наступајућим непријатељем. У току све непрозирније ноћи, већина се креће вођена инстинктима. Једино су се колоне са муницијом полако и пажљиво кретале путем обилазећи неравнине.

На прилазу према Краљеву, неколико светлосних таласа се забелело на небеском хоризонту и одмах нестало. Док смо прилазили паланци сазнали смо да је то била светлосна сигнализација да би авионима, накратко осветлила писту за слетање. Краљево има већи аеродром и фабрику наоружања. Овај град је бомбардован претходног дана. Ноћне па-

троле авиона вршиле су осматрање неба. На улазу у град, официри су зауставили сва моторна возила, па сам међу њима препознао неке своје пријатеље који су ме саветовали да што брже пређем тај регион и поверили ми да се део Владе налази у Врњачкој Бањи до које и ја могу да пређем већ ове ноћи. Ипак, још увек возим са угашеним фаровима. Напредујем полако, грчевито стежући волан. Стегао сам срце, али сам на крају стигао до последње кривине на овој дугој правој раздаљини.

Три сата после поноћи. Безбојни стари фењер је осветљавао улаз у Врњачку Бању, мали град утонуо у сан и тишину. На главној улици, дуга колона аутомобила са дипломатским ознакама. Хотели су пренатрпани. Људи смештени један преко другог. Неки су чак спавали на клупама у парку. Исцрпљен сам и уморан, али задовољан што сам пронашао место окупљања ових људи. Нарочито ме је обрадовало то што их је било толико. Уморно смо очекивали излазак сунца. Како заспати сада након изласка из онаквог кошмара?! Нерви реагују и опуштају се, мучно и полако.

Шта се догодило? Шта се догађа? Шта ће се догодити? Интересантно је да на ова питања углавном одговара стомак. Осећам изненадну глад и жеђ. Од јутрос нисмо имали времена да мислимо на то. Некако успевамо да отворимо једну конзерву сардине француским кључем, а потом и другу. Жеђ гасимо минералном водом из парка. Јутро је већ високо изнад дрвећа и прва двадесет четири сата од почетка рата су прошли.

7. април 1941. Врњачка Бања

Дипломатски састанак у парку. Мало насеље са изворима минералне воде у сезони је препуно гостију. Његови житељи се, ипак, тешко прилагођавају на оволико избеглица. Екселенције, у путничким оделима, полако излазе из аутомобила и из ходника пренатрпаних коферима и крећу према улицама. Појединци су направили чак око стотинак корака

испред свог скромног пребивалишта. Ту су, амбасадори Велике Британије, Грчке, Пољске и Белгије и сви шефови сервиса амбасадора иностраних послова у Београду, рачунајући и два заменика амбасадора. Такође, ту су и службеници конзуларних служби, а међу њима као *лушалица тридогодиш* ваш списатељ, попут једне непожељне појаве. Не знамо где се налази Француски амбасадор, али претпостављамо да је са Владом за коју нам је потврђено да се налази неколико километара од Ужица, што је на неких сто тридесет километара западно од места где се ми сад налазимо.

Помирени са судбином, сада још само чекамо наређења, или бар обавештења. Пошто није било никога ко би нам дао основне смернице, укључујемо радио-апарате у аутомобилима. Британско посланство има радио-одашиљач и покушава да емитује поруке. Питамо се, какве ли су садржине те вести.

Присутне дипломате, које су иначе у животу важиле за способне и упућене личности, сада нам делују тотално дезоријентисано. Атмосфера је конфузна и непредвидива. Формирају се мање групе које међусобно разговарају, покушавајући да праве прогнозе и износе предвиђања. Ипак, све то не допире далеко. Грчки амбасадор делује веома узбуђено. Окружен је читавом колонијом из Грчке амбасаде. Оно што је занимљиво јесте да је ту чак и његов војни аташе који би требао да је на свом месту у Генералштабу. Наравно, нико не зна где се Генералштаб сада налази и да ли још увек постоји реална веза између команданата Југословенске и Грчке армије.

Напокон, добијамо прве праве информације око поподнева. Нажалост, нису охрабрујуће. У њима се говори о снажном напредовању Немачке армије према југу и Нишу. Оба ова напада су кренула преко југословенско-бугарске границе. Место у ком се сада налазимо од границе је удаљено око 250 километара ваздушном линијом, док је од Ниша удаљено око 140 километара сувоземним путем. Дипломате показују све више нестрпљења јер су телефонске линије слабе. Они све време покушавају да шаљу поруке из аутомобила не би ли некако успоставили везу са Владом.

Хоћемо ли се скоро покренути? Многи то прижељкују, али свако поштује и очекује наредбе. На крају нам је саопштено да ћемо и следећу ноћ провести овде, иако све мирише на полазак јер присутни пакују своје кофере, укључујући и дипломате и функционере.

Обавештења са фронта на ком се воде борбе крајње су песимистична. Немачки напад на југу земље је успео и борбе се воде испред Скопља. Снажно напредовање које се одвија на бугарској граници испред Ниша, угрожава овај град. На северу земље, немачка колона напредује према Београду. Југословенска армија се повлачи на свим странама, али оно што охрабрује је чињеница да се повлачење изгледа одвија у организованом поретку. Оно што забрињава је тишина у Југословенском генералштабу. Отуд нема коминике нити икаквог званичног обавештења. Све информације прикупљамо захваљујући поверљивим изворима и неким срећним стицајем околности.

Владин радио још увек не даје знаке живота. Да ли је то, можда, последица претходне неприпремљености за рад у ратним условима? Срећом, радио Генералштаба функционише. Да није тако, како бисмо успоставили контакт међу трупима које су у непрестаном покрету?

Сигурно знамо да треба да напустимо Врњачку Бању да бисмо се повукли у правцу Ужица према унутрашњости земље. Тамо можемо да успоставимо контакт са Владом која је, како смо сазнали, најзад успела да комплетира састав у том граду. Сваки министар је покушавао да прати свог колегу још од поласка из Београда не успевајући да га сустигне. Генерал Симовић је захтевао да задржи две функције – Председника Владе и Команданта Генералштаба (армије). Пошто није могао да испуни оба задатка, тиме је само још увећао конфузију која је већ владала, како у Влади тако и у Генералштабу.

Најзад, дипломатски караван је формиран око једанаест сати пре подне. Колона аутомобила са дипломатским ознакама је кренула према Краљеву, успорено и у атмосфери забринутости и стрепње. Та колона се изненада зауставила петнаестак километара испред тог града. У истом моменту,

појавио се огроман аутомобил иза кривине. На њему је ле-пршала француска застава. Дали смо им знак, аутомобил је стао и тада смо угледали Француског амбасадора како излази из њега. Он ми је саопштио да се упутио у Врњачку Бању, из које смо ми управо кренули. Пошао је јутрос из Ужица јер није могао да успостави везу са Владом која се тамо налази. Након тога је одлучио да потражи неког из Министарства иностраних послова, или неког од колега из дипломатског кора. У кратком разговору сам га обавестио о ономе што сам и сам знао. Одлучио је да окрене аутомобил и да се придружи нашој колони. Остале дипломате из колоне су га гледале хладно и непријатељски.

Ево, најзад улазимо у Краљево, где је застој и контрола докумената. Док траје процедура провере докумената, Енглески амбасадор и *његови савезници* излазе из аутомобила и упућују се према команди места. Очекивали смо да су тамо отишли да би добили информације о најновијим догађајима. Понадали смо се да ћемо (захваљујући њима) добити бар неке вести. Међутим, кад су изашли из зграде Команде, они су хитро ушли у аутомобил и пошли даље. Тада се покренуо и остатак колоне аутомобила, и ми смо се приближили контролном месту. Ту нас је чекало непријатно изненађење. Контрола нас је обавестила да пут према Ужицу могу да наставе сви аутомобили у којима су дипломате, осим аутомобила у којима смо били ми и Француски амбасадор. Команда места је управо добила наређење да сви аутомобили са француском регистрацијом (без изузетка) морају хитно да се врате у Врњачку Бању. Изгледа да су решили да нас баце вуку у чељусти.

Француски амбасадор је покушао на своју руку да промени то наређење. Нагло је покренуо аутомобил покушавајући да прође кроз контролни пункт. Међутим, бајонет на пушци га строго опомену да не покушава тако нешто. Инцидент је избегнут у последњем тренутку. Остали смо без аргумената, и једино што смо могли било је да одемо до команданта места и да га замолимо да телефонира у Генералштаб. Ово је било неопходно да би се наша ситуација

разјаснила и како бисмо укинули ту неочекивану одлуку овде у Краљеву.

Командант места, честит постарији пуковник, деловао нам је збуњено и неодлучно. Како је он слабо говорио француски а ми нисмо знали српски, требало је да потражимо тумача. Тада смо пронашли једну даму која говори француски и која је пристала да нам прискочи у помоћ. У пратњи овог елегантног преводиоца покушали смо да објаснимо своје намере и да добијемо дозволу за пролаз. Једна појединост је овог пута ишла у нашу корист. Наиме, показало се да су старији пуковник (командант места) и љубазна дама у неком сродству. Одмах је све постало једноставније и присније. Атмосфера се променила и развила се прича уз топлу традиционалну српску кафу. Изненада, док смо још увек очекивали одговор из Генералштаба, пуковник се ужурбано подиже и шапну нешто на уво нашем преводиоцу. Тада нареди да нас одмах пусте да кренемо у жељеном правцу.

Кад смо изашли напоље, Амбасадор се обрадова и зачуди у исти мах. Није му било јасно како се све ово одиграло. Како је могуће да је, тамо где његов ауторитет и положај нису били од помоћи, све решило заузимање једне жене. Ипак, открили смо кључ тог замешатељства неколико тренутака касније. Наређење Генералштаба о нашем заустављању није ни постојало, већ су Енглески и Пољски амбасадор све испланирали уз помоћ једног сервилног функционера из Министарства иностраних послова. Они су затражили од команданта места да донесе одлуку о *изолацији* Француза. Ове дипломате су процениле да су представници Владе из Вишија (издајничка влада) непожељни у њиховом друштву и да је непходно њих дистанцирати од Савезника. На тај начин су наши аутомобили спречени да наставе пут, а они који су били у њима сносили су последице те скривене дипломатске борбе.

Нешто слично смо могли очекивати од Енглеза. Међутим, да ли је могуће да су Југословани, а поготову Срби, почели да посматрају са неповерењем своје дојучерашње савезнике стављајући их под посебно осмишљен третман? Не! Такво осећање не може ићи даље од дипломата који су

се охладили јер никада нису ни били истински пријатељи. Сумња у француско-српско пријатељство може да се роди једино под притиском извесних догађаја или услед ступидности неких особа.

И тек што су ове горке мисли нестале из наше свести, пред нама се већ указа омањи град – Чачак. На тргу испред ресторана смо приметили све аутомобиле који су нас оставили *укојане* у Краљеву на окупу. У гостионици су и југословенски официри који нам прилазе да се пријатељски поздраве. Заправо, они су наши познаници још из Београда. Одмах смо схватили да недавно испољено неповерење према Французима у Краљеву није постојало ван дипломатских кадрова. Разговарамо са официрима о поверљивим стварима. Иако нас општа атмосфера поверења радује и охрабрује, новости које сазнајемо су обесхрабрујуће. Потврђено нам је да је Скопље заузето и да је Ниш угрожен. Становништво тог града је морало да се евакуише док је немачка авијација без престанка бомбардовала и свуда остављала само рушевине.

Емисар, који је јутрос дошао из Београда, прича нам да је друго дана рата бомбардовање града било још разорније него током првог налета авиона. Претпостављамо да је око једанаест хиљада мртвих и рањених након напада хитлеровске авијације. Град је 6. априла имао око две стотине хиљада становника. Од почетка рата ниједан град ни на једном ратишту у Европи нити игде другде није био тако брутално изложен разарањима. Ту је и брига за све оне који су избегли из града без игде ичега. Наређен нам је покрет, и требало је да наставимо пут. Догађаји се убрзавају. Возила су опет у колони и на путевима нема саобраћаја. Више не срећемо војничке трупе. Где се оне налазе? Нико нема одговор на то питање. Крећемо се у правцу Ужица да бисмо нашли заштиту и боље упознали ситуацију. У сумрак караван избија на главни трг у Ужицу где владају гужва и неред. Том скупу се придружила и ова прогнана дипломатска армија, понета догађајима и неспособна да схвати шта се заправо догађа. Такође, та дипломатска армија је захтевна, размажена и нестрпљива. Изгледа да је потребно да се мало

и она опамети. Влада је у једном градићу осам километара од Ужица, окружена војним кордоном. Била је недоступна за све странце, чак и за неке високе југословенске функционере. Сви страни амбасадори остају ту на тротоару, изложени плусковима кише. Није нам преостало ништа друго осим да се некако угурамо у ресторан на тргу. Дим и мешавина разних мириса хватају за грло и очи. Унутра препознајемо толико познатих лица као да смо у Београду. За сваким столом је био неко познат. Ту су и банкари, и бивши министри са својим породицама. Владала је потиштеност и забринутост због алармантних новости и претеривања. Ова гостионица је постала ратна *оћовараоница*. Непокојство присутних је расло услед недостатка хладнокрвности чланова Владе. Изгледа да она не држи конце у својим рукама и више нема могућности да ишта контролише.

Док се ноћ полако спуштала на овај мали град, који је постао несрећно импровизирана престоница са толико емоција и стрепње, наједном поче да пада ситан снег. Усред хаоса и препирке, снег нас подсети да не можемо да спавамо напољу. Требало је брзо пронаћи било какав стан. Пронашли смо пријатан кутак у једној сеоској кући изван града. Ту смо се најзад опустили, лежећи на душеку.

9. април 1941. Ужице

Ужице је освануло под белим покривачем. Док крупне, лепљиве пахуље падају, све је приметнија живост у граду. У *оћовараоници* су новости заиста алармантне. Фронт слаби на свим странама. Дипломате, парламентарци, бивши министри и некадашњи важни руководиоци из разних југословенских државних банака сломљени су и дезоријентисани. Лица су им суморна и без наде. Сваки од њих би требало да пресели и обезбеди своје богаство и стокове злата.

Сниженим тоном се разговара о веома ограниченим могућностима која су им још преостала. Да ли злато да транспортују даље или да га сакрију овде? То је дилема.

Обе могућности имају одређене ризике. Ускоро ћемо изаћи ван граница некадашње Србије. Да ли су Хрватска и остатак земље безбедни за то? Ситуација делује безизлазно. Уз мало среће биће потребно одлучити у последњем минути. Лоше вести су потврђене око једанаест часова. Влада је обавестила лутајуће дипломате да ће за неколико сати кренути у правцу Сарајева. И заиста, већ од јутрос примећујемо војничке трупе у покрету. Срећна околност је што их скривају густа магла и крупан снег. Што се тиче Југословенске авијације, нико више не говори шта је с њом.

Мало-помало, колона аутомобила се опет формира. Припремамо се за доста стрму узбрдицу да бисмо напустили Ужице и пронашли пут за Сарајево. Све дипломате су ту осим француског (Виши). Он је остао у Ужицу и изгледа да нема намеру да креће даље. У немоћи да ступи у контакт са југословенским Министром иностраних послова, или са неком другом респектабилном личношћу из Владе, Француски амбасадор страхује да уђе у ту колону бегунаца у којој га посматрају са одбојношћу. Рекли бисмо да још није преболео оно што му се догодило у Краљеву. Његов дипломатски понос само придодаје жалосну ноту конфузији која влада. Као оправдање за изостанак наводи неред и неизвесност у којој се налазимо. Ко још може да разматра специјални положај (којег се Савезници прибојавају а већина Француза не признаје) Владе из Вишија усред овог хаоса у ратном и административном систему Југославије сада потпуно растрзаном? Југословенска влада, ауторитети, Армија, па и политичке партије реагују свако за свој рачун. Оно што нарочито пада у очи јесте да међу њима нема повезаности, сарадње ни договора о томе како да воде овај рат, који већ добија карактер отвореног пораза.

На кривудавом путу возила се тешко успињу. Ништа се не види са стране. Чујемо једино буку мотора док нам нагли заокрети у кривинама омогућавају да на трен видимо и остале аутомобиле. Најзад, након мучних заокрета, испели смо се на врх који се налази на хиљаду три стотине метара надморске висине. Стигли смо тамо где снег леди лице, али где је поглед диван. Сунчева светлост обасјава планине и

додаје им сјај. Прикупљамо мало храбрости док разгледамо ову нестварно лепу природу која се шири осунчана пред нашим погледом.

Док су нам тела згрчена од хладноће и умора, у нама преовладава забринутост због рата. Размишљамо како би нека слична позиција, стрма и недоступна, несумњиво изваредно послужила као линија отпора. Неуспешно тражимо план, и најмању тачку ослонца или бар знак да ће овај предео једном и бити тако искоришћен. Исти закључак нам се намеће и док се крећемо уз успон према Рогатици, где смо стигли негде у сумрак.

Сва возила су се зауставила испред ресторана у овом градићу. На крају очекујемо да ће нам, уз мало среће, радио рећи шта се догађа, али разочарање је потпуно – југословенске радио-станице су неме па смо принуђени да са сметњама слушамо Радио Лондон. Још нема југословенског коминикеа. Енглески радио само потврђује лоше вести које знамо од јутрос док смо били у Ужицу. Британски и амерички новинари који су са нама изгледају деконцентрисано.

Ово је дефинитивно немушт и невидљив рат. Он вас једноставно гура у леђа, покрећући вас у непознато попут страшног и необузданог урагана.

10. април 1941. Сарајево

Сутрадан смо Рогатицу напустили прилично рано. У ову мирну насеобину смо својим доласком донели дах ратног вихора који је нашим одласком и нестао. Из тог мира смо *ишли* у Сарајево, са својом бучном и загрејаном атмосфером, у ком је владао општи метеж. Сарајево је град у ком су половину становника чинили хришћани, а половину муслимани. Овај град се налази скоро у центру земље и престоница је Босне. Он је сада преплављен избеглицама и због тога има још живописнији изглед. У року од двадесет четири сата постао је не само место привремених сусрета важних личности из Србије већ и привремен азил за избе-

гле Хрвате и Словенце. Имали смо осећај да се град гуши под овом узбурканом масом која са собом носи неспокој и лоше вести.

Док су продавнице опседнуте купцима а ресторани и хотели пренатрпани путницима протераним злом судбином, сирена још више ускомешава овај ионако забринут, избеумљени народ. Бука детонација бомби чује се у даљини. Касније смо сазнали да је напад био усмерен на Илицу, једно мало место које се налази неколико километара од Сарајева. У ово место Влада се сместила три сата раније. Таква прецизност и таква обавештеност у непријатељском деловању изгледале су невероватно. Ко ли их обавештава? Ко је тај перфидни издајник који здушно помаже непријатељу? Како смо се удаљавали од Београда, предео и људи су изгледали несигурније.

Догодила се и нова несрећа, коју не можемо избацити из главе већ оптерећене војним збивањима. Армија се повлачи из свих праваца, док се на југу и у околини Београда трупе херојски боре. Стиже нагвештај да су Немци надомак Загреба и да је преврат у Хрватској извештан. Одједном, паника обузима становнике Сарајева и оне који су ту дошли да би могли да предахну и да се мало охрабре. Изненада, угледасмо талас избеглих како се претстројавају на путу. Ратној опасности се придружује и унутрашња несигурност. Област кроз коју треба да прођемо је насељена људима који имају различите идеје и темперамент. Да ли ће ово постати и место револта, подмуклости и издаје? То би био ужас више драми коју ова несрећна земља већ сада трпи. Избеглица је све више. Они имају само једну наду – да избегну према јужној обали Далмације или према Црној Гори. Мислили су да ће тамо бити удаљенији од линије борби и да ће бити међу гостољубивим и патриотским народом. Надали су се да ће тамо наћи толико жељени мир.

Мало-помало, такво размишљање се наметало већини људи који су као циљ одредили Рагузу (Дубровник), Катаро (Котор) или Цетиње. По њиховом мишљењу, чланови Владе и остале дипломате врло вероватно ће кренути у истом правцу. Чујемо да говоре да је сав тај *квалификовани свет*

одлучио да се спусти поред Никшића, што значи у истом правцу. Врло добро знамо и видимо да се Влада повлачи, али се питамо шта је са Армијом. Још нема званичног коминикеа, па нас све више обузима неизвесност у погледу ратних догађања и судбине Армије.

У међувремену ме је један југословенски високи функционер информисао да је Француски амбасадор (онај што је остао у Ужицу) одлучио да се упути према Београду. Да ли је то учинио након наређења из Вишија или је то његова лична одлука, неважно је. Вишијева Француска није слободна да самостално доноси одлуке све док истинска Француска још увек тражи свој пут. Кад све саберемо, можда је било боље што је инцидент у Краљеву довео до категоричног повлачења једне смушене и дезоријентисане дипломатије приморане да изиграва *Пејелују*. Да је наставио повлачење, оно би добило аспект бекства, па би било тешко сазнати да ли је то његов начин да сачува привид дипломатске солидарности са Југословенима. Можда је таква одлука сада и непотребна кад су најважније ствари у овом рату, што се тиче Француске, већ жртвоване.

Одсуство совјетског представника је одмах уочено. Сазнали смо да је остао у Тополи на осамдесет километара од Београда. У последње време, совјетска дипломатија предузима бројне иницијативе у Југославији, а онда изненада постаје невидљива као да је избрисана или неодлучна. Несумњиво је да они чекају да се ситуација разјасни како би открили игру коју играју у вези са Немачком. Вероватно сматрају да су испунили свој циљ, у овом тренутку када је земља гурнута у борбу и велика страдања.

На оснеженом и неравном путу, резређени караван с тугом полази на пут према удаљеном егзилу. Ко ће имати енергије и могућности да се заштити од драме? Гајимо једну једину наду – наду у храброст и неустршивост српских војника који су потпомогнути материјалним средствима за отпор у својим кршевитим дивљим брдима. Да ли се могу организовати на време? Постоји ли нека одређена позиција за одбрану? Ништа се не појављује на овим падинама покрај пута којим се пењемо и спуштамо. Поносите и неосвојиве

планине изгледају као да зову синове ове земље да их закло-не и да им послуже као бедем. Ипак, још увек ништа не от-кривамо. У насељима кроз која пролазимо и не примећује-мо трупе. Све мање и мање схватамо шта се дешава.

У сумрак смо стигли у Мостар, у ком се будио борбе-ни дух. Регименте су постројене и терен за авијацију је за-штићен. Видимо и авионе. Све нас то опет храбри. Након краће паузе, укључујемо моторе. Пут је испред нас. Ки-лометри и километри пролазе, а ми то и не примећујемо. Толико далеко су нам мисли одлутале. Вентили у мотору, механика и судбина све одзвања у истом ритму. Владају тишина и помрчина. На свакој раскрсници морамо да тра-жимо правац. Да ли је то Месец? Ко ће то знати да каже? Трудимо се да пронађемо смер. Плашимо се да не ударимо у неку препреку. Желимо да живимо!

11. април 1941. Метковић

Само што је дан оснуо, пробудише нас некакви крици. Са хотелског прозора који надвисује велики трг посматрали смо групу сељака. Они су вичући махали заставом и бацали своје шешире увис. Сметеност и нервоза су били очиглед-ни. Све је изгледало као нека игра. Ова гомила није одавала утисак да заиста зна шта жели да покаже.

Потребно је да то науче.

Неколико официра и жандарма је равнодушно учество-вало у тој представи. Они су ми објаснили о чему се ради. Ноћас је Радио Загреб известио да је Хрватска проглашена независном. Један сат касније, генерал Кватерник је стигао у окупирани Загреб. Окупирале су га немачке трупе. Гене-рал је, у име Анта Павелића, вође усташа, примио власт од стране окупатора. Становништво Метковића је већи-ном хрватске националности. Овде је таква вест изазвала огромно узбуђење. Ми још не успевамо да добијемо потвр-ду тог саопштења. Док смо чекали прецизније обавештење, житељи су се окупили на тргу да *продискуишу* удар. Ипак,

они који су били одговорни нису знали какав став да заузму. Цео тај регион и сву администрацију су делом водили Срби, заједно са Хрватима. Такође су трупе на положајима састављане од различитих народа. Оне доследно извршавају политичке директиве господина Мачека.

У тој збрци ауторитета, од стране господина Мачека није стизало ништа сем потпуне тишине. Не знамо шта он о свему мисли и шта је у међувремену постао. Допутовао је у Загреб 9. априла и обратио се хрватском народу кратком декларацијом. Не помињући Југославију, само је истакао да се вратио у сеоску средину и да од свих захтева дисциплину и апсолутно поверење. Од тада се о њему ништа не зна.

Дакле, политички представник тог краја је одсутан јер очекује охрабрујући знак или потврду капитулације. Међутим, народ је нестрпљив јер верује у сензационалну новост коју је примио ове ноћи преко радија. Оно што је ново, што изненађује и доминира у процени сваког Хрвата јесте чињеница да независност Хрватске за њих представља истовремено и крај рата. Никакво разматрање и убеђивање немају шансу у таквом резонувању. Јако је важно да то схватимо. Партија је унапред изгубљена или је барем изгубљена у том региону сироте Југославије.

Како су сати пролазили, учвршћивало се осећање да је та вест, мада није званично потврђена, истинита. Маса ову тишину подразумева јер је у складу са њиховом жељом. Одједном, угледасмо како се из једне кратке улице помаља нешто као процесија. Сељаци у хрватској народној ношњи окупљени око човека са великом хрватском заставом; иза њега група младића са транспарентом на ком пише: *Славан је Бој! Наш сан је најзад остварен! Живела независна Хрватска!* Сви радознано посматрају ову поворку. Полиција (југословенски жандарми) такође је присутна. И они посматрају ову представу, али нико не интервенише. Кад сам упитао једног официра зашто у току рата толерише једну такву манифестацију која би могла створити опасне последице, он ми флегматично одговара:

– То су лудаци. Најбоље је не обраћати пажњу на њих.

Ипак, осећао сам да га ти лудаци брину и да се он и сам пита да ли ће му они сутра командовати.

Али шта се догађа у целој земљи?

Одлучили смо да кренемо према Дубровнику (Рагузи). Док смо пролазили кроз насеља покрај мора обасјаног јадранским сунцем, људи су нас незаинтересовано посматрали као да су им мисли и преокупације биле изнад свега што их окружује и што виде. То је нова атмосфера у којој се људи налазе између рата и мира.

Када смо пошли преко моста, војник-стражар нас упита:

– Да ли је истина да се Мачек прогласио за Краља Хрватске?

Након тога, не чекајући одговор, настави:

– То би заиста била добра вест. Могао бих да узмем ову пушку и да је понесем кући.

11. април 1941. Дубровник

Међутим, у самом Дубровнику влада запрепашћење. Када смо стигли у центар града (око 16 часова), могли смо да видимо једино брижна лица. Те вечери и у само јутро сутрадан, овај леп древни далматински град је снажно бомбардован од стране италијанских ескадрила. У граду је пуно мртвих и рањених. Највећи број продавница је затворен, а житељи су побегли. Изгледало је као да је град без управе, или као да очекују неку другу управу. Дезорганизацији градских служби, изазваној непрекидним италијанским бомбардовањима, придружила се и политичка неизвесност. Руководиоци који су још увек на функцијама нису се усуђивали да врше власт. Очекивали су да буду смењени од стране представника *Слободне Хрвајске* сваког часа. Новост о стварању нове државе је потврђена, и нико се више не усуђује да реагује нити да ишта предузме.

Дубровник је велики далматински град славне прошлости у ком усташки екстремисти не представљају више од десет процената становништва. Сада је спреман на предају.

То је психоза фатализма и напуштања, инерција изазвана понашањем Армије. Људи су безнадежни, и не усуђују се да покажу ни храброст ни отпор. Они су се сада препуштали свему и свачему само да би спасли кожу. У само вече, војна команда места је одлучила да прихвати већ свршену ствар. Сутра ујутру ће бити извршена неминовна примопредаја власти у руке усташким руководиоцима. Тим *квалификованим* представницима независне Хрватске биће предат град на управу.

Обавештени смо да су италијанске трупе заузеле Сплит (Спалато). Борбе против десет пута јачег непријатеља су у целој Хрватској престале. Непријатељ је заузео све делове земље уз сарадњу са усташама као и толико пута у својој историји. Срби ће сад морати да се боре сами. Превирање се увећава из сата у сат. Видимо веће групе са хрватским заставама. Већ се појављују и људи са усташким униформама. Странци и српско мањинско становништво у граду почињу да стрепе за своју сигурност питајући се од чега ће им се састојати сутрашњица и шта им она спрема.

Један високи официр, пореклом Србин, заменик војног команданта места, саветује нас да што пре одемо из Дубровника. Потребно је да напустимо хрватску територију јер ће сигурно доћи до сукоба. Да би се додало још стрепње већ пренапрегнутим нервима ових сиротих људи, стиже и узбуна за ваздушну опасност. Град се примирио и, рекли бисмо, као да задржава дах. То је само увертира пред сутрашње осећање беса и безнађа које ће га преплавити.

12. април 1941. Херцеџ Нови

Само што смо иза себе оставили Дубровник, приметисмо около трупе на положају. Кретале су се према нама. Тада измењасмо цигарете и нове вести са официрима, од којих су већина Срби. Кад смо им описали опште стање духа у Хрватској, они су нас обавестили да је ситуација на јужном фронту повољнија. Скопље је враћено захваљујући контра-

офанзиви, док је у Албанији заузет Скадар. Најзад се пробудио и југословенски радио, који јавља све ове новости у исто време кад и номинацију генерала Недића, победника код Скопља, за Армијског војводу. Ова последња вест је изненађење како за официре тако и за нас. Ипак, пошто је поменута номинација саопштена у истој емисији кад и ове добре вести, она је без икавог коментара.

На двадесетак километара даље, срели смо и остале официре и пренели им свеже вести, а они су нама, заузврат, саопштили нове, још сензационалије, новости – Русија је прекинула дипломатске односе са Немачком, Турска је ушла у рат на страни Савезника, а за неколико дана Совјети ће учинити исто. Мислимо да би се Српска армије могла прегруписати и пружити отпор у планинама након ове прве победе. Ово би могло бити довољно добро решење док им не стигне појачање из Турске или Русије. Уосталом, и генерал Симовић је упутио позив народу из свог Главног штаба, тражећи да не губи храброст и поуздање већ да се припрема за отпор. Официри су се, као и сви ми заједно, најзад опустили и предали ведром расположењу. Кренули смо даље пуни самопоуздања. Аутомобили су поскакивали на неравном путу, па би се рекло да се и они радују. Чуда се ипак догађају!

Најзад смо стигли у Херцег Нови. Природни украс који се показује на улазу у Бококоторски залив разгалио нам је задивљене очи несвакидашњим призором. У малој луци влада луда галама и гужва. Већ два дана на хиљаде придошлица овде стиже да затражи азил и смештај. У пренатрпаном граду је гужва, па се ниједан слободан кревет, ниједна столица и ниједан сто не могу наћи. Људи мање помишљају на рат и могућу несрећу него на тренутне неприлике. Те неприлике се пре свега односе на недостатак минималног комфора и простора неопходног за њихове скромне потребе.

Упућивана напред да бих пронашла бар некакав заклон, наша колона се спонтано упутила према малој плажи са стране. Доласком ноћи, Херцег Нови враћа релативан мир. Међутим, још немамо могућности да успоставимо везу како бисмо добили нова обавештења. Само тишина влада и

тама царује. Овде није пристигао ниједан коминике из зона где се налазе армије. Све време путовања, наш радио-апарат у колима ништа не говори о добрим новостима које смо јутрос чули. Шта се догађа?

На небу, прекривеном сутоном, могло се видети неколико италијанских авиона који су правили кругове и бацили на два километра од Херцег Новог свој товар. Противавионска артиљерија (ДЦА) одговори им стидљиво, без икаквог ефекта. Без тих авионских звукова и артиљеријске канонаде не бисмо ни помислили да је рат. Толико смо овде били заборављени и одвојени од фронта да бисмо и заборавили на рат да није ових звукова и канонада.

13. април 1941. године

Данас је Васкрс! Ипак, ко би се још усудио да мисли о томе!

Све избеглице смештене у Херцег Новом постале су свесне да ће овде морати да остану извесно време. Свако је покушавао да се некако организује. Стратези су разрађивали своје планове у кафеу или на главном тргу, амбасадори су одлазили и долазили као да су на терену по службеном позиву, а административне службе су трагале за празним канцеларијама у граду како би се коначно сместиле, и тиме су стварале још већи неред.

Влада се налази у Никшићу. Спрема се да донесе судбоносне и далекосежне одлуке. У ком смислу? Наиме, нови Југословенски конзул у Скадру покушао је да преузме своје место након заузимања овог града од стране Југословенске армије. Он је покушавао да се врати назад у тај град. Победа у Албанији, објављена раније преко радија, била је, дакле, лажна.

Од јутрос влада видна ужурбаност и живост у Бококорском заливу, у којем се налази део флоте и морнаричка авијација. Рекли бисмо да се нешто спрема. У центру тог поспремања – припремања, људи су шетали лево-десно како

би одали утисак да раде нешто корисно. Поново се појавише и људи из Емисионе банке, који су задужени за безбедност и транспорт злата. Требало би напоменути да ови *скривачи злати* нису имали ништа заједничко са трагачима злата из Америке. У ствари, то су три отмена господина који су се трудили да прођу незапажено. Њихов шеф, елитни стручњак за финансије, направио је муњевиту каријеру. Он је већ три недеље Министар, и озбиљно је преокупиран том специјалном мисијом да се склони злато. Све његове компетенције су изненада биле прихваћене. Како се фронт приближавао, његов маневарски простор и могућности за деловање биле су све мање. Тражио је да се обезбеди авион, подморница или ратни брод да би извукао себе и злато. Нажалост, превозна средства за транспорт и евентуално бекство зависе искључиво од хрватских официра. Ко још може њима да верује?! Један банкар мање био би као и сви други. Ти *скривачи злати* наставили су да траже неко идеално скровиште до саме вечери, али га нису нашли. („*Радило се о Маршину Кресини, Јовану Живадиновићу и служитељу централе Манојлу Плавишићу. Требало је да они камион са златним полугама предају Ујрави Зетске бановине на Цетиње, међушим, Италијани су раније ушли у Цетиње. Онда су они, са камионом који је превозио злато, продужили према Херцеџ Новом.*” Душан Бабац и Александар Огњеновић – *Тајна Краљевској بلاга*, Београд 2016, стр. 133)

15. април 1941. године

Ако траје исувише дуго, забринутост прелази у досаду. Луче су сви који су, различитим стицајем околности, окупили на овом изгубљеном крајичку обале одговарали са уздахом или слежући раменима на питања сапатника у несрећи. Они су обилазили узани простор између малог трга и пекаре. Били су преплављени осећањима којима може бити обузет само затвореник у ишчекивању расплета свог случаја док чека пресуду. Данас се осећа нека нестрпљи-

вост у тој разноликој колонији избеглица свих сталежа и раса. Предосетили су да се нешто догађа. Али шта? Једина новост за коју не знамо како је стигла догде била је то да је Београд 13. априла пао без борбе. Каква болна коинциденција! Град-мученик је уништен на Цветну недељу а предао се на Васкрс. Овог пута није било Понтија Пилата да опере руке од те неправедне страшне пресуде.

Ако ниједна друга новост није стигла до нас, онда бисмо сами могли да јој пођемо у сусрет. У друштву са бившим послаником који је пореклом Црногорац, пошли смо у обилазак Бококоторског залива, па онда до Цетиња, да бисмо некако дошли до боље обавештених људи или одговорних из војске. (Ако такви још увек постоје.) Пролазећи поред планина које су нам заклањале поглед на море, које су са морем стварале чаробну лепоту, питали смо се да ли би било најбоље да се јавимо команди неке армије. Ту бисмо макар били сви на једном месту и можда би се то показало корисним за нашу сигурност.

Док смо разговарали о тој могућности, угледали смо Пераст, мало насеље у дну залива у ком поново срећемо познату нам колону дипломатских возила. Та званична колона је одавала жалостан изглед. Возила у њој, која су скривана још од Београда, деловала су растрешено. Преморене дипломате су одавале утисак да су на крају снаге. Изгубљеног угледа, наде, оправданости, смисла и сврхе своје улоге. Овде покрај мора, на другом крају земље, ови људи су осетили опасност ситуације. Они сумирају резултате свог деловања сада и овде. Ипак, није грижа савести оптерећивала ову господу. Нико од њих нема намеру да из очаја због тога скочи у воду. У сваком од њих се видела само једна жеља – да се некако извуче из овог кошмара.

Покушали смо да сазнамо шта се догађало након Сарајева. Сви ти отмени људи, прашњави, необријани, уморни, били су под утиском својих емоција. Нису били расположени за разговор, али смо успели да, мање-више успешно, откинемо неколико назнака уз помоћ појединих делова изговорених реченица.

Чим смо пошли са Пала и са Илице, покрај Сарајева, у ком се најзад окупила Влада, напад силовитим бомбардовањем је кренуо, и догађаји су се низали још брже него од Београда до Сарајева. Хрватска одбрана је доделила помиловање и пролаз једној армији у повлачењу која је нападнута истовремено са четири стране, а Влада се од јуче налазила у Никшићу, на око стотинак километара од Цетиња. Више нису у могућности да владају ситуацијом. Шта ће одлучити Армија? Шта ће учинити млади Краљ? Како ће се понашати завереници-пучисти са својим шефом генералом Симовићем? Ми овде напуштене дипломате очекујемо и предвиђамо да ће све прилике за преокрет пропасти. Можемо ли, на путу према Котору, пронаћи било какву могућност за смештај? Да ли ћемо постати заробљеници Осовине или да се бацимо у море? Да ли је могуће да не постоји други излаз?

У Котору смо схватили до које се тачке наше преокупације поклапају са преокупацијама которских угледних домаћина. Један официр авијатичар нам је пренео индикације у вези са припремом последњих расположивих авиона за *евакуацију* Владе. У самом Котору се тихо говори о могућем бекству. Црногорске планине су последње херојско склониште. Не привлаче никога осим војника. Остаје нам само да покушамо бекство преко мора. Колико ли кошта јахта код неког домаћег бродара? Били смо спремни да се суочимо са минским пољима и подморницама да бисмо прошли Отрант и докопали се Атине, можда и Египта. Ипак, наређење је формално, и никакав брод не сме напустити луку. Сва пловила су реквизиционисана за потребе војске. Дакле, остаје могућност чекања договора са војном командом региона и, док још има времена, организовање евакуације групе избеглица коју чинимо ми.

Сви који су овде присутни одлучили су се за полазак, па чак и предлажу да плате велике суме новца за место. Одлучили смо да све држимо у тајности јер само желимо да након свега уђемо у ту Нојеву барку коју нам нуди провиђење. Ми желимо да кренемо на то путовање које ће можда бити и наша последња авантура. Нико не промишља нити пра-

ви прорачуне о опасностима које такве авантуре носе већ само размишља о тешкоћама које су нас снашле и како да реализујемо бег из њих.

По повратку у Херцег Нови, једва смо се усудили и да проговоримо о својим утисцима. Желели смо да избегнемо продубљивање моралног пада које би нам нанео догађај који смо планирали. На једној раскрсници, заустави нас патрола и приђе нам морнарички официр. Он нас је подвргнуо испитивању. Оставио сам свог пријатеља посланика да одговара на његова питања.

На крају официр упита:

– Да ли сте Србин или Хрват?

– Србин – одговори посланик одлучним тоном.

Официр нас загледа као да се предомишља, и на крају нам рече:

– Добро. Прођите, али вам саветујем да се више овде не враћате.

Крену смо. Замолих пријатеља да ми објасни ову сцену.

– Добро погледајте! Имали смо посла са морнаричким официром Хрватом. Ово ми не слути на добро. Ако су сви морнарички официри у оваквом стању духа, наше евентуално бекство јахтом је озбиљно компромитовано.

Прошла су два дана напетог ишчекивања и оно од чега је свако од нас страховао званично је објављено. Синоћ је Југословенска армија понудила примирје. Краљ је напустио земљу специјалним авионом; сви чланови Владе учинили су исто. Изгледа да је Немачка одбила да прихвати примирје, чак и преговоре о миру. Након уништења престонице и брзог разбијања земље, Осовина неће да дозволи тој несрећној Југославији ни минимум права на част и поштовање. Да ли би једну земљу требало лишити права на постојање ако није имала времена да се брани и објасни свој став?

Ко ће сад заштитити тај несрећни народ? Немци, који желе да понизе овај народ, који не прихватају преговоре иако су им српски генерали на располагању да би регулисали услове примирја?! За шта они сад окривљују Југословене, а нарочито Србе?! У осећању стреса и одбачености по-

некад немамо снаге ни за протест. Ипак, ако Осовина мисли да ће уништити енергију Срба понижавајући је, онда се тешко вара. Одбијајући примирје и мировне услове једној разбијеној нацији, Немачка неће на отпор подстаћи само Владу одбеглу у иностранство већ ће у земљи изазвати хаос грађанског рата и, оно што ће бити још опасније по њу – створиће герилу. То је једна грешка више. То је нож са обо-страним сечивом.

Југославија је побеђена, разбијена, понижена и уништена, а Југословенска армија, затечена и слабо наоружана, није ни могла да прихвати борбу. Рат у Југославији започео је изненадним немилосрдним ударом на Београд, а завршио се на неочекиван начин – непријатељ је, у свом разуманом бесу, одбио да прихвати предах једном народу који је био апсолутно коректан (у овој неравноправној борби). Том народу је једини грех био што је бранио своје право на живот!

Муњевито смо пролазили поред гнусних злочина Осовине у југословенској катастрофи. Агресор и жртва још нису имали времена да виде све догађаје као стварне. Сви су још или осећали вртоглавицу неочекиване славе или неограничени ужас. Али кад се духови смире и кад се на рушевинама Југославије појави српска домовина, чак и да остане само један Србин на само један дан у тој домовини, десиће се да он сигурно неће бити нем и окамењен ужасом. Тај Србин ће узвикнути: *Ја сам остао овде да бих осветио своју браћу!*

Наследници зла

19. април 1941. Херцеџ Нови

Иако су непријатељства на фронту престала, овде је узнемиреност на врхунцу. Од јутрос бројни аутомобили и камиони, који селе последње функционере, одлазе и долазе. Ови функционери су се задржали овде све до сада надајући се бекству.

На овом длану још увек слободне југословенске земље, разматране су најбарокније комбинације и најризицијни подухвати за избегавање претње која се приближава сваким наредним сатом. Чињени су надљудски напори да би се спасло од ове катастрофе, да би се умакло на време и учинило нешто од живота изван граница онога што се некада називало једном земљом. Међутим, број оних који покушавају да оду превазилази могућности и због тога се појављују опасни неспоразуми који отежавају посао *орјанизаторима*. Пре свега, било је практично немогуће подићи сидро на било ком војном броду. Команданти ових пловила су били под директном командом хрватских официра који су одбијали свако учешће у таквом подухвату.

Иако су у почетку били неодлучни, на крају су решили да примене мучки метод одуговлачења, што је привидно умањивало њихову одговорност. Задржавали су на копну, под разним изговорима (измишљена болест породични разлози), официре који су били спремни да дигну сидро и исплове. На тај начин су успели да одложе покретање бродова усидрених у луци и да онемогуће бекство својим дојучерашњим друговима који су остали изложени ризику да их непријатељ зароби. Таквом отпадничком понашању хрватских морнаричких официра сад не можемо да сагледамо домет и последице по судбину Југословенске армије. Извесно је то да ће понашање хрватских официра у Морнарици остати као пример подлости и оставити дубок траг у срцима војника и официра Срба.

Дакле, ако брод није могао да исплови, остаје још једино бекство авионом. Неколико исправних авиона су послужили Краљу, његовој пратњи и члановима Владе. Још само два авиона могу да полете. Друга два су послата из Атине, под британском командом. У четири авиона можемо, ако се стиснемо, сместити савезничке дипломате и неколико југословенских функционера. Али већина наше групе (на челу са Амбасадором Велике Британије) требало би да погази границе пристојности и да заузме подморницу. Сазнавши да ће подморница допловити у помоћ, бројни кандидати за бекство избечише очи. Због тога је Амбасадор Велике Британије, обасут захтевима, претворио своју хотелску собу у путничку агенцију.

Око три сата ујутро, најзад је дат знак за мистериозни полазак. Једна барка је превозила те срећнике према пучини, али су подморницу узалуд чекали. У зору је група морала да се врати истим трагом након детаљне претраге. Из непознатог разлога, сурет са подморницом није остварен. Невиђен промашај једне дипломатије која чак ни као путничка агенција није могла да одигра своју улогу! Било како било, господа која су данас дошла у Херцег Нови морала су да се сместе у хотелу *Бока* који је био напола у рушевинама. Дипломате су са хотелске терасе осматрале хоризонт. Још увек се надајући подморници, помишљали су: *Можда смо ми каснили*, јер ни непријатељских бродова није било на пучини. Док је њихова емитивна станица ТСФ слала позив за позивом, особе са наочарима за сунце усмереним на непомично морско плаветнило нервозно су размишљале о сатима који неумитно пролазе.

Недалеко од њих, покрај самог хотела, налазило се мноштво окупљених људи, као да су на неком острву након бродолома на којем се налазила испреплетана међународна скупина. Гомила горчине и некохерентности различитих страсти и интересовања, импровизованих пријатељстава, изазваних несрећним околностима, започињала је разговоре са конвенционалним односима насталим у дипломатским салонима.

20. април 1941. године

И овога јутра су нестрпљивци из хотела *Бока* ту, и изгледа да су им све шансе за бекство пропале. Дубровник, који се налази на четрдесет пет километара одавде, јуче је окупиран. Међутим, данас је Херцег Нови обузет другачијим, много озбиљнијим страховима. Одлука о демобилизацији Југословенске армије донета је јуче. Њоме су ослобођени људи који су се налазили у војним формацијама у овом региону.

Од шест часова јутрос, демобилисани свих година и чинова пролазе кроз овај мали град. Неки су успели да униформе замене цивилном одећом, а остали су у војничким униформама. Они застају испред кафана да попију нешто жестоко, гласно дискутују међусобно се хватајући за прса. Оно што све забрињава јесте чињеница да су сви задржали оружје и муницију. *Боље да је ова армија остала испред не-пријатеља него што је сад овде пред сељацима*, размишљали су њихови официри. *Можда ће једној дана ће пушке и уио-шребиши. Како и прошив кога* – било је питање које је свако поставља са ужасом у гласу.

Наговештава се мрачна и несигурна будућност, а житељи Херцег Новог и скромна администрација града далеко су од мирног сна наспрам ове наоружане гомиле која је ван себе и коју је немогуће контролисати. Проценивши да је једним делом за такво понашање кривац алкохол, који бивши војници немилице конзумирају, они су одлучили да затворе све локале у којима се точе алкохолна пића. У поподневним сатима успешно су усмерили добар број тих горопадника према излазу из града. Они су одлазили из града у групама и певајући на сав глас, а повремено би се чуо пуцањ из пушке. То је био њихов начин да изразе весеље и радост. Стрпљиво и са опрезом, мирни људи су посматрали како та маса полако одлази.

Ко може да спречити такве људе да нишане у мету уместо да пуцају у ваздух? Бићемо им на милост и немилост за само неколико сати. Срећом, они тога нису свесни у овом тренутку. Њихова дуга и испрекидана колона лагано одлази

кроз предграђе, и настаје тишина. Изненада осетисмо зној и топлоту. *Скривачи злати* који су колико до јуче отворено шетали кроз град и чак планирали да се прикључе енглеској екипи, јутрос су нестали. Изгледа да им се није допала демобилизација војске.

21. април 1941. година

Страшни сати ишчекивања. Непријатељске патроле су примећене на неколико километара од града. Напредовале су полако и опрезно. Немамо образложење за такав опрез, али сви постављамо само једно питање: *Италијани или Немци?* Амбасадор Велике Британије и његова пратња осматрају пучину по последњи пут. Још се надају. Нажалост, узалуд. Сад су у истој ситуацији као и сви остали. Са друге стране, избеглице се питају у ком сосу ће бити поједени – у италијанском или немачком.

Облак прашине се приближава малом граду, и убрзо се тројица мотоциклиста појављују на тргу. Они су Италијани, берсађери. Највећем броју присутних се оте уздах олакшања. То су били они што су између два зла бирали оно мање. У овој гомили космополита, многи су стрепели од Немаца, Гестапоа. Гестапоа! Гласине су сејале терор у главама људи и као додатни терет свести била је помисао на могућност да ће гестапоа-злочинци и пребијачи стићи до сваког од њих да их питају зашто постоје.

Италијани су доносиоци неке врсте детанта у овој атмосфери забринутости и грозници. Страшимо се њихове инсинуације, хипокризије, неспретности, али не и свирепости. Они су нека врста јеткости високог друштва и звука мандолина. Италијане можемо да подносимо или да их не подносимо, али их се не плашимо и не замишљамо да могу бити груби. А баш ови који су управо стигли на трг, немају ништа застрашујуће. То су три берсаглијерија који хладно пролазе и делују као да су и сами мало зачуђени тиме што су се овде нашли. Турирајући прашињаве моторе, зауста-

вили су се један минут, упитали за пут и наставили даље. Главнина колоне се појавила пола сата касније.

Камиони се зауставише и са њих сиђоше војници који су били слабо одевени, уморни, али расположени. Гомила их је посматрала радознано, гледајући, помало неодлучно, у празно. Какав ли ће контакт да успоставе са становништвом? Људи су се окретали у круг. Имају ли мржњу у очима? Сигурно не.

Могли су се уочити револт и резигнација са једне стране и збуњеност помешана са некаквим поносом са друге. Као и увек у сличним приликама, практичне потребе омогућавају контакт. Наше мало место је, после плиме коју је преживело, празно што се тиче робе, и већ неколико дана је без дувана. Инстинктивно, неколико сељака и радника, који су загрижени пушачи, приближили су се италијанским камионима. Дочек није био одбојан, па најхрабрији понудише војницима новац за неколико цигарета.

– Non abbiamo, caro mio, anche noi! – викао је војник. –А, la gera, la gera, che miseria!

Иако потражиоци нису добро разумели италијански језик, покрети руком су били довољни. За све нас који смо издалека посматрали ту кратку сцену, то војничко исповедање пропраћено горким широким осмехом деловало је фрапантно. Међутим, да ли би већ требало формирати одређено мишљење?

До сумрака, војна окупација је завршена и трупе су одвојене од житеља. Италијански официри су довољно брзо обавили контролу. Ми који смо у бекству, одмах смо преобраћени у заробљенике. Тада је нестао и последњи дах слободе, а инвазија се проширила на целу територију. Први који су осетили примену закона били су Амбасадор Велике Британије и његови сарадници. Њихов хотел су окружили војници и њима је забрањено кретање.

Мрачна ноћ је пала на мали град који су преузели непријатељи.

Након петнаест дана проведених између забринутости и узалудног тражења заклона, био сам бескрајно и неизрециво морално и душевно испрљен. Све наде су нестале, сва

воља се истопила, сви напори су ми се чинили бескориснима. Ипак, интересантно је што је све време у мени присутна мисао да, иако је Југославија побеђена, рат још увек није завршен. Као што ураган покида и разнесе лишће са стабла на четири стране, тако ни овај, остављени, напуштени народ не зна где се налази ни шта раде његови представници. Осећа огроман терет на плећима због сазнања да је у овом свету немогуће живети без наде.

Упркос великом разочарању, народ почиње да сам тражи свој пут како би пронашао излаз из ситуације у којој се нашао. Свако је у себи и у свом ставу сачувао некакав ослонац који му даје снагу да поново скупи снагу и развије нове идеје. Нека заједничка мисао, која је попут невидљиве нити, повезује све те људе. Потребно је само да се они међусобно препознају и пронађу, и онда ће пронаћи и непријатеља. Идентичне патње и немила страдања привлаче их као нека зла судбина.

Французи и Срби су сада у интимној конвенцији. Ова два народа још увек нису рекла последњу реч у овом рату. Да ли је то само неоснована нада којом покушавамо да сами себи пружимо неку врсту утехе у овом разузданом хаосу егоизма у људима или је то, у ствари, једина могућност која нам је још преостала? Данас описујем ово своје размишљање уз ризик да може изгледати банално. Међутим, ако се оно покаже као реалност, онда ће овај датум бити уписан као важан датум у историји. Тада ће бити од велике важности да се сетимо оне болне поворке у којој су били скупљени последњи атоми енергије једног народа који је безобзирно предат немилосрдном покољу.

Када се све оконча, да се њада уписећимо да ниједан Србин, упркос свему, није уривао ни јораз. Напротив, стојички је прихватио своју нову судбину, чувајући у себи идеју о побуни као инат онима чија је лежерност и несавесност допринела његовом паду. Његова мржња према непријатељу и његов дух освете показали су се већим од љутње и беса према својим неспособним управљачима. Како да не узмемо у обзир оваква осећања у овако трагичним тренуцима? Како да у себи самима не ослушнемо њихов ехо?

Одлучност у несрећи и детерминисана одлука ових људи појављују се као нова солидарност.

25. април 1941. године

Иако још нисмо притворени, ипак смо у очима наших окупатора нешто другачији од оних који су само осумњичени. Приметили смо да је овај *Караван Серај* у Херцег Новом видно узнемирен док покушава да се премести негде другде, или бар да побегне даље одавде. Чињеница да смо и ми притворени заједно са британским дипломатама појачава сумњичавост Италијана до екстрема.

Од јуче је, у овај градић, пристигао импозантан број југословенских официра директно са фронта. Они су на све могуће начине покушавали да избегну заробљенички камп, и њихов долазак је још више закомпликовао ситуацију. Њих неколико је успело да се домогне цивилног одећа, па су се онда мешали са житељима градића, што је опет код домаћег становништва изазивало глуп отпор и негодовање. Са друге стране, остали су стајали поносно у униформама у групама, мирно чекујући да се разреши њихова даља судбина. Остваривани су нови контакти, и разговарало се о последњим ратним догађајима. Међусобно се проналазе, упознају се и започињу ковање нових планова. Неки од њих покушавају да се некако пребаце до Београда, па се формирају и заједничке колоне.

Британски војни изасланик (Шкот по националности) уображено слободно шета по насељу у војничкој униформи *Highlander*. Ова униформа је подразумевала сукњу и доколенице. Његов презриви, игноришући став према освајачу провоцира италијанске официре па изазива напетост. Осећамо како температура расте. Довољан је и мали инцидент па да импулсивни и страшљиви Италијани бурно реагују.

И ето! Тај инцидент се догодио много брже и бруталније него што смо уопште могли помислити. Наиме, у току ноћи

је наоружана банда напала зграду поште, телефонске жице су пресечене, а чули су се и пуцњи из пушака. Било је мртвих и рањених. Након тога, Италијани су саопштили да су бандити покушали да однесу касу из поште прецизирајући да се напад догодио у зору. Организатори су још непознати, а окупационе снаге ће предузети неопходне мере да се тако нешто не понови. Говори се и о скорој интернацији британских дипломата. Таква одлука се поклапа са унапред планираном рацијом у региону. Бројни су они међу нама који сматрају да би нам евентуална промена окружења добро дошла. Потребно је да пронађемо неки важнији и већи град у овој области, град у коме бисмо, захваљујући градској гужви, могли да шетамо непримећени без стрепње да ће нас послати у концентрациони логор, мада сада свако кретање и промена места представљају озбиљан ризик.

Потребно је да пређемо територију у којој оперишу наоружане банде како бисмо се докопали Дубровника. Те банде успешно делују захваљујући конфузији и безвлашћу које су створиле усташе, тако-звани представници Павелићеве Владе у Загребу. Усташе су претендовале на *успоставу реда*. Пошто познајемо њихов начин успоставе реда, *то задовољство* не бисмо никако желели да искусимо. Међутим, немамо други избор. Или италијански концентрациони логор или сусрет са *ушташким редом*. На крају смо се одлучили за другу опасност, планирајући да стигнемо до Дубровника који је био окупиран од стране Немаца и Италијана. Не размишљајући предуго, кренули смо у авантуру са неколико аутомобила у колони. На челу омање колоне био је наш аутомобил. Прошли смо кроз градић без проблема. Кад смо стигли на десетак километара испред Дубровника, наоружани војник изађе на пут покрај једне усамљене зграде и даде нам знак да станемо. То је тренутак двоумљења – да станемо или не. Приближавајући му се, проценио сам да он није војник, па притиснух педалу за гас до краја. Аутомобил поскочи, наоружани човек скочи у страну, и пут остаде слободан. Одјекну пуцањ и метак прелете изнад нашег аута. Ипак, кривина нас је спасла. Грабили смо узбрдицом према граду под пуним гасом. Презнојили смо се покушавајући да

схватимо шта би ово требало да значи. Ево и уласка у Дубровник! Прилазили смо полако питајући се да ли је наше бекство већ објављено. Кроз рампу за улазак у град смо прошли без потешкоћа, па смо се охрабрили.

Међутим, тек што смо кренули према главној улици, један официр даде знак да станемо. Није нам деловао добродушно. У ствари, то је био Албанац који је постао италијански официр. Говорио је неким наречјем који нико од нас није разумео. У међувремену, појави се и капетан карабињера. Овог пута се све брзо одиграло. Контакт је био бруталан и оштар, што сам и очекивао. Наши погледи се среташе, и одмах смо обојица схватили да, у оваквим околностима, разговор једног Француза и једног Италијана не може бити учтив. Он се понадао добром улову, и почео је да нас претреса на сред улице. Све нам је одузето: сви папери, кофери и аутомобил. Он нам, после тога, саопшти наредбу да ћемо бити изведени пред команданта града за два сата. Третирао нас је као непријатељске шпијуне. У то смо и сами могли да поверујемо слушајући овог обавештајног официра. Или је, можда, онај пушчани метак испаљен на нас послужио официру као упозорење.

Два сата касније смо приведени на разговор. Изненадили смо се што тамо видимо своје остале компањоне и саучеснике у бекству. Деловали су нам сломљено, исрпљано и преплашено након искуства које су преживели. Испричали су нам, са доста емоција, да онај наоружан човек који је пуцао за нама није војник већ члан једне усташке групе. Он је заустављао аутомобиле са намером да пљачка путнике. Наши сапутници Срби су зауставили аутомобил пред том претећом стражом, изашли су из њега и одмах су претресени и опљачкани. Након тога, одведени су иза усамљене зграде. Скинули су их до голе коже и прислонили уза зид да би их подвргли најцрњем понижавању. На крају, ти Срби су били приморани да потпишу потврду о предаји *добровољно* прилога усташкој организацији и да предају сав новац који су поседовали. Они су сада ту, у италијанској команди, али не као притвореници већ као оштећени и опљачкани.

Командант не делује строго. Он их слуша, нешто бележи и на крају даје изјаву да није у његовој надлежности да решава њихову притужбу. Изгледа да му је било непријатно у овој ситуацији.

– Ко су те Усташе? – сумњичаво упита италијански официр. – Да ли су то наши савезници, колаборационисти или неки људи који су овде дошли да опасно компликују циљеве и намере окупационих трупа?

Наши сироти Срби, који су били опљачкани и пониже-ни, изгледали су потпуно изгубљено. Ко њих још може да заштити? Што се тиче наше кривице, убрзо смо сазнали да смо заустављени због аутомобила јер су их Италијани ловили.

Наишли смо у зао час, када је официр карабињера био шеф Контраобавештајне службе. Наши пасоши су им били интригантни, па је одлучио да нас притвори. У ишчекивању да нам се отвори досије, смештени смо у *привремени привор* који је био под стриктном стражом. Успели смо да избегнемо усташку заседу, али смо пали у италијанску мрежу. Да ли је то била наша привелегија?

Италијански војници су одавали утисак хладних типова. Они су сишли са Албанских планина, па су деловали уображено и самоуверено због неочекиване, брзе и лаке победе над Југословенском армијом. Како још увек нису имали јасну идеју шта се стварно догодило, прегледали су терен са великим опрезом. Умели су да изигравају освајаче, али су били ограничени по питању саме окупације. Они нису распознавали контекст те окупације нити политички карактер који им је остао неразумљив. Политичка окупација Далмације ће се показати комплексном, захтевном и напорном. Такав план је требало да остваре суптилни, промишљени и компетентни људи.

Италијани, који су овде загазили својом војничком чизмом, тежили су да своје присуство прошире на читаву Далмацију, потискујући Немце према Грчкој и Србији, док је Рим припремао план окупације овог простора. Павелићеве усташе су муњевито кренуле у акцију. Они су добро познавали тај простор, народ и обичаје. Захваљујући томе,

они брзо крећу у поход. Овај њихов напад је у истој мери немилосрдан и грозан. Ипак, конфузија која је завладала у Далмацији касније ће се проширити скоро на читаву Југославију.

Каква ли судбина очекује овај део Балкана, одлучан да се не потчини у пуној мери страном утицају након потресног рата у ком се све распало у року од десетак дана? Окупирана од стране Немаца, Италијана, Мађара, Бугара и Албанаца, спутана унутрашњим проблемима за које никада није нађено право решење, Југославија од јуче данас је постала предмет бројних апетита и различитих интереса који се међусобно сукобљавају. Иако изложена бруталном, доминантном нацистичком духу, анексионистичким амбицијама Италијана и незајажљивим хрватским захтевима, у ваздуху се осећа како се свему томе супротставља дух отпора читавог једног народа, жедног опстанка и слободе – народа српског. Када томе додамо и чињеницу да изнад борби лебди и религиозна и друштвена мистика (колико различита толико и контрадикторна), можемо измерити јачину могућих сукоба.

Једна нација је немилосрдно урушена.

У ономе што је остало упорно покушавамо да пронађемо некакав оријентир, или ослонац, нешто што би нам помогло да видимо ширину и опсег нових сукоба. Ко ће ту профитирати? Ко ће извући историјску лекцију? Ко ће на крају највише пострадали? Браниоци земље или они који су ову земљу раскомадали? Ти који су је раскомадали, релативно лако су дошли до плена захваљујући стицају околности. Југославија се нашла у рукама својих разбијача, и они сада преговарају како да поделе ловину. Међутим, они нису у свему сагласни како ће то да ураде. Ко од ових јучерашњих непријатеља југословенске нације има право на најбољи комад? Да ли онај који је починио највеће насиље и бруталности или највећи циник или савршен издајник своје земље? У тој подели без милости, шампиони зла се, један по један, упињу да докажу ко је бољи од најбољих, вреднујући своје респективне рекорде да би максимално задовољили своје апетите. Док та сурова дискусија траје и

сваки од *наследника* Југославије истиче и брани своја *права*, нова олуја је на помолу.

Прва бура је одувала нацију. Религија и жеђ за осветом повукли су у вртлог, једне против других, људе из исте земље. Тако се разгорела нетрпељивост између Хрвата и Срба док се све распадало. Сада се припрема ново искушење. Несавесни разбијачи земље желе да шетају као освајачи, да уживају у својој слави и моћи, и не сумњајући да њихове разуздане поворке може задесити оно на шта нису рачунали. Данашњи победници су овенчани ловоровим венцима, али у тим венцима се већ сада може уочити трње. Они одају утисак да су несрећни и мржњом унакажени наследници зла, којем не могу да сагледају ни меру ни домет.

30. април 1941. године

Одобрена нам је условна слобода након неколико неподношљивих дана притвора. Убедили смо их да нисмо ничији шпијуни. Стриктно смо праћени, али смо добили могућност да шетамо у непрестаном присуству љубазних италијанских официра. Истовремено, ови официри су били насртљиви како би скренули пажњу на своје присуство.

Ова нова ситуација нам је омогућила да се неколико сати дневно приближимо мештанима и осталим шетачима. Са друге стране, за то време смо могли и да осетимо претњу да би ово мало слободе могло бити ограничено или укинато. Такво сазнање нам није помогало да подигнемо морал. Уосталом, сама спознаја да живите у средини која вас презире стварала је нервозу и тескобу код свих. Ипак, уметност живљења значи овладавање својим гневом и унутрашњим незадовољством. Потребно је да се привикнеш на новонасталу ситуацију и покушаш да што више видиш и разумеш, при том водећи рачуна да због претеране радозналости не доживиш да не видиш ништа на самом крају. То је био задатак који сам дао самом себи. Побећи једног дана. У ишчекивању, нервоза становништа се увећавала у истој мери као

и неспретност окупатора. Сада, кад су Немци испразнили овај простор, неке јединице су отишле према Грчкој, док су друге кренуле ка Босни. Италијани и Хрвати-усташе остали су да се међусобно надмећу у овоме граду и његовој околини. Иза њих је српски елемент, који делује конспиративно и планира акције које могу бити опасне за освајаче.

Већ је прошло два дана како тајни агенти свих категорија долазе да се придруже италијанским војницима. Читав план, скован у Риму, требало би да се реализује по принципу анексије. Далмација је угаони камен те анексије, док је Дубровник тачка ослонца. Потребно је придобити популацију, а не изиритирати је. Дакле, требало би трансформисати окупацију у преузимање и извршити реедуковање становништва преузетих територија. На тај начин, Италијани покушавају да спроведу програм колонизације упркос својој нервози. Овај програм је припремљен у дипломатским лабораторијама. Његова примена изазива изненађења. Поред тога, догађају се одвијају далеко брже од проницљивости фашистичке дипломатије. Дубровачке усташе већ на устанак подижу хрватске масе њима иза леђа. Како је могуће да античка република *Раџуза* падне под италијанску доминацију?

Зар овај регион, већински насељен Хрватима, неће остати под утицајем Загреба где неприкосновено влада Павелић са својим крвавим саучесницима? Збуњени оваким деловањем и привидно мирном полемиком између Рима и Загреба, италијански агенти су импровизовали нову тактику. Они су се трудили да пронађу савезнике против акција својих правих савезника хватских усташа. У тој неочекиваној ситуацији, где би друго могли добити помоћ ако не код хрватских противника – Срба? Због тога се догађа парадокс да Италијани прилазе српској мањини и штите је ексцесивних репресалија усташа који су званични савезници римских фашиста. Тако је, на пример, окупаторска армија одбила да интервенише у неком хрватско-српском спору пре неколико дана. Она то ради и данас, углавном штитећи Србе од насиља. И заиста, након извесног времена, ти ин-

циденти су се претворили у брутално истребљење српског народа.

Политички опортунизам, стара италијанска нетрпељивост према Хрватима и дух хуманости заједно су се преплитали са изјавама од којих је окупатор очекивао корист. Усташе су се лецима супротставиле Италији. Несигурност је овладала, а у овом граду су се појавили и спорадични инциденти. Могли су се чути и повремени рафали усред бела дана. Италијане је до врхунца беса доводило хрватско малициозно клањање немачким официрима и војницима у пролазу у свакој прилици. Такође, моторизоване немачке трупе су засипане гомилама цвећа уз повике: *Живела Немачка, наша ослободитељка!*

Испод германско-италијанско-хрватског савеза дефинитивно постоји нешто необично. Италијански официри су (ми смо били у обавези да подносимо те њихове жалопојке) покушавали да нам објасне тај феномен. Они претпостављају да им се ми смешимо испод ока и да њихова затеченост новом ситуацијом и њихов револт нас забављају. Од затвореника смо постали непожељни сведоци за Италијане. Да ли ће покушати да нас пошаљу негде даље? Таква мисао ме све време преокупира. Ускоро су ми саопштили да ћу бити послат у Албанију са два енглеска официра и да нас тамо чекају концентрациони логор и изолација до краја рата. Моји протести и покушаји да објасним своју ситуацију нису имали утицаја на ове неприступачне војнике. И када је већ све изгледало изгубљено, спонтана интервенција италијанског команданта одложила је меру која ми је претила. Пролазећи полумрачним дубровачким улицама једне вечери, тај *taggiore* ми је објаснио свој поступак речима:

– Не верујте да сам, ублажавајући одлуку у Вашем случају, желео да стекнем Ваше симпатије, иако сам убеђен да Француз не може гајити мржњу према нама. Исто тако, никад нисам помислио да ћу Ваш гнев умањити мојом одлуком. Политички гледано, овај рат између наше две земље је логичан. Он је то много мање на сентименталном плану. Ако прихватимо чињеницу да режими доводе до сукоба а да нације подносе те сукобе, онда не би требало судити једном

народу на основу војне тактике коју рат понекад намеће. Неразумевање две нације је опасније од рђаво вођене битке. Ја сматрам да је боље да Вас ослободимо него да Вас понижавамо пошто Вас је несрећан случај бацио у ову авантуру. Покушајте да нам се приближите да нас боље упознате и разумете. Како нема предвиђеног ограничења за одлагање мере која је предвиђена против Вас, оставиће Вас на миру на извесно време. Ипак, не чекајте последњи минут да бисте покушали да промените сектор, и бићете мање сумњиви. Што се више приближавате северу, бићете све ближи и мојој и својој земљи.

Отишао сам до своје собе растерећен, али замишљен. Шта хоће тај човек? Шта заиста прижељкује његова земља? Како је тешко просудити туђе намере кад нам је срце испуњено горчином и бесом! Кад живимо у свету мржње, несталности и несхватања у вртлогу једне драме! Да ли је могуће овладати инстинктима који се буде до те мере да разум користе једино за процену? Не. Још је прерано за тако нешто. Овај човек је смиренији од мене и он влада својом одлуком, а за сада и мојом судбином. Упркос мојој захвалности њему, не успевам да себи објасним зашто из мене говори гнев изазван криминалним актом Италије против Француске.

Ипак, кроз сва неразумевања, обавијена маглом, и догађаје, због којих се осећамо разочарано, изгледа као да, у тами неразумевања, назиремо слабу светлост помирења. *То је и онај официр њошврдио не желећи да шу оскудну светлости ошворено ошкрије и у нама самима.* У једну ствар смо убеђени. Французи и Италијани још увек се не познају довољно добро нити онако како би требало упркос својим блиским односима кроз историју.

4. мај 1941. године

Рекли бисмо да, у центру овог вртлога, изузетан изглед Дубровника мами и приморава да му се дивите. У својој

пролећној разиграности, сунце се расипа по плавом мору иза назубљене тврђаве и сенкама осликава ту резбарију по калдрми. Пејзаж је пријатан за око, а контраст боја јединствене флоре уздиже мисли и наводи на дарезљивост. Ипак, реалност је присутна и као да нас опомиње. Од самог јутра сусрећемо тенкове, митраљезе и страну солдатеску. Целокупан призор нас наводи да размишљамо о томе како овоземаљска лепота изазива свог посматрача, и запитамо се: Које ли ће ускоро припасти овај прелепи природни склад и овај град – Дубровник?

У међувремену, како су напредовали преговори о одређивању границе ове области у Риму, тако се и локална узнемиреност пропорционално увећавала. Овдашње хрватско становништво нико ништа не пита, иако оно подноси бројне тешкоће. Град је постао плен освајача и о његовој судбини се одлучује без учешћа локалног становништва и разматрања њиховог мишљења. Народ разуме да, без обзира на резултате споразума, нико неће узети у обзир његово осећање нити ће га питати за мишљење. Овај народ је резигниран, и осећа да је унапред осуђен.

Дакле, ово остављено и заборављено становништво предосећа да је партија изгубљена, и опредељује се за мање видљиво деловање, тражећи заштиту од Цркве. Рекли бисмо да они путем ове супротности изражавају потребу да утоле мржњу према неком. Хрватски народ у Дубровнику је вођен посебним инстинктима које не можемо брзо ни једноставно анализирати. Они изгледају као да имају неку себи својствену мистику и темперамент који је углавном усмерен према прошлости. Нежност и самилост нису њихова доминантна црта. Кад су пред поразом, њихова реакција се састоји у тражењу пута и излаза који често воде иза леђа противнику.

Сад су збуњени и оборени. Исто тако, осећају се као да су изазвани некадашњим и садашњим третманом. Ови дубровачки Хрвати препознају бројне непријатеље, а изгледа да је један посебно моћан – Италија. Са друге стране, други непријатељ је веома опасан – усташе. На крају, трећи непријатељ је ослабљен и одбачен услед последњих догађаја

– Срби. Са којим од њих ће наћи сагласје, а против којег ће се побунити? Српска мањина је далеко бројнија у овом региону и у овом граду него у унутрашњости Хрватске. На жалост, српска популација у читавој земљи има само једно склониште – шуму и одметништво.

10. мај 1941. године

Окупатор не губи време, иако се ништа званично не зна о италијанско-хрватским преговорима ни о евентуалном споразуму. Ишчекујући да се одреди територија која ће бити под италијанском војном контролом, италијански агенти преузимају директну контролу над економским и банкарским сектором. Одређен је произвољан курс за југословенски динар у замену за италијанску валуту. На тај начин је драстично смањена, већ раније урушена, куповна моћ становништва и потрошене су и последње резерве робе. Појавиле су се и различите категорије марака. Њих су немачки војници пуштали у оптицај. Повремено се појављује и албанска валута.

У том монетарном хаосу, цене су се кретале у цик-цак смеру, а продавнице се празиле. Наједном, угледасмо и наше *криваче злата* из Националне банке. Они су успели у свом стратешком повлачењу са задивљујућом спретношћу на којој им треба честитати. Како појмити да се на територији која је под непријатељском окупацијом злато слободно шета, а да освајач који жели све да опљачка о томе не зна ништа? („*Ойетї су їу били Марїин Кресина и Јован Живадиновић, їрисиїили из Херцеї Нової.*” Исто . стр. 141)

Говорило се да је мањи део злата однела Влада у последњем минути и да су преостали златници и полуге. Наметала се брза одлука. Како су могућности биле ограничене, остало је једно једино решење – променити злато у новчанице Народне банке Југославије. То је класична операција која се састоји у повлачењу банких новчаница из оптицаја, у замену за њихово покриће у злату. Они који су

искористили овај изненадни добитак сигурно су били пријатељи српских банкара. Сви ће изгледа сачувати ту златну резерву. Са друге стране, *скривачи злата* ће, мирне савести, у Београд вратити врећу пуну новчаница Емисионе банке. Тако се ова одисеја делимично завршила на, рекли бисмо, баналан начин. Ипак, у оваквим околностима, најсигурније место за скривање јесу џепови земљака и познаника. Непријатељу би требало доста времена и перипетија да све то појединачно открије, пронађе и одузме.

12. мај 1941. године

Ишчекујући потврду о сређивању односа између Италија-на и Хрвата, добили смо и индикације о распарчавању Југославије. Посматрајући нову карту земље, нико није могао да поверује да ће те фактичке границе, скројене маказама победника, опстати на дуге стазе.

Италија је већ раније приграбила словеначку покрајину Љубљану и поделила Далмацију са Хрватском, пратећи барокну граничну линију лишену сваког геополитичког смисла. Италијани су добили и протекторат над Црном Гором, која је на такав начин постала *независна држава*. Немачка је преузела три четвртине Словеније. Са друге стране, Мађарска се није задржала само на области на коју је раније претендовала и коју је освојила – преузела је и део Хрватске. Бугарска је загосподарила читавом Македонијом и наставила даље, све до границе са Албанијом. Нико од тих *ошимаца шеришорија*, острашћених прождрљиваца, није успевао да се заустави у својој алавости. Ако је нормално да Берлин и Рим дебело награде Павелића за издају земље и колаборацију, шта бисмо онда могли да кажемо за хипокризију Мађарске и Бугарске. Оне су награђене мимо сваког смисла и логичке заснованости. Њихово садашње понашање ће пробудити мржњу више и изазвати страшне компликације у каснијем периоду, назависно од исхода рата. Било би наивно сад говорити о Пакту између Југославије и Мађарске, потписаном у

децембру 1940. године. Толико је било папира тог типа који су последњих година били поцепани да то више никог не узбуђује. Исто тако, сад би било апсурдно да подсећамо на свечано заклињање бугарских властодржаца на *вечно* пријатељство са Краљевином Југославијом. Све то је само људски цинизам подржан мржњом и глупошћу, не само толерисаном већ и широко прихваћеном од стране већине.

Ипак, ако су *победници* над Југославијом замишљали да ће мађарске суровости, почињене у Бачкој за време окупације, или улазак Бугара у Македонију и Јужну Србију све до албанске границе, допринети миру на Балкану, онда су се тешко преварили. Немирна историја овог региона довољно нам говори о томе да је свака демонстрација силе узалудна на дугорочном плану. Како проценити политички концепт Осовине кад претендује да реши националне проблеме на Балкану по систему чија се оригиналност више одликује стварањем нових неправди? Потом, шта рећи о садашњим бугарским и мађарским владарима и њиховој савести кад су још једном у историји понети својим екстремима? Њихово саучесништво у свему је очигледно, њихов иредентизам се пробудио са истом снагом као што је то било у прошлости. Међутим, кад се сутра уруши снага и доминација Осовине, све те вештачке *балканске поделе* нестаће попут мехура.

Каква ле ће тада бити позиција владара Мађарске и Бугарске? Данас је њихова дрскост подржана апсолутним убеђењем да је крајња победа на страни њихових моћних заштитника. Међутим, ако би ветар мало дунуо на другу страну, они би одмах покушали, још једанпут у својој историји, да се некако извуку из свог бедног положаја. Кад се буде јавила сумња тих сателита моћне Осовине, сваки од њих ће, са више или мање довитљивости и понизности, тражити гаранцију или оправдање да би избегао пораз. Дипломатски изговор, избор дволичног заменика или неког бескарактерног вође, ништа од тога неће бити изостављено само да би се освојено сачувало, па и по цену нових клевања и преклињања. Да ли ће овај рат промовисати издајнике и недоследности и да ли ће они изнова све оправдати провидним губитком памћења?

Кад се дође до тог одлучујућег дана, можда ће независни и праведни умови пожелети да се отворено, храбро, поштено и компетентно позабаве опасним балканским проблемом. Али пре него што се дохвате те тематике, биће потребно да се присете ове фазе која ће им јасно показати како је изгледао тај балкански мир, успостављен системом мржње од стране Осовине и њених следбеника. Исто сећање биће довољно да на крају донесемо одлуку и заувек искоренимо изазиваче *вечној реванша* из тог дела Европе. Ако размишљамо да сутра уништимо све велике диктаторе, онда не би требало да у тој тежњи заборавимо и мале.

18. мај 1941. године

Дубровник је најзад укључен у хрватску државу. Читава далматинска обала, осим Задра, Шибеника и Сплита, и област Бококоторског залива, припада Хрватској. Павелићева Влада је успела да преузме област Рагузе, прихватајући Принца од Савоје (грофа од Сполета) као будућег Краља Хрватске. Фамилија Савоја је уложила новац у ову ризичну и недостојну операцију, па су трампили град и територију за трон. Ништа друго му није било потребно осим саме идеје да прими Круну Хрватске из руку човека који је већ погубио једног краља у Марсеју. Довољно је рећи да се нико нормалан томе не би радовао јер је тај Престо стајао на бомбама и на невиним жртвама.

Овде се људи не баве превише сентименталним разматрањима. За њих је суштинско питање – како избацити Италијане из града. Након инцидента који су се збили последњих дана кад се требало потчинити тој новој сили, Хрвати су посвуда истакли своје заставе, посматрајући, некаквим злобним погледом, скоро потцењивачки, своје *велике савезнике*. Италијанске прокламације у којима се осећала скривена претња нестајале су једна за другом. Венецијански лав, симбол *снаге и цивилизације* увукао је канце. Био је бесан, понижен и збуњен.

Становништво је, са видним задовољством и нестрпљењем, ишчекивало одлазак италијанских трупа. Да ли су онда задовољни доласком Усташа? Већ смо приметили да и најфанатичнији Хрвати нису били најсигурнији кад су схватили да се успоставља режим који примењује терор уз помоћ моћног страног савезника. Међутим, кад се све сабере, били су задовољни чињеницом да је Хрватска заокружила своје границе, и самим тим су били спремни да се предају новим властима. У ствари, народ је у политици увек одсутан и само му је потребна сигурност да располаже временом да уређује свој живот и да мирно живи.

Нажалост, усташе нису мислиле ни виделе ствари на такав начин. Они имају свој политички програм инспириран мржњом и жељом за свођење рачуна. Другим речима, њихов програм је био инспириран осветом. Приликом замене натписа на јавним установама, бришући све оно што је раније подсећало на Југославију, отпочео је организовани немилосрдан прогон припадника бившег режима. Проказивања и денунцијације отпочињу заједно са пројавом мржње против Срба. Сваким даном температура расте, па почињу скривања и бекства. Демобилисани српски официри су се склонили у Дубровник да би избегли Италијане и заробљавање. Сад је неопходно да се брзо негде склоне. Хрвати, који су колико до јуче били њихови другови у јединицама (официри бивше Југословенске војске) постали су усташке старешине, па су отпочели са њиховим прогоном. Српски официри су били принуђени да у унутрашњости земље воде борбе да би прешли преко територије Хрватске и склонили се у своју истинску отаџбину. Колико њих је успело у том суровом подухвату?

Током читавог свог пута били су изложени или денунцијацији или заседама. Отпочео је нови немилосрдан рат против војних бегунаца. Ови прогоњени људи бежали су из својих кућа под драматичним околностима. Отишли су да бране своју отаџбину у којој су до пре месец дана Хрвати били њихова браћа, а сада се са зебњом питају да ли ће успети да се живи докопају свог пребивалишта. Сва ти људи које је рат усмерио према мору налазе се у новој опасности.

Немилосрдна опасност се може појавити сваког трена, иза сваког угла улице или кривине на путу. Потребно је живети у таквој атмосфери да бисте осетили све последице које она оставља на људе који су већ сломљени војничким поразом. Међутим, овде није реч једино о неочекиваном страдању српских официра Југословенске војске већ постоји и страдање српске мањине која живи у Хрватској. Усташе испољавају према њима нескривену мржњу. Грмљавина одзвања без престанка. Ова несрећна земља још није ни близу краја свих својих страхота.

25. мај 1941. године

Требало је да пођемо. Италијанска полиција нас обавештава да ћемо напустити град, и дозвољено нам је да одемо у Сплит. Кренули смо путем према Метковићу под пратњом италијанског официра. Очекујемо да тамо будемо притворени исте вечери. Пут је оптерећен, па нас то уверава да ће наше путовање бити споро и компликовано. Наиме, најзменични покрети немачких и италијанских трупа стварају гужву и успоравају саобраћај већ два дана. Док се италијанске снаге крећу према Албанији и Грчкој, немачке моторизоване трупе се враћају. У самом Дубровнику је саобраћај практично заустављен. Немци су заузели све, са својим блиндираним возилима, и крећу се по средишњем делу улица невероватном брзином. Тенкови уништавају калдрму и ивичњаке напредујући као да су на положају или у борби. Нема препреке за варварство. Они могу себи да дозволе све што пожелеле, и да возилом гурну пешаке који су ту дошли стидљиво да би се дивили хитлеровској цивилизацији.

Излазећи на пут, угледасмо немачку моторизовану колону. Улазак у ту колону немачких тенкова представља једину могућност да бисмо и ми кренули на пут. Баш лепо! Ту нема привелегија ни разумевања. Кад једном уђете у колону, онда се возите за тенковима до краја. У ствари, могли бисмо напустити колону у случају да нам то шеф дозволи.

Италијански официр који нас прати одлази на преговоре са немачким официром. Споразумевали су се на француском јер он није знао италијански, а Италијан није знао немачки. Ипак, њихов дијалог није био равнодушан због очигледне суревњивости коју су испољавали један према другом. Италијански официр је коректно говорио француски. Тако је могао нашироко да објасни шта хоће, да га замоли да уђемо у колону и да се крећемо у поретку, али да из ње изађемо кад нам се за то пружи прилика. Немац, који је деловао доминантно због физичког изгледа (висине и тежине), слушао је нестрпљиво, али са љубазношћу која је прикривала његову надмену позицију. Са друге стране, официр *панцира*, са муком се изражавао тежећи да буде разумљив и да његова реч буде извршна.

Био је изричит у одлуци да његова колона не би смела и не би требало да буде ометана до следећег места за допуну горива и осталих потреба, а то је за шездесет километара. На крају нам је, користећи неку немачко-италијанско-француску лингвистичку *салашу* у којој су доминирали војнички термини, дозволио да уђемо у колону и да се крећемо у њој следећих шездесет километара при брзини од двадесет пет километара на час. Такође, било је неопходно да прихватимо захтеве и дисциплину која влада у колони, или бисмо, у супротном, морали да останемо ту на тргу, уступајући наше место онима покрај пута. Били смо принуђени да прихватимо прву опцију јер би у случају да се одлучимо за чекање постојала могућност да дочекамо неку другу сличну немачку моторизовану колону. Италијански официр је остао видно незадовољан након разговора. Оштро је отпоздравио и окрено се у полукруг. Док смо ишли према аутомобилима, он ми шапатом рече:

– Верујете ли да би један италијански старешина исто овако поступио са својим немачким колегом?

Дисциплина не искључује добру вољу и разумевање. На тај начин смо ненадано постали саучесници. Италијански официр је своју дискрецију показао тако што свом немачком колеги није открио моју националност и тиме ми је дао сатисфакцију да уживам у њиховим супротностима. Међу-

тим, наш пратилац је одједном постао нервозан и убрзао је покрете. Сео је енергично за волан као да ће таквим ставом умирити нервозу и створити осећање да и он нечим и неким командује.

Најзад се колона покренула. Звук пиштаљке и гласне кратке команде на немачком стопише се са звекетом гусеница не тенковима које су се изгубиле у облаку прашине. Стиснути између тенка и возила за снадбевање, уз псовке кренусмо према неизвесној судбини. Нешто необично се овде догађало. Могли смо видети двоструког затвореника како изражава осећање незадовољства због учешћа у овој *славној* експедицији. Пратимо колону извршавајући наређења која нам повремено издаје мотоциклиста који одржава растојање у колони од једног краја до другог.

Прошли смо овим путем у супротном смеру пет недеља раније страхујући од немачке претње и напада. Чудним стицајем околности, данас се, прерушени у Италијане, крећемо истим путем. Овога пута смо у канцама оних од којих смо онда стрепели. Једну такву ситуацију, која ће потрајати неколико сати, само живот може да изрежира. Оно што је најзанимљивије јесте могућност да се привикавамо на новонастала дешавања. Осећање страха је нестало у крилу ове организације *сејача смрши* у којој смо, као и сви остали, изгубили своју посебност. Проналазимо оправдање за оваква осећања у отупелости својих чула изазваној заглашујућом буком мотора и успореним кретањем колоне коју бисмо најрадије дигли динамитом у ваздух.

Наш веома нестрпљив италијански официр одједном је постао говорљив, не успевајући да се смири. Био је распоређен овде међу тенковима као обичан шофер, што га је раздраживало и изазивало незадовољство. Видно му је била потребна сродна душа која ће тачно разумети разлог за његову љутњу. Његови погледи су доста говорили, па нас је обострано ћутање необично приближавало. Количина и јачина беса су били једини фактори који су нас раздвајали.

Да ли ће он отворено проговорити у међувремену?

Након наглог кочења и бесног геста према аутомобилу који нас је пратио, на крају се указа прилика и да прого-

вори. Улазећи у насеље, колона успори возњу. Људи који су стајали испред својих кућа. Изашли су да виде ове *челичне блокове* како пролазе испред њих. Наједном (као по наређењу) већина ових хрватских сељака подиже руку и отпоздрави хитлеровским поздравом. Исто тако, неки од њих одаслаше и повике у славу Немачке. Наш Италијан овога пута није издржао. Окренуо се према њима и викнуо:

– Само ви њих тако поздрављајте, па ћете видети колико ће вас то коштати!

Истовремено са узвиком, он им показа и песницу. Након тога се окрену ка нама, па упита:

– Шта хоће ови хрватски пси?! Ми смо их ослободили и ми им дајемо Краља, а њима сада треба и немачка заштита! Да ли се они заиста осећају подржани и заштићени од стране ових моторизованих *аџила*?

Потом, као да се мало прибрао, настави:

– Немци су јаки, непобедиви и њихова дисциплина је изузетна. Међутим, њихов мир биће тежак исто као и ови њихови тенкови који нас окружују.

Успео сам да се некако суздржим да не *godam уље* на распаљени темперамент нашег компањона на путовању објашњавајући му став хрватских сељака. Ово *исцрчавање* је довољно осликавало стање духа италијанског официра, али су нас изненадили његова реакција и говор. Иако је био љут, војник мора да влада собом у присуству *непријатеља*. Уистину, он и није био професионални официр већ млади поручник, резервни официр и адвокат. Његова канцеларија се налази у Риму, а његов отац је члан високог друштва. Обојица се крећу у римском миљеу где се доносе одлуке о политичким и дипломатским усмерењима. Из тог разлога његов гест и добија на важности. Међутим, ако не познајемо италијанску склоност ка претеривању која није синоним за отвореност у већини случајева, онда би били у искушењу да његову жељу интерпретирамо као исповест или стидљив покушај да нам се приближи.

Став хрватских сељака одговара стању духа које се све више шири. Гоњени уклетом потребом за независношћу, Хрвати су се задовољили бруталном италијанском интер-

венцијом која их је ослободила оних које су сматрали за *вечне непријатеље* – Срба. Сада понизно поздрављају Немце јер се надају да ће их они ослободити италијанске доминације. Што се тиче *немачке заштитице*, Хрвати се надају да ће од њих извући више него од Италијана, а и извесни афинитети их приближавају Немцима. Њихов утицај некако могу да поднесу, док Италијане и њихову склоност ка анексији мрзе. Зар Италија није показала апетит у време недавне поделе Далмације?! Појављивање хрватских сељака који поздрављају Немце дословно резимира њихову скривену и инстинктивну зебњу од једног таквог дефилеа људи и ратне технике. Након неколико сати вожње, најзад смо успели да се искључимо из колоне која нас је ограничавала у сваком погледу. То је ратна машинерија у којој су људи слични машинама, а свака лична иницијатива и јунаштво су ограничени. Ту сила мења генијалност.

Бројне истрошене и амортизоване машине остају непокретне покрај пута. Њихова издржљивост је стављена на озбиљну пробу од стране амбициозног старешине. Изгледа да је он преценио прорачуне немачких инжењера. Ови исти тенкови су најпре ратовали покрај Амијена у Француској, а сада долазе са равница Тесалије, како би се упутили према другом циљу који је по њиховој причи веома удаљен. Питамо се колико ће још ова гвожђурија издржати? Хтели бисмо да пронађемо бар неки знак замора код ових машина. Тај замор би нам више значио за расплет и крајњи резултат у евентуалном сукобу него и сама храброст војника.

Ево нас поново у Метковићу, у малом насељу у ком смо присуствовали манифестацијама у част хрватске независности пре месец дана. Метковић је променио свој изглед. Сада немачке трупе логорују на истом оном тргу где смо тада посматрали процесију у част независности. Блиндирана возила и камиони заузели су читав простор, а људи и њихови *панцири* посвуда су. Они галаме и надмено пролазе. Лепа слика хрватске слободе! Група немачких официра једе, пије и галами у хотелском ресторану. Неприметно смо се сместили у један угао. Власник хотела ме је препознао и

не престаје да ламентира. Поверава ми да у граду, а нарочито у околини, влада удвојени терор – немачки и усташки.

На сву срећу овде малобројан, српски народ је једним делом масакриран, и већ неколико дана, река Неретва, која протиче кроз овај град, носи лешеве тих сиротих људи. За њих је та река истовремено и гробница. Продавнице које су раније припадале Србима затворене су у граду у који сам успео да уђем. Најежио сам се од помисли да се на територији *слободне Хрватске* налази више од милион и по Срба и да су остали на милост и немилост усташком бесу. Како ће се одбранити тај српски народ ако се не организује и не покрене побуну? Можда ће његова осуда на смрт од стране немилосрдног непријатеља бити повод за изненадно васкрсење умањивши моралну патњу због пораза. Изгледа да се спрема борба без милости. Наследници и корисници југословенске катастрофе не изгледају задовољни. Ова земља још није завршила са патњама које запрепашћују свет.

Међутим, ми морамо да кренемо. Наш италијански официр би желео да избегне другу немачку блиндирану колону која би се евентуално појавила. Он одлази код немачког официра да се распита за њихов правац кретања. Тај официр му је дао сва обавештења, па чак и оно за које се наш официр није ни интересовао. Крајњи циљ њиховог усиљеног напредовања је Трст.

Ове информација га наводи на размишљање и он ми најзад шапатом рече о чему је тако интензивно размишљао:
– Ово што се сад припрема је рат против Русије.

Сад сам се ја замислио, и то ми отвори хоризонт и наду, огромну наду.

Колективна несигурност

Силић (Сјалаћо) 28. мај 1941. године

Долазећи у Сплит, осећали смо се као да откривамо неки други свет. То је свет који се организује да би се сучелио са суровим наставком своје зле судбине. Било је лако приметити да је то народ који ишчекује свој час покушавајући да се прилагоди италијанској окупацији.

Сплит је Диоклецијанов град у ком су се политичка догађања већ вековима одвијала. Овде је и француска цивилизација под Наполеоном оставила своје дубоке трагове. Осим из тог периода, присутна је и старија традиција која се могла супротставити данашњим догађајима. Сплит је најважнија лука бивше Југославије, која одаје утисак мале престонице са недефинисаним амбицијама и надањима. Одмах иза предграђа је граница *слободне Хрватске*. Већина Сплићана је задовољна тиме да се, за сада, налазе ван граница те државе. Такође, нови шеф овде не ужива велике симпатије већине Сплићана и има мањину истомишљеника.

Првих дана рата, његови истомишљеници су организовали војну побуну којом су настојали да протерају Југословенску војску из гарнизона. Динарска дивизија је успоставила свој Генерални штаб у околини Сплита. Генерал Рашевић, који је био Србин, командовао је том дивизијом. Прихвативши добијено наређење, отпочео је са организованим повлачењем својих трупа према Босни. Сазвао је команданте јединица да би им пренео своју одлуку. У моменту кад су све старешина биле на окупу код генерала, капетан Луетић, Хрват и припадник Усташке организације убио га је из револвера и бацио бомбу међу окупљене југословенске офицере. Док је вршио масакр над овим изненађеним невиним људима, он је на сав глас викао:

– Срби немају права да нама наређују! Хрвати да остану овде и да обезбеде независност овог дела Хрватске!

Капетана Луетића је одмах потом убио подофицир Србин.

(О овом случају, усташки лист *Нова Хрватска*, 22. априла 1944. године, на годишњицу тог догађаја, пише: „Дана 8. шравња 1941. године, српски генерал Рашовић наредио је да чини Динарска дивизија крене према Ливну у Босну где је имала посљужити оперативним плановима српске војске у даљем развоју рата. За вријеме најорног пута Динарске дивизије према Ливну, 10. шравња 1941. године, генерал Рашовић је одредио одмор и сазвао све часнике на разговор. Др Милан Луешић храбро је ступио пред генерала Рашовића, додао му у лице да је српска звијер, да он нема никаква права да хрватске синове води на клоаницу. Из усташке осветничке руке одјекнули су хици. У истом часу, др Луешић је бацао бомбу међу остале српске (југословенске) часнике. Усташа др Милан Луешић је својим дијелом помогао распадању српске (југословенске) војске, а тиме и придонио велики удио у стварању наше државе.”)

(Године 2020, априла 25, портал Хрватског културног вијећа о истом догађају пише:

„Млади српски судија др Милан Луешић зашлекао се на Ваћу као резервни пешоручник Краљевске војске у Штабу Тринаестој пешадијској пука Динарске дивизије. Пошао је међу војницима Хрватима владало велико незадовољство – осуљен марш, повлачењем у Босну – Луешић се успротивио одлуци пуковника Марка Рашевића, заповедника Тринаестога пука, да се настави са повлачењем према Босни. Послије вербалног окршаја дошло је до пуцњаве у којој је са српске стране убијен мајор Милорад Младеновић, ше рењени Рашевић и још неколико официра. На хрватској страни убијени су др Луешић и војник Марко Буразин из Лабина.”)

Хрватска издаја Југославије и сарадња са нацистичким силама оног доба и у овим различитим интерпретацијама (текстовима) остаје изгледа као идеал и за будуће хрватске генерације.

Ова драма је имала огроман утицај на морал југословенских трупа. Два дана након почетка непријатељстава, раскол између хрватских и српских војника је направљен овим чином. На неслагање у југословенској команди у жеку борбе надовезао се драматичан унутрашњи разлаз – хрват-

ска издаја. Питамо се како би у оваквим околностима било која армија опстала, а нарочито онда кад војнички није припремљена за тај унутрашњи и спољашњи фронт?

Посматрајући ту масу која је покушавала да своје потребе усагласи са захтевима окупатора, учинило нам се да је за њих рат само тренутни инцидент и да само треба што брже уклонити штету коју је он направио. Бројни интелектуалци и политичари су пронашли уточиште у Сплиту. Они су покушавали да, за ову област, остваре неки вид независности под окриљем федералистичког југословенства, одбацујући претерану аутономашку концепцију Загреба и ограничавајући нарастајући српски утицај у Далмацији. Данас, сви ти људи негодују због издајничке Павлићеве улоге и свесни су да је потребно много више од празних речи да би се придобило поверење Срба.

На тај начин су ти људи допустили да њима овлада неки вид индивидуализма који их удаљава од утицаја и од одговорности коју је Загреб преузео у југословенској драми. Индивидуализам им је стварао привид да ће боље проћи под италијанском окупацијом него под усташким стегамма, пруживши им слободу да се сутра дистанцирају од усташтва. Сплит је срце Далмације, Далмације у којој њени данашњи житељи покушавају да се покажу више као Далмати него као Хрвати. Ту се отпорност расе умногоме показује као мешавина нешалантности и добродушног идеализма који нагиње ка неодређеном ставу и прилагођавању догађајима него према мржњи. Ипак, овде постоји италијанска мањина која је овде и рођена и која је веома активна. Један део те мањине покушава да се истакне, да послужи као посредник за добијање поверења окупационе армије и да, ако је могуће, добије признање Далматинаца. Међутим, то приближавање је лабораторно. Ако су ситна буржоазија и трговци тврдокорни, обичан свет и интелигенција су неприступачни. Избеглице, којих је много, и српска мањина давали су тој луци космополитски карактер где се мноштво различитих тенденција и недовољно дефинисаних надања укрштају и где италијански војници опрезно патролирају.

Генерал који је командовао регионом био је човек који се трудио да саслуша и схвати више него да наређује. Истовремено, тај официр је и тумач једне политике. Процењујући комплексност своје мисије, он се трудио да обједини италијански престиж и да истовремено овлада навиком потчињених, склоних претеривању и ароганцији. Исто тако, он је тежио и да се приближи аутохтоном елементу. Далматинци су људи који вам за трен ока исклизну из руку, а њихов инстинкт за конверзацију је зачуђујући. Они умеју и да вешто изиграју наређења. Између неискусних Италијана који су пристигли као освајачи и домаћих Далматинаца који су преживели толике окупације постоји разлика у *квалитету живота*. Најсналажљивији је онај који је највише patio.

Италијанска узречица да *онај ко иде лајано иде сијурно* примењена је у пракси и овде. Потрудили су се да створе опуштenu атмосферу одлажући полицијски час и дозвољавајући италијанским војницима да се шетају кроз град без оружја. Предузете су и мере економског и финансијског типа у прилог домаће популације. Све је то само изговор нечасног окупатора, и иза те фасаде се осећа снажан италијански притисак. Честе су реквизиције у лучким магацинима, а индустрија је блокирана и строго контролисана.

Наравно – рат је! Земље Осовине због недостатка основних производа иду у отимање свега што им недостаје. Ипак, брутално опљачкани и строго контролисани људи објашњавају ове мере као нешто што произилази из закона рата као немилосрдан потез окупатора, истовремено увиђајући ту нискост у сарадњи заснованој на свакодневним обавезама. Реквизиције и контроле су тешко подношљиве, чак и онда кад их захтева патриотска дужност. Како прихватити те мере кад су у питању провокација и уцена и кад их практикује непријатељ?! Уз тај проблем се придружује и проблем набавке. Хрвати, бесни јер су изгубили Сплит, покушавају да отпочну преговоре са Римом да би Сплит добио статус отворене луке, желећи да ту направе регион у који би могли некако да уђу. Они су прогресивно смањивали снадбевање Сплита како би ојачали своје преговарачке позиције.

Залеђе града било је хрватска територија из које су допре-мани производи за свакодневну исхрану. Ипак, присуство италијанске војске и пуно избеглица увећава број уста која би требало нахранити, па почиње несташица, цене скачу у небо, ничу црна тржишта на којима су шпекуланти немилосрднији од самог окупатора и његове праксе.

5. јун 1941. година

Док су се ти односи *шојло-хладно* смењивали код домаћег становништва и окупатора уз узајамни опрез, избеглица, ужаснутих Срба који су бегали из Хрватске, свакодневно је долазило све више. Ови сироти људи су некако дошли до Сплита, прелазећи планине и пливајући преко река. Ванчовечанским напором су успели да се спасу. Тамо су све изгубили: породицу, куће и земљу. То су била бића страшног изгледа. Били су избезумљени и изгубљени. Ми смо се трудили да их некако окрепимо, сместимо и окупимо. Од њихових описа ситуације у Хрватској нама се дизала коса на глави.

Трагедија која се одигравала у Хрватској, Босни и Славонији била је ужасна. Серијски масакри, потпуна екстерминација насеља са српском популацијом. Ти градови су данас руине и заједничке гробнице хиљада унакажених лешева набацаних један на други! Слушајући их, имали смо уписак да сви ти региони *пливају у крви*. Људски разум одбија да поверује у очигледну и преживљену туртуру. Шпанска инквизиција, немачки масакри у Пољској, чак и кинеска тортуре, изгледају као дечја игра у поређењу са оним што је усташка окрутност смислила против те несрећне српске популације. Неурачунљива бестијалност је заплуснула један напуштен незаштићени народ који није стигао да умакне целатима. Шта да кажем и како да опишем оно чега се као човек стидим?! Поменућу то овде.

У месту Страдање, усташе су отвориле трбух једној Српкињи која је била четврти месец трудноће. Ишчупали

су јој плод из стомака, онда су јој у утробу убацили живу мачку уместо детета и потом зашили стомак. Стари учитељ Србин, пензионер и бивши председник Соколског друштва, бачен је на земљу у Травнику. Усташа му је ишчупао срце и преорао тело бодежом.

Ево и случаја једне старице из Госпића. Њена деца су масакрирана, а кућа запаљена. Њој су дозволили да уђе у воз. У моменту кад је улазила у вагон, погођена је метком у потиљак. Њен убица, усташа, хладнокрвно је претурао по њеним бедним стварима очекујући да ће пронаћи бар један златан новчић или мало папирнатог новца. Још гори догађај се догодио у Гламочу, где су жене и деца у почетку били поштеђивани. Њима је дозвољено да напусте варошицу *са оним што могу да понесу*. Километар даље, све те жене и деца су побијени кад су поверовали да су избегли кошмар. Бандити су се понадали да ће се докопати неког последњег скривеног богатства које су ови сироти људи понели из запаљених кућа.

На крају, и лекар из Мостара, најбољи хирург у месту, докопао се Сплита и испричао ми своју личну авантуру. (Ради се о познатом хирургу Феодору Лукачу, оцу познатог новинара, дугогодишњег главног и одговорног уредника часописа НИН Сергија Лукача. прим прев.)

„Ја сам осуђен на смрт са још пет виђених Срба у Мостару. Наш једини злочин била је наша националност, и наша религија. Ухаишени смо око шест сати увече и, након стравних бруталности, у свитање смо одведени на обалу реке. Пошитоно толи, поређани смо леђима окренути према реци. Стрелачки строј је био испред нас и свако од нас је био на нишану. Исиљени мешак је само рањавао, а онда би и бацао жртву у реку. Док је рањеник покушавао да се избори са водом, одозго са обале, целати су се саиански церекали његовој неусијешној борби за животи. На крају би мајица реке однела његово тело. Кад сам схватио да сам ја следећи, нисам чекао да пуцају у мене већ сам се бацио у реку и заронио. Био сам шампион у пливању иако да сам издржао под водом довољно дуго да им умакнем. Изашао сам из реке мало низводно. Касније сам имао среће да ме најпре пронађе један сељак и са-

крије. Преко њега сам стиуио у везу са италијанским офици- рима којима сам објаснио мој случај. Усиео сам да дођем овде обучен у одело италијанској војника. Ипак, три четвртине мостарских Срба је побијено на зверски начин. Право је чудо да сам овде. Ви ујраво разговарате са васкрслим човеком."

То је била истина. Он се изражавао тако тихо као да долази са другог света. Био је то човек кога су суграђани ценили и научник који је спасао животе многим Хрватима, а можда и усташама.

Могли бисмо исписати читаве томове о таквим зло- чинима са тачним именима и презименима. Што се мене тиче, немам више снаге да слушам ове грозне исповести и беспомоћне крике који нас преплављају са свих страна. Кад се све ово заврши, улога судија ће бити у осуди ових злочина. Одговорност мора бити утврђена за сваког ко је на директан или индиректан начин учествовао у овоме. Ипак, морамо да уложимо напор да бисмо макар нешто разумели. Која је побуда могла инспирисати ове злочине? Тај опште- прихваћени револт ће бити организован против режима у Загребу. Он је од злочина направио нову мистику. Такође, мора се утврдити и колика је одговорност извесних като- личких свештеника – Хрвата који су оптужени да су у број- ним случајевима толерисали, чак и охрабривали, усташе на чињење злочина. Упркос свему, потребно је да истражујемо и тражимо објашњење за такве суровости. Зашто су ти људи дошли до тог степена варварства? Потребан је разлог који би био већи и изнад саме жеље за осветом. Али који?

Усташе су професионални бандити и мучитељи. Они се специјално тренирају и припремају за убиства од стране Анта Павелића, свог шефа. Он је од освете направио нај- крвавији политички идеал. Углавном, осуђеници за крими- нилне радње или махнити и они усијаних глава, ти људи су месецима оспособљавани у специјалним камповима у Италији. Тамо им је била школа за бруталности и освету. Они су стигли у Хрватску са својим шефом и пуштени су широм земље као нахушкане животиње ослобођене ланца, припремљене и истрениране да крену на Србе да би најзад испуниле своју крваву репресију.

Међутим, да би усташе могле да донесу такаву пошаст, било је потребно да се нађе плодно тло. То је омогућено, нажалост, захваљујући огорченој хрватској популацији, за-слепљеној страхом од изопштавања из цркве и захваљујући фанатичном сеоском католичком клеру, који је био устремљен против Православне цркве. Ниже свештенство није само толерисало све масакре, већ је често и само било учесник у њима. Млади свештеници су узели пушке у руке.

Ево, на ту тему и садржаја једног писма за Његову екселенцију Надбискупа загребачког господина Степинца од бившег министра Хрвата, након што је побројао скоро све злочине:

„Зашто Ви пишете све ово кад Ви нисте политичка личност? Дакле, Ви апсолутно нисте одговорни кад су у питању ти догађаји? Ево и разлога: наша католичка Црква је узела учешће у тим стравотама, више него бојоухулним, на два начина. Огроман број свештеника, чланова клера, као и Организација католичке младежи активно је учествовала у томе. Свештеници су се молили и проповедали свету реч у главним усташким камповима. Од стварања Независне државе Хрватске, наши католички свештеници су остали усташки поборници и као такви су наређивали и одобравали, шоршуре и масакре православних хришћана – Срба.”

Дакле, постоји ли некакав виши разлог да се један марљив и дисциплинован народ охрабри на таква недела и да им се омогући чињење тако страшних злочина захваљујући драматичном стицају околности? Одакле долази та крвава нетрпељивост између Срба и Хрвата? Како смо, двадесет три године касније, након уједињења слободно израженог са ентузијазмом, 1918. године, дошли до братоубилаштва које је по суровости јединствено у читавом свету.

Несумљиво је да је Југославија, у свом кратком трајању, била под српском доминацијом и под утицајем једне централистичке политике дириговане из Београда. Да би Хрвати пре две године успели да од Срба изнуде регионални договор који је потписао господин Мачек, понекад су прихватили компромисе који нису одговарали њиховим легитимним интересима. Током двадесет година били су

изложени претераној ревности неискусног и нестручног административног апарата. Такав централистички режим, неприлагодљив и крут, стварао је предност за Србе који су долазили и узимали службена места Хрватима на њиховој територији.

Ипак, ти службеници, *увезени* из Београда, никад нису користили своја овлашћења за криминалне радње. Диктатори из Београда су деловали у Хрватској као што су, уосталом, деловали и у самој Србији уз још више строгости. На тај начин је држава покушавала да сакрије нестручност у вођењу одређених административних послова. Та нестручност се понекад огледала у незнању и глупости нижих чиновника упослених на местима за која нису били стручни ни компетентни.

Тим малим административним неправдама према грађанима или њиховим рђаво усмереним амбицијама придруживале су се и политичке интриге, гордост коју је изаткала религиозна мистика и непомирљивост коју су Цркве учиниле нетолерантом. Ко је, ипак, могао помислити да ће за такве српске грешке, па чак иако је било претеривања, Хрвати узвратити издајом земље и тако страшним злочинима?! Да се усташка осветољубивост усмерила једино и само према Србима придошлим у Хрватску након стварања Југославије (*увезени*), ми бисмо могли, ако не да оправдамо те злочине, онда да макар за њих нађемо неко теоретско објашњење.

Нажалост, несрећа је што су се помама целата и њихова жеђ за убијањем испољили на целу српску популацију која је вековима насељавала пасивне пределе Хрватске. Та помама се испољила на мирно, бројно, невино становништво асимиловано у Хрватској до те мере да их и Поглавник данас назива *православним Хрвајима*. Како бисмо покушали схватити један такав колективни злочин, остаје нам само једно једино објашњење – ради се о планираној намери да се изврши екстерминација једног народа који је одлучан и решен у намери да заувек сачува своју особеност (веру, традицију и самосвест). Можда ће, већ колико сутра, они пружити руке ка својој браћи у Србији, са несигурном вер-

ношћу према потписаном Пакту, не оклевајући да га издају. Крвави пакт.

Такву тежњу Павелићева нацистичка доктрина не може да прихвати, и зато би је требало утопити у крви. Да би то и учинили, требало је унапред, под плаштом политичког деловања, пре почетка рата обучити целате. Тако ће они, заштићени и заклоњени гвозденом ратном завесом, добити слободу и благослов да ухвате плен и да га растргну. Изгледа да је њихове саучеснике, младе католичке свештенике, Ватикан само прекорио, али их није изопштио. Какав чудан фанатизам?! Та непрекидна борба коју католичка Црква и православни воде у Југославији није од јуче. Та је борба изаткала мржњу Усташа, и постала средство за придобијање народа који је остао веран свом православном обреду и својој вери. То придобијање народа је представљало страву и ужас упркос свим употребљеним средствима.

Помислили су да је сад моменат да се уклоне православни свештеници чија је ревност сачувала нетакнуту масу верника. Ту масу је чинило више од милион и по душа. Ако је Анту Павелићу била потребна помоћ младих фанатизованих свештеника да би реализовао програм екстерминације, зашто Католичка црква није брзо реаговала и јавно подигла свој глас протеста против масовних злочина? Како један верник може прихватити да религиозна мистика, чак и кад је екстремна, примитивна и фанатична, пристаје да се удружи са злочинцима и убицама?

Можда отужан мирис крви невино побијених изливена потоцима у *слободној Хрвајској*, који допире до Сплита, нас спречава да створимо објективни суд. Пред нашом савешћу промиче ужасна слика коју су нам ти несрећници представили. Осећамо мучнину која до самог врха пера доводи нашу осуду потопљену у мастило револта. Упркос унеравнотеженим мислима које тај револт изазива, постајемо свесни да никад једно нормално људско биће неће моћи да схвати такве злочине. Све је то пример изопачености, смишљене са циљем да оствари прецизан резултат – уништење читавог једног народа. Судбина тих страдалних мученика је таква да потреса и најнеосетљивије. Још један

закључак можемо извући – иако постоје тако мизерна бића која су способна да чине такве грозоте, ипак је велика већина људи уједињена у самилости и покушава на све начине да помогне те несрећнике. Ипак, у Сплиту су људи учинили оно што су могли како би сместили те невољнике негде и како би спречили њихова убијања.

Гест италијанског војника који је био у корист хирурга из Мостара поновљен је и у другим случајевима. Понекад интервенција у њихову корист није била директна и конкретна, али је у многим случајевима испољена људскост и хуманост. Добро је да се зна да су у тој борби без милости, која се водила између Срба и Хрвата, италијански војници поступали као честити људи. Каква супротност између њих и немачких војника који се нису дуго премишљали да, на добро познат и себи својствен начин, регулишу такав тип конфликта. Када би случајно били умешани у сукоб Срба и Хрвата и ако би таквим немилосрдним борбама немачке трупе биле ометане у својим покретима, онда би сви Срби, свештеници и остали, који су криви или невини, неизоставно били привезивани за колац.

19. јун 1941. године

У последње време смо успели да успоставимо реципрочну толеранцију и неки вид одрживог примирја између Далматинаца и окупационих трупа. Свако од њих је полако увлачио своје канце тако да је на обе стране успостављено опште осећање да ова група мачака и паса може коегзистирати у корист мирног сунчаног дана а да се не уједају претерано. Услед инстинктивне наклоности италијанских војника, сељаци су знали да измере бол и оскудицу других. Они су заузимали суптилнији став од италијанских официра.

Ипак, војничке трупе нису имале потребу да се претерано жале на место стационирања. То место усред живописне природе увек мами поглед Италијана, разгаљујући им душу. Ратници су задовољни тиме да живе мирно, тек каткад правећи несташлуке. Тад би опет постали само

обични људи. Стање духа им је зависило од једне реченице: *Само без инцидента*. Житељи овог краја су наслућивали да ће, и поред њихове самоконтроле, временом неизбежно доћи оно неизбежно. Некакав несрећни случај може да створи такав стицај околности који се никад раније није могао замислити ни предвидети. Да, ипак Ђаво некако дође по своје и на свој начин омета дела људске хуманости под притиском политичке суровости и незрелих амбиција. Тако се одједном уруши сав онај рад на попуштању и стварању нормалније атмосфере која би била плод обазривости и пажње.

Ствари су се одиграле отприлике овако. Већ почетком месеца је мноштво политичких агената пристигло из свих крајева Италије у сплитску област. Најпре фашистички Државни тужилац, потом му се, у улози освајача, придружио цивилни администратор. Он је преузео све управљачке команде неколико дана касније. Он је препустио војничким ауторитетима само њихова војна задужења као у *свим другим регионима Италије*. Тако је комплетирано преузимање ове области у којој би требало наметнути идеју да је у потпуности анексирана.

У том погледу, за Рим, за фашизам више не постоји могућност опозива ове одлуке већ само остаје да у њу убеди и Далматинце. Тиме је учињена тактичка грешка која је заснована на апсолутном непознавању психолошког стања локалног становништва. Било је јасно да је Сплит само одглумио да је савио кичму да би тако лакше прикрио своја реална осећања. Таква фашистичка амбиција за политичком доминацијом је доживљена веома неповољно? Сплит, о ком смо говорили као о отвореној луци или као о аутономном граду, ослобађа се илузије да ће му једна таква формула омогућити да живи и у посебном режиму. На тај начин је откривен план Рима. Далматинци су разочарани, док су Хрвати у Загребу бесни јер су дефинитивно изгубили Сплит и нашли се у партији непопустљивих и сумњичавих. Након тога, Хрвати у Загребу стварају широки клан незадовољника који се припремају да делују.

У суштини, опасна грешка лежи у томе што је читава та кохорта (и једни и други), која претендује да влада *анек-*

сираном Далмацијом, фашистичка. Иако су се Далматинци помирили с тим да привремено трпе Италијане, за њих је неприхватљиво да дугорочно подносе фашизам. Оно што их је посебно разбеснело јесте уредба италијанске бирократије, не много горе од војника, која их ставља под фашистичку палицу.

Пре неколико дана, читава екипа фашистичких *амбасадора* се искрцала у Сплит. Ови амбасадори су деловали као да су посебно бирани. Придошли са свих страна, у утегнутим униформама које се уклапају са новим униформама италијанских војника у Сплиту. Иако помало укрућени, шетали су одважно попут манекена у овим црним униформама које су биле из неке нове конфекцијске фирме. Док се утицај војничке присутности смањује, фашистичке униформе са жутиим ознакама на рукавима пуне терасе кафеа и све углове улице у време градских свечаности.

Биле су то веома дисциплиноване групе, задужене да промовишу извезени патриотизам, али оне нису нарочито импресионирале домаће становништво. Напротив, иритирали су људе који су се питали није ли сва та младост експедована из Италије јер је мајка-држава желела да их кали стављајући их на пробу овде код нас. Уосталом, становништво је сачувало је свој мир, ничему се није чудило и било је спремно да се суочи и са већим разочарањима. При том, било би добро ако би ове узбуркане групе своје деловање ограничиле на шетњу својих чинова и ордења, уместо да посвуда каче заставе, да лепе обавештења и наредбе, да се поздрављају широким покретима руку и да осликавају по зидовима и на крововима кућа Мусолинијеву главу. Ово становништво није могло да поднесе *италијанизирање* у кратком временском периоду. За њих би то била етапа која води према фашизму.

Та *италијанизација* је поверена бучном елементу, формираном од стране фашистичке екипе у *васпитујућој мисији* која је лоше прихваћена. Уосталом, њене прве манифестације су биле неспретне, иритантне јер су показивале тотално непознавање далматинског карактера. Било је потребно да се потруде да проуче и упознају народ, па да потом опрез-

но крену на посао излажући, ако је потребно, италијанску генијалност у стварању великих идеја цивилизације. Ипак, ови фашистички разметљивци су брутално нападали неке небитне животне детаље популације чији су обичаји још препуни сујеверја. На пример, Италијани су несташно задовољство сплитских трговаца да не стављају натпис и на италијанском поред натписа на хрватском испред својих производа решили тако што су једне ноћи пендрецима уклонили све натписе на хрватском. Да ли је прихватљиво и разборито разбијати излоге или иза угла улице тући људе зато што не поздрављају фашистичким поздравом?

Позитиван крајњи резултат се не постиже претњама, понижавањима, насиљем ни промоцијом фашистичке ере у Далмацији. Уличне туче су оправдане да би се освојила власт. Оне имају супротан ефекат кад се осваја душа једног народа. Такво непознавање психологије се скупо плаћа. То што је Рим послао да би промовисао фашистичку идеологију и придобио ове људе за један нови политички систем ће можда бити више од пораза. Људи рђаво подносе тотални пораз. Људи лоше подносе насиље оних које не сматрају јакима. Посматрајући те *squadristi* дечаци који су дошли да се играју освајача под заштитом митраљеза можемо да видимо колико Мусолинијевом режиму недостају способни људи за освајање Далмације. Непријатељство Далматинаца према Италији би се могло само увећати. Борба је отворена, а ниједна од ове две стране неће поћи путем помирења. Биће довољно да плане једна искра да би барут био запаљен.

26. јун 1941. године

Претходни дан је обележен као изванредан вид духовне експлозије јер је наговештај руско-немачког рата узнемирио читав град. Учинило нам се да су сва звона навестила васкрсење. Иако тај колективни ентузијазам није био видљив, ту је било радости са унутрашњом надом коју су Сплићани изражавали додирујући прстом шешир, упућујући завере-

ничке погледе или снажно стискајући руке један другом. Свакоме је било јасно да рат сада мења аспект. Сви они, оборени и дезоријентисани, пронашли су нови ослонац, утеху, можда и објашњење за свој пораз.

У овом тренутку, већина Југословена гледа према том новом хоризонту. Њихове очи су отворене и многи су тек сад схватили да је њихова земља само играчка Русије и Немачке. Та позиција жилаве храбре жртве, прихваћена од стране Југославије, могла би да послужи неком од супарника. Дакле, није било безвредно ући у овај рат, макар и у неповољним условима. Овакво мишљење је било оправдавано чињеницом да је Осовина морала да пребаци своје снаге у Југославију, а тиме је Русија добила у времену да се учврсти. Немачке ударне снаге, које су се бориле на Балкану, биле су изложене напору дугог транспорта. Тиме је њихова спремност била ослабљена. Војни стратеги знају – свака армија мора да се прегрупише да би изнова кренула у напад.

На тај начин је Југословенска армија послужила као истурен гард Совјетској армији. Срби су олакшали војничке припреме Русије. Ако су се људи Краља Петра II борили до изнемоглости и до краја својих моралних снага, онда је могуће да њихове, још неупотребљене, снаге сада могу помоћи. Цео свет поставља питање шта ће донети напад Осовине на Русију. Као и увек, одговор коинцидира са тајним надањима заинтересованих. Интересантно је сазнати италијанску реакцију. Многи истичу ентузијазам команде, наговештавајући слање фашистичких трупа у Русију. То је био став без убеђења. Пре него што је пропагандна наредба стигла из Рима, већина Италијана се показала неодлучном. Тај рат са Русијом им не слуги на добро. Њихов инстинкт се јавља, тако да више не одзвања ексцесивни ентузијазам. Неки од њих сад почињу да говоре да ће рат трајати много дуже и да је потребно уништити бољшевице пре зиме како би се избегао компромисни мир. Чини нам се да житељи Сплита наслућују збуњеност окупатора. Погледи су све смелији, а понос им скаче попут откачене опруге. Фашисти схватају да ће морати да збију редове, и лук се све више затеже са обе стране. Ко ће први да одапне стрелу?

16. јули 1941. године

Док са зебњом пратимо немачко напредовање на совјетској територији, констатујемо да се борба против Осовине полако организује и у региону. Под утиском новог мистицизма, који буди Русија, већ се размишља о оружаном борби док се пре неколико месеци једино говорило о пасивном отпору. Да би се реванширали за понижавања и фашистичке притиске, екстремисти који су вршили саботаже, сада су охрабрани. Они се задовољавају некаквим одговором на фашистичку егзалтацију и Мусолинијев политички режим. Дакле, појединци су ти који ће се сукобити а не Италија и Југославија. Ти појединци су добили смелост, а бољшевиizam је само изговор и стимулација за напад на фашизам, нацизам и, ако буде потребно, на све остале угњетаче.

Лака и брза победа Осовине у Југославији, која сада постаје страхан осипак, витални простор који су тада тражили освајачи, почиње да се трансформише у простор смрти. Збивања на терену демантују детаљне прорачуне Осовине и све више се показују као *рачун без крчмара*. Рудно богатство и његове неисцрпне резерве, које је окупатор планирао да експлоатише, често су предмет сукоба, уз скривена изненађења и саботаже за експлоататоре. Све чешће долази и до оружаних атентата, и диверзије се нижу једна за другом. Присећамо се да су Сплит и његова околина у време Југославије били познати као комунистички центар. Партијска ћелија постоји и данас, а њени шефови, охрабрани ратним сукобом у Русији, сад су поступали као по команди. Ти скоро неухватљиви људи су организовали бројне акције уз помоћ локалног становништва, деконцентришући италијанску полицију. Тако би бродове укотвљене у луци изненада у току ноћи захватила ватра. Такође су горели магацини са пшеницом, а електричне централе би престајале да раде због разних оштећења.

Ишчекујући да јој полиција пристигне упомоћ, Италијанска армија је опет постала задужена за ред и поредак. Сукоб ће овог пута бити строжији и бруталнији. За извесно

време, Армија је препустила место гаранта политичком режиму. Овог пута она преузима улогу гаранта. Постављана су обавештења да ће свако ко почини саботажу или подстиче друге на побуну бити осуђен на смрт. Војни ауторитети су неуспешно позвали градске већнике претећи им узимањем и депортацијом талаца. Како се наговештава увођење полицијског часа, тако и температура расте све брже. Град се премрежава надзором, истрагама, хапшењима и потказивањима.

Ако је долазак фашистичких елемената створио у Далмацији погодно тло за побуну, улазак Русије у рат је био знак и наређење за директну акцију. Фашизам, у својој нестрпљивој тежњи за доминацијом, није осигурао неопходан транзициони период. Уместо да се покаже као идеологија блиска људима која се намеће сама по себи, фашизам је постао основни разлог за побуну. Настала је нова фаза борбе на још топлом пепелу југословенског пожара. Дашак наде је разгорео отпор и реванш.

19. август 1941. година

Док се одвија опсежна акција против локалног насиља у Сплиту, из Хрватске и Босне стижу вести о устанку Срба против усташког бандитизма. Догодило се неизбежно. То је само увод у сукобе и немилосрдну освету. Тај покрет је настао од војних бегунаца који су избегли масакр бежећи у шуме и планине. Тамо су пронашли безнадежне непоустљиве Србе који су напустили куће и поља након немачке окупације. Међу њима је било југословенских официра, поносних и честитих људи, који су бежећи у шуме желели да сачувају свој национални понос и свој живот. Био је то удвојени крик свих уједињених у заједничкој, болној а поносној мисли и у импровизованој, самопрокламованој правди и части.

Уосталом, кроз историју смо видели да у драматичној и непокореној Србији увек настају такве групе националне

правде чија су смелост и храброст често излазиле на крај са суровошћу освајача. Такви чувари части своје земље били су познати под називом *чеџник-побуњеник* за време балканских ратова и за време рата од 1914. до 1918. године. Један такав живи симбол је довољан да оствари опште народно уједињење. Под називом *чеџник* јавља се побуна Срба. Под тим именом ће се развијати и борити. У међувремену, покрет се шири, а његове вође постају војне старешине, борци навикнути на борбу. Пуковник Дража Михаиловић, окружен штабом и официрима који нису прихватили пораз Југословенске армије, припремају план и организују позиције. Још важније је што они располажу и одређеним наоружањем. Трупe Осовине нису имале ни времена ни могућности да потпуно разоружају Југословенску армију. У бруталном освајачком заносу, нацистички победник одбија да пораженог удостоји бар формалног примирја. Данас се такав став окренуо против њега самога. Тако је протекло више од десет дана између прекида непријатељства и успостављања контакта трупа Осовине са командама већине југословенских регименти. У току тог кратког периода, Југословенска армија има слободу кретања, па се тада њено лако наоружање могло сакрити по шумама и у планинама. Остало наоружање је предато демобилисаним војницима још пре доласка победника. Официри који се данас придружују *чеџницима* наоружани су јер су знали где су склоништа и резерве муниције које је Југословенска главна команда скривала у планинским пределима Југославије.

Све то нам говори да је то, ипак, армија која се организује и чије се јединице брзо увећавају. Међутим, то је и армија освете. Њено деловање ће бити одлучно, а закони неумољиви. Ипак, ко је кривац за тај став? Осовина је регуларну, међународно признату Југословенску армију третирала као побуњеничке трупе, а хрватску војску је у међувремену признала и третирала као регуларну армију. Нацисти су већ раније учврстили такав став и зато нису регуларно потписали примирје. Осовина их је охрабрила и подстакла на побуну. Осим насилних инцидената од стране комуниста и српско-хрватског конфликта који се шири са позиција

италијанских трупа, не постоји нешто што би било достојно њихове пажње. Ипак, њихова *мирна вода* ће се ускоро узбуркати. Интригама, претњама и удвајањима се придружује и герила. Формирају се и друге групе незадовољних, изван четничких и комунистичких група. Ако томе додамо и хроничне неспоразуме Италијана и Хрвата, требало би да се запитамо шта ће сутра донети тај судар различитих интереса и свих тих пљачкаша, неумољивих, али и зависних једних од других.

Немци су наишли на бескомпромисну одбрану испред Москве и Лењинграда. Изгледа да је монструозан немачки ратни механизам наишао на учитеља у борби коју већ два месеца воде Хитлерове и Стаљинове армије. Да је ратовање Осовине у Југославији и Грчкој потрајало још два-три месеца, ситуација би била другачија. Немачка би морала да одложи поход на Русију најраније до пролећа следеће године. Колико би се околности измениле у међувремену? Суштински елементи нису недостајали да се добије на неопходном времену, али за то је требало имати другачије и способније управљаче земљом. Било је потребно да политичари у Београду добију на времену, да југословенски генерали науче како се добија битка, а да политичари у Загребу победе антисрпство које носе у себи. Политички руководиоци су се бавили подмуклим борбама и интригама, док су амбициозни југословенски генерали изблиза гледали на политичке комбинације уместо на ратне мапе у свом генералштабу. Унутрашње свађе су олакшале посао спољним непријатељима. *(Такав су развој ситуације у Југославији након убиства Краља Александра у Марсеју и очекивале његове убице.)*

На крају, шта можемо рећи о Савезницима? Недостатак проницљивости и припреме и њихово оклевање кобно су утицали на југословенску катастрофу. Није моменат да до краја проучавамо југословенску војничку драму јер располажемо само фрагментарним датостима, мада ни комплетне анализе неће открити ништа ново. Мала Југославија је била приморана да се мери са таквим моторизованим дивом као што је Немачка армија у одлучујућем моменту. Да ли је стратегија хладнокрвности могла да буде при-

мењена након одрона који се сручио са свих страна на ову земљу? Потом, данас се рачунају само несумњиво поражавајући резултати. У Сплиту, италијански и немачки официри, у пролазу и сами, љутито препознају и признају да су садашњи забрињавајући резултати Немачке у Русији, у ствари, последице ратног похода у Југославији.

Ево и првог немачког пораза након рата приређеног Хитлеровој армији у охрабреној Југославији. То је дело различитих побуњеничких група, настало искушавањем њихове храбрости. Ако је рат у Југославији олакшао руску припрему, совјетски отпор је сад пробудио борбени дух Југословена. Ратна огњишта се јављају у свим деловима земље, а фронтални рат, наметнут од стране снажнијег противника, замењен је успореним, непредвидивим ратом наметнутом агресору (герилу). Мало-помало, све те побуњеничке армије се организују и успостављају међусобне односе, примењујући врсту борбе какву Осовина и њени стратеги нису предвидели.

У међувремену, *четници* Драже Михаиловића шире своју правду, усмеравајући снаге против Павелићевих усташа. Овде се ради о заштити и освети за масакриране Србе и узимања талаца. Потребно је организовати снабдевање и утврдити позиције до којих непријатељ не може прићи тенковима и блиндираним возилима. Сва орловска гнезда су постала тачке за оријентацију једне, можда већ жртвоване али одлучне, армије која скупо продаје кожу својих људи. Од тих гнезда отпора, од тих вешто камуфлираних позиција у планинама и шумама Босне, Санцака и Херцеговине, људи Драже Михаиловића се устремљују на мешовита насеља да склоне Србе па да онда пљачкају све што је хрватско. Ове репресалије без милости усмерене су на Павелићеве кољаче и њихове помагаче. Једино су жене, деца и старци поштеђени. Сада кад су усташе поистовећене са хрватском војском потпомогнутом немачким и италијанским снагама, борба се шири и добија обресе регуларне борбе. Успоставља се линија фронта. То је рат изненађења у ком лукавство побуњеника приморава окупационе трупе да се прегрупишу и појачају своје снаге до нивоа реалне

претње. Истовремено је неопходно задржати јаке гарнизоне у градовима због комунистичких агитатора.

Тако се, након кратког повлачења, југословенска одбрана оријентисала према ономе што је и требало да буде Војска Краља Петра II, забарикадирана и сведена на национални фактор. Једино је тако могла наставити отпор. Италијани нису били припремљени на тако компликовано ратовање, а још мање су очекивали комунистички контра-терор, супротстављен њиховом програму фашистичког застрашивања. Како поравнати путеве армији у црним кошуљама и једном политичком систему који је приморан да се афирмише а да при том не изгуби оно за шта мисли да је победа. У ствари, ту се ради само о мизерном резултату.

Упркос другачијим намерама, окупатор је приморан да се оријентише према чврстој руци. Борба се одвија између престижа једног режима и достојанства народа који, огорчен и озлојеђен патњом, очекује васкрсење. Нови инциденти изазивају нове реакције. Репресија се увећава сваком новом акцијом, и то опет добија још радикалнији одговор револуционара. Ко ће имати последњу реч у тој трци у насиљу? У сваком случају, гнев и страховање се свакодневно увећавају попут грудве снега.

Већ је крај јула. Сплит – потресен масакром код Сиња. Тридесетак младића је ушло у сукоб са Павелићевим усташама и окупационим снагама. Та необузdana младост је била социјалистичких уверења и пореклом из града. Стрељани су. Није се дуго чекао одговор. Ускоро су бачене бомбе у сред преплашене масе у центру града. Чули су се и пуцњи. Од тада је репресија појачана, а упорност побуњеника само потврђена. Док се затвор пунио, службеници из овог места су послати као таоци у Италију. Сплит је окупиран, али је окружен побуњеницима. Терор у овом граду је све жешћи.

7. септембар 1941. године

Јуче је био рођендан младом Краљу Петру II. Тај празник је сваке године попримао карактер националне свечаности. Овде је прослављен у *сирижној интимности*. Радио југословенске Владе у Лондону је послао утешне поруке. То је нада која стиже издалека, нарочито кад се у региону чују одједи комунистичких бомби и када пратимо јуначке подухвате људи око Драже Михаиловића. Ипак, Краљ Петар се налази у Лондону. Такво сазнање ствара непоречиви адут за југословенске политичаре који из британске престонице хоће да сународнике саветују како би требало умрети за отаџбину. Говор младог монарха том приликом потресао је све који су га чули. Одлучне, срчане реченице! Династија игра своју улогу за Србе, а Краљ у егзилу, упркос свему, добија ореол мученика. Он је симбол страдања које се надвило над нацијом. Срби, ревносне патриоте али сумњичави ратници, виде у свом суверену лик праведног судије, виде слику њихових добрих намера, али не успевају увек да их примене. Срби су монархисти исто онако колико су и верници – више вођени смислом за правду него мистицизмом. Више традиционалисти него комфорнисти.

Такође, да ли су показали то двоструко осећање према Краља и у погледу Цркве пунећи православну капелу у Сплиту. То место поклоњења је препуно света. Чак су се ту нашли и људи који никад нису туда пролазили. Било је необично што је пуно Далматинаца католика дошло и придружило се тој интимној манифестацији која је добила изглед колективне почасте. Уосталом, православна црква овде покушава да постане место политичких окупљања као и духовно средиште. Сваки пут кад Србија и њен национални култ славе неки празник, слободни духом, Далматинци и понеки странци, труде се да својим присуством искажу солидарност са патњама Срба. Ипак, Краљ је далеко, а Православна црква у својим рукама чува духовну и световну власт. Она је инкарнација у народном духу отпора и достојанства. Њена улога се показује на националном терену где је свака друга морална подршка била деформисана.

Живимо у све напетитој атмосфери. Терор и репресалије доминирају. Већ осам дана је полицијски час од пет увече. Странци немају право кретања. Баталјон фашистичке милиције је преузео град, што представља отворен рат становништва и окупатора. Дошли смо догде јер су Италијани тежили да очисте регион од непожељних. У жељи да застраше, изгубили су хладнокрвност у дискриминацији. Несумњиво, њихова строгост није толико експесивна као код усташа или Немаца у самој Србији где су насеља уништавана, а старци и деца убијани за једног убијеног немачког војника. Један нападнут град не процењује своје патње у односу на патње других. Он их мери по својој жалости и сопственим жртвама. Мучеништво других их подстиче на жељу за окупљањем несрећника и на колективну побуну. Шта ће се десити ако се драматични сукоби наставе овим ритмом, а изгледа да хоће?

Од септембра, италијанске власти депортују све више политичких затвореника, по случајном избору. Они се нису јављали својој фамилији. Незадовољство Сплићана је расло. Егзекуција седамнаест младића након масакра оне тридесеторице у Сињу у целом региону је изазвала снажне емоције. Ова деца, ухапшена пре два месеца, сматрана су углавном члановима комунистичке младежи. Затворени су за време првих инцидената. Фашистичка полиција је огорчена јер није успевала да пронађе починиоце нових атентата. Биле су им потребне жртве да би осветили процесу италијанску крв. Нису пронашли никакаво лакше растерећење фашистичког беса од проливања крви ових сиротих младићких људи. *Покажимо им примером*, окрутност су објављивали окупациони ауторитети.

Једног лепог јутра, егзекуција је обављена по наређењу Гувернера Рима. Италијански официри, који су били у обавези до места за егзекуцију да отпрате те слабашне жртве, једва су скривали емоције. Са изузетном храброшћу, сви ови младићи су, без страха, прихватили своју несрећну суд-

бину. Многи од њих су певали док су одјекивали затварачи пушака. Тај болни детаљ је стигао до ушију становништва и изазвао још јачу мржњу против окупационе силе након убиства тридесеторице у Сињу и сумарне егзекуције ових седамнаест дечака. Ништа друго се не може очекивати до освете Далматинаца. Ко ће то икада да заборави?

На празним улицама се не чује бука војничких мотоциклета. Затворени у кућама, становници резигнирано очекују да се *фронт* *наде* приближи и до њих. Изнад градских брда је рат. Осветнички, неустрашиви рат! А тамо далеко, далеко у Русији, велики рат који храбри герилу у Југославији. Москва се још увек храбро држи.

Дијалог живих

Силић, 15. новембар 1941. године

Након седам месеци окупације, Сплит је постао центар догађања. Рестрикције и преваре свих врста одређују *количину* робе која се купује. Без погађања и замерки. Црно тржиште ради са *слободном Хрватском*, а шефови банди тргују робом и људским животима. Постоје два клана. Један је настао од стране поробљивача и њихових жртава, а други су чинили потказивачи. Такви људи се сусрећу сваки дан. Међусобно се познају, издају једни друге, реципрочно се толеришу у зависности од ситуације, али се и међусобно убијају на први знак узбуне.

Догађају се и нови атентати чији актери остају непознати. Овог пута удар је припремљен пажљиво, са, до тада непознатом, дрскошћу. На двома највећим саобраћајним артеријама у граду војна музика претходи фашистичком батаљону милиције. На музичаре су, усред бела дана, бачене две бомбе. Нико није приметио одакле. Мртви и рањени војници падају по улици, а трупе милиције пуцају у свим

правцима. Избезумљене групе народа беже тражећи заклон. Тела падају. Крици, кукњава, запомагање одзвањају улицом. Најзад пристиже полиција која почиње да претреса куће не би ли нашла одговорне. Узалуд. Фашистички антитерористички агенти претњама покушавају да открију ако не починиоце бар могуће правце истраге. Бесни и де-концентрисани, окупатори се питају ко је, заправо, желео освету. Да ли су то биле жртве или њихови следбеници? Хапшења се интензивирају. Затвори су препуни. Стрелачки водови броје убијене. Крај драме се не назире.

У недељно поподне, поново су одјекнуле две бомбе, на главном тргу у Сплиту, препуном света. Овога пута је убијених више него раније. Два италијанска официра, војници, цивили и жене. Ко ће да заустави ову каскаду убистава кад се освета и контраосвета играју са животима читаве популације?! Колико је њихова трка до безнађа и уништења убрзана сведочи чињеница да људи немају довољно времена ни да узму ваздух. Ако неким случајем фантасти у интернационалној политици буду говорили о *праву* Италије на овај регион, требало би да се сете ове невино проливане крви у Далмацији и да поведу рачуна о мржњи коју је то *право* оставило у срцима Далматинаца. Овим не само да је искључена фашистичка доминација већ ће и помирење између Италијана и Далматинаца причекати. У овом тренутку је најпотребније пронаћи ефикасно средство да се заштите права италијанске мањине која ће остати као острво у мору далматинске популације у дан одласка италијанских трупа. Можда ће се тада наћи они који ће им приредити жалосне тренутке.

7. децембар 1941. године

Краљ Петар је, из егзила, промовисао пуковника Дражу Михаиловића у чин генерала. Истовремено га је именовао и за команданта Југословенске краљевске војске у отаџбини. Легална Влада избегла у Енглеску најзад је схватила шта

се догађа у земљи и ко је учинио чудо изводећи је из коме у којој су је политичари оставили. Крајем октобра је енглески авион изнад Босне избацио летке са прокламацијом младог Краља. Стил те прокламације је енергичан, али стил није довољан да би се победио непријатељ. *Морал бораца је на завидној висини. Међушим, како створити армију која може да траје ако јој недостиже ратни материјал да се брани и, кад то прилике дозволе, да напаса?* – ове речи је изговорио млад капетан Краљеве гарде, неустрашив официр који је припадао Краљевој пратњи све време његовог повлачења. Он је дошао у Сплит *инкогнито*, по наређењу генерала Михаиловића, да би учествовао у тајној мисији. Прошавши кроз опасне зоне ушао је у град прерушен у сељака, рачунајући да ће овде регулисати извесна горућа питања. То је строг и ћутљив војник, али кад проговори, глас му је јасан. За своје године је професионално изузетно проницљив. Жюрио сам да га чујем. Налазио сам се пред савешћу часног човека и под притиском унутрашњег револта. Изгледао ми је као хипнотисан својим новим задатком.

– Ви нећете од мене чути предавање о стратегији, још мање објашњење или правдање нашег војничког слома – започео је причу млади официр. – На све нас се овај рат сручио као грмљавина. Отпочео је у кошмару, да би довео до поразног резултата из апсолутно прецизних разлога. Уосталом, данас се не постављају питања зашто су битке изгубљене већ какве су последице по судбину земље. Треба нам могућност да реконституишемо побеђену, разбијену армију. Пошто сте ме замолили да Вам говорим отворено, потребно је да прецизирам. Ја сам Србин. Ја ћу Вам говорити као српски официр. Сви моји другови око Драже Михаиловића мисле и делују, као и наш командант, као Срби. Касније ћу Вам објаснити разлог. Засад је потребно да Вам кажем да ми данас желимо да реализујемо задатке за које Југословенска армија није била способна, и да одбранимо територију коју можемо покрити својим грудима по сваку цену. Ако је могуће, ми желимо да ту територију и одбранимо, захваљујући материјалу који смо прикупили. Не постоји у нама војничка фиксна идеја о уздизању већ о

буђењу једног народа који не зна да савије кичму. Постоји, такође, дубоко убеђење да својом упорношћу, а нарочито одлучношћу, можемо исправити бар део огромне неправде нанете нашој земљи. Ово убеђење полази од идеје да је наш војнички пораз настао због недостатка војничких припрема и због бедног и неспособног командног кадра. Поред тога, нарочито би требало поменути да су разлози за тај војнички пораз и веома лоша сарадња између борбених јединица, наш морални пораз, распад државе и издаја. То су последице унутрашњих несугласница. Једна земља може изгубити једну или више битака, али кад изгуби војнички морал, тада је све завршено! Тада је наша вера у морал издата унутрашњом драмом и нејединством у патриотизму. Мала Југославија, нападнута свом снагом од Немачке, није имала никаквих шанси да се извуче. Остављена је да се бори сама, али је имала могућности да пружи отпор да издржи барем неколико месеци. Национални бедем није био доминантна идеја у Генералштабу, али је та идеја живела у духу сваког инстинског борца. Кад је Хрватска прогласила своју независност, пораз армије се већ десио. Ипак, да Павлићева декларација није чисто војничким фактором сломила морал већ поколебаним трупима, нико не би помислио да положи оружје. Да ли Вам је познато да је у борби за Скопље наша контраофанзива омогућила једном батаљону да преузме цео град и да смо заробили хиљаду немачких војника и уништили скоро сва блиндирана возила? У Албанији смо имали више од четири хиљаде заробљеника, а Скадар је био у обручу када је стигло наређење да прекинемо ватру. Моје резонување најбоље осликава оно што се догађало у самој Далмацији. Наиме, град и италијанска околина Задра су били одсечени, а Италијани су већ истакли белу заставу. Међутим, у последњем моменту смо добили наређење да не преузимамо град. Ја Вам гарантујем да то наређење није дошло из Главне команде јер нико никад није сазнао ко га је послао. Шта рећи за побуне у Бјеловару, Сплиту и Мостару. Много пре Павлићеве прокламације о независности Хрватске, хрватски официри су се побунили против свог команданта Србина. Да, било је ту и Хрвата, а нарочи-

то их је било у Далмацији. Они су се храбро борили и били су дисциплиновани, међутим, њихов хероизам није могао компензовати опште стање духа које је тежило одрицању од колективне дужности и склоности ка моралном отпадништву. Упркос тешком поразу, унапред припремљен војнички план је омогућавао отпор. Постојала би могућност да издржимо неколико месеци дуже да се није догодила хрватска издаја. Хрвати сад истичу да се Павелићево издајство не би остварило без нашег војничког пораза. Међутим, Хрвати не могу да не узму Србе као пример, иако су, уистину, њихов патриотизам и њихова верност југословенској застави били на искушењима. Да ли је морал Срба попустио јер је Београд пао а половина земље освојена или се то збило због тога што су Словенци попустили? Као што смо и ми били изоловани и препуштени себи од стране Савезника, можда би и са хрватском подршком ток догађаја био исти. Ипак, колико бисмо били срећнији да су нам тада Хрвати помогли и да су били солидарни са нама у борби против фашизма?! Верујте ми да је Хрватски дух, отрован идејом о независности, био усмерен према издаји већ након прве секунде рата. Они су задали смртни ударац Југославији. То је био ударац ножем у леђа, припремљен мучки и у последњем тренутку, кад више нисмо могли ништа да учинимо. Ви Французи то разумете јер сте и ви имали слично искуство од стране ваше латинске браће. Ипак, оно што додатно компликује случај Хрвата јесте чињеница да је њихово морално отпадништво настављено масовним покољем Срба. Тај нечувени злочин, који су усташе биле у стању да почине, Вама је добро познат. Оно што још увек не осећате је мржња коју су ти злочини оставили у нашим срцима након издајства земље. Покушајте да, након свега, објасните српском народу како поједини Хрвати нису желели издају и како чак не треба поистовећивати Хрвате са усташама. Мржња је колективна. Она се не тиче само режима који тренутно влада, већ тежи да врати мило за драго кад-тад. Да ли бисте Ви сада могли да у свести одвојите Италијане од њихових сународника који су дошли и издајнички вас напали пре годину дана? Штавише, треба рећи и да између вас и Италијана није

постојала француско-италијанска федерација. Такође, ми Срби данас говоримо како је наша срећа у несрећи, која је страшна, то што је устао један частан човек који са дубоком надом верује да ће нас окупити. Ми ћемо му помоћи и пратићемо га. Та наша солидарност се на крају доказала и ми данас постојимо захваљујући том човеку. Ах, ја добро знам да ова страст, настала из незнања, представља опасност. Међутим, ако се усмеримо према амбициозном идеализму, можемо приметити да се у покрету за националну обнову и васкрсење могу појавити и извесне политичке амбиције. Ми нисмо анђели, ми смо само ратници! Али знајте, како време пролази, наш покрет ће се све више идентификовати са народним аспирацијама.

Слушао сам са пуном пажњом овог човека. Док смо стезали руке један другом, ујединили смо осећања у заједничкој мисли: *Шта ће бити са Србијом у будућности?*

8. јануар 1942. године

Снадбевање Далмације, нарочито Сплита, храном постаје све теже. Рибари су принуђени да рибаре за Италијане, док италијански монопол оставља становништво без основне хране. Они скоро читав улов рибе транспортују према Италији. Заузврат, у Далмацију шаљу лимун и неколико кутија са конзервама. У тим пошиљкама има више воде него нечег заиста корисног за јело. Кад је у питању месо, треба га тражити у Хрватској.

Влада у Загребу наставља да исказује незадовољство у вези са Сплитом. Тај град су Италијани званично присвојили, забрањујући размену производа из осталих регионе Далмације. Али ова област је остала практично изван усташке контроле због сукоба са партизанима. Због тога су шверцерске банде, свих форми, састава и организација, добиле ветар у леђа. Оне су охрабрене непосредно од стране Италијана. Сплитски касапи су важни ауторитети са дозволама за прелазак границе сваког дана и они одлазе крадом.

Исто тако, њима је одобрено да траже животиње за своје кланице у залеђу града.

Међутим, у последње време настаје неочекивана компликација. Наиме, хрватски сељаци захтевају да им се плаћа у југословенским динарима за продају животиња. Они немају поверења у италијанску лиру, а још мање у Павелићеву куну. Све интервенције и претње су безуспешне. *Ако немаше динаре, немаше ни месо! Били су ујорни сељаци. Нека се Италијани снађу и донесу нам динаре. Ми само при-
мамо исте оне динаре које су нам конфисковали или, у про-
шивном, неће добити наше животиње.*

Тренутна последица таквог захтева била је поновна појава динара на црној берзи. Динар се овде појављује уз пристанак, мање-више признатих, окупаторских ауторитета јер је требало прехранити народ, па и саме фашистичке главешине. Када је између доктрине, правила и стомака требало да се одабере приоритет, избор је направљен. Динар је по најјачем курсу мењан од стране окупаторске администрације као тражена валута. Његов илегални повратак, званично толерисан по скупој цени, представљао је заслужени реванш динара над лиром. Рекли бисмо да је за ове сељаке бивша југословенска монета била повратак добрим старим временима и симбол њихове потајне наде. Не могавши да прихвате баш све код партизана, они су показивали своје политичко опредељење овај начин. Природни закони имају снагу коју ни најјачи топови на свету не могу уништити.

15. јануар 1942. године

Нова је година, а рат као да је тек почео! У све дубљој патњи, желимо, и сваког дана се надамо, да ће ова нова година бити краћа и да ће бити последња година рата. У ствари, народна страховања су подређена догађајима на руском фронту. Поједини италијански официри истичу да Немачка армија преживљава моралну кризу, а да је Руски

фронт створио неподношљиву оскудицу свега на тој белој залеђеној пустињи. Могу ли Хитлерови војници издржати још једну овакву зиму? Довољно је да сами себи поставимо овакво питање и да храбро одговоримо. Свакога дана, ми све више верујемо да Осовина не може добити ту последњу битку. Улазак Америке у рат донео је Савезницима такву подршку да се овде више нико не плаши прогнозе. То је један стимуланс више да се организује отпор против окупаторске армије. Симптоматичан је став Хрвата из *Слободне Хрватске*. Како је Павелићев режим упадао у видне тешкоће, тако се појављују и вести да рат у Русији не тече позитивно по Осовину. Након ових вести становништво поново проналази своју савест и побуна се организује. С друге стране, Мачек саветује на опрезност, из своје принудне пензије, покушавајући да покрене акцију која би била опрезна али одлучна, и побуна се организује. Већ увелико одзвања побуна на Брачу и Хвару, потом и у Макарској. Такође, у области Сиња, инциденти се претварају у отворену борбу. Сада другачији ратни пожари пламте над небом ове несрећне Југославије и борба поприма такав карактер да је тешко разазнати непријатеља и савезника. То је нова фаза безнађа у душама дезоријентисаних, изгладнелих и прогоњених маса. Павелићу није било довољно да створи окрутан план терора и да гурне народ у братоубилачку борбу. Ево, сад одлучује да, у погледу ове праксе, примени и доктринарно идеолошки рат. Слободном вољом или под принудом, *Пољавник* окупља трупе у Хрватској, које шаље да се боре против бољшевизма.

Огромна већина Хрвата прихвата идеје *Слободне Хрватске* очекујући да ће им Павелић убрзо окончати рат. За људе из народа, независност је привлачна формула која им омогућава да се брзо врате на породично огњиште. У овом тренутку, та независност не само да је релативна већ је захтевала да се опет обуче униформа и пође у борбу. А где то? Да ли је потребно ићи у Русију, у ту ледом оковану земљу, која прождире непријатељске армије? Да ли је то оно што Павелић жели? Ако јесте, онда би требало чинити исто што и Срби. Дакле, требало је сакрити се у шуму и по-

бећи, ако је потребно, и код самог Ђавола, постати дезертер и побуњеник. У ствари, можда је и ова побуна усагласила најдубља осећања свих и можда је омогућила извесно приближавање са скривеним и прогоњеним Србима, док је поход против бољшевика показао слабост диктатора. То је крсташки поход који сироти сељак не може да разуме.

На тај начин је дошло до преумљења у свести неких Хрвата. У ствари, то је била побуна под заставом мачекиста, подстакнута опортунизмом. Потом се побуна појављивала, у зависности од области и места, и под комунистичком формом, мање-више веродостојном. Пожелео сам да своја размишљања о овим догађајима поверим једном Хрвату. Посебно сам тражио некога ко је из Сплита, али неког ко је сачувао слободу мишљења и процењивања. Пронашао сам таквог човека. Био је то Хрват пореклом из Далмације, који је био за Југославију јер му Хрватска није била довољна. Имао је широк поглед на свет. То је тип Хрвата изузетно култивисаног, демократе, чврстих убеђења, вођеног осећањем правде, недефинисане социјалне идеологије, идеологије која се губи у контрадикцијама кад га надвлада страст. Тај човек је имао једну изгледну ситуацију. Био је учесник тајних састанака. Сматрали су га за представника Мачекове странке у Сплиту. Замолио сам га да ми изнесе своју тезу која је, претпостављамо, истовремено и теза већине његових сународника. Пустимо га да прича:

– Узевши у обзир болне догађаје из овог рата, и ако размотримо југословенски проблем, евидентно је да смо принуђени да просуђујемо као странка у спору. Ипак, потребно је сагледати догађаја изнад збира још једног болног периода у тој бурној југословенској историји. Већ одавно – одувек, Хрвати теже приближавању Србима. Иако нису увек умели најбоље да изразе то осећање, у више наврата нису наишли на разумевање са друге стране. Данас је то приближавање компромитовано усташким злочинима. Ти издајници су превазишли себе у братоубилачким убиствима. Они су фаворизовали (под утицајем екстремистичке идеологије) германско-италијанске циљеве на Балкану. У свом лудилу су отишли толико далеко да су објавили рат и Русији. Ја сам

ужаснут планираним хорором тих генија зла! Ти људи су желели и организовали потпуни раскол два братска народа! Ако бисмо поверовали да је наше уједињење са Србима заувек онемогућено овим злочинима, пристали бисмо да играмо њихову игру. Није ли онда боље да потражимо приближавање под том језивом несрећом? Упркос свом константном брзом напретку, млада Југославија је патила од моралне, социјалне и политичке кризе, додатно подстакнута тенденцијама неспретних управљача који су били присутни у скоро у свакој нашој Влади. Та криза одрастања је ојачала регионалне опозиционаре код Хрвата. Ипак, треба се подсетити да је Југославија била најмирнија земља у поређењу са њеним суседима. Код нас није било терора као у Италији, Немачкој и Мађарској. Није било ни убистава као у Бугарској, Румунији или у Грчкој. Код нас су се ретко кад јављале туче, најчешће изазване неискуством, ексцесом или жустрином лоше расположених полицајаца. Упркос свему, у Југославији је политички живот био инспирисан сигурним редом. За разлику од тог периода, данас државни апарат у *Слободној Хрватској*, поплављен крвљу, даје најдрастичнији пример онога што никада не би требало радити. Супротно овоме, ми треба да пронађемо потребне снаге и да не дозволимо да нас оборе овим језивим злом. Потребна је сва наша енергија да бисмо победили безнађе, да бисмо се окренули ономе што је позитивно у српско-хрватској сарадњи. Исто тако, не би требало заборавити на хрватски подстицај и труд око стварања југословенске идеологије: преко Гаја, Штросмајера на изванредан начин преко браће Радић, и преко ентузијазма хрватских маса приликом српско-хрватског уједињења, тако срећно реализованог 1918. године, захваљујући хероизму мале Србије. Не би требало заборавити ни заједнички изражену вољу Срба, Хрвата и Словенаца да живе заједно, у једној националној држави. Не мислите ли да све ово надилази актуелна искушења, упркос њиховој суровости? Потребно је, такође, присетити се и да хрватска опозиција никада није имала резолутан антинационални став. Чак ни у моменту атентата на Радића нити приликом притварања Мачека. Била је или регионалистичка или ау-

тономашка, али никад антијугословенска. Истина је да су Хрвати дуго бојкотовали Београд, Парламент и Владу. Чинећи то, они су допринели успостављању диктаторских влада што је управо супротно од онога шта су желели. Исто тако би требало рећи и да су трчали у Београд сваки пут кад су сматрали да је неки споразум са Владом могућ. Сетите се 1925. и 1939. године, сетите се Стјепана Радића, смртно рањеног након што је подржао унитарни Устав из 1921. године борећи се у Парламенту за грађанска права против српске демократске опозиције, сетите се и чланова Мачекове партије који се данас налазе у усташким затворима а њихови представници су чланови Југословенске избегличке Владе у Лондону. Док ми овде у Сплиту разговарамо, чује се одјек италијанских топова који испалују танад на побуњене Хрвате стациониране иза далматинских планина. Не налазите ли да је значајно и то да се у свим планинама ове зиме, 1942. године, Хрвати и Срби боре заједно против усташа и других заједничких непријатеља у свим планинама *Слобогне Хрвајске*. Те планине и падине биле су пацификоване у незаборавно време Југославије. Извесно је да је Југославија могла учинити више од онога што је учинила. Она је упркос свему била истински рај у поређењу са паклом који су нам наметнуле усташе уз помоћ италијанских и немачких бајонета. Ето зашто се надам и нећу губити наду. Имаћу, више него икад, вере у то да у великим масама мог народа, у његовим инстиктима, тај исти народ и сада даје нове доказе својој браћи Србима да њихова судбина не може бити другачија осим заједничка, како у злим тако и у добрим данима. Због свега тога верујем да ништа још није изгубљено ако препознамо своје грешке с једне и са друге стране, ако заједно размишљамо о томе како да се пронађемо. Ратујући једни поред других на том истом терену за заједнички идеал, ми треба да обострано покажемо колико смо браћа. Ја идем и даље у размишљању. Чак и ако се прво помирење реализује и ако већина Хрвата настави борбу у протеривању непријатеља заједно са Србима, остаје им још један задатак да реше да би били начисто са Србима. То је задатак са усташама. То морају Хрвати сами да учине, да

казне дегенерике који су починили те грозне злочине. Они су срамота за све истинске Хрвате! Данас би Хрвати требало да покажу шта могу да учине, а да сутра кажу на који начин подразумевају успоставу правде из које би настало ново братство међу Југословенима. Ипак, не би требало да одмах поверујете у то да ће Хрвати тако платити свој допринос заједничкој каси и да нико више неће моћи да их оптужити за опортунизам.

28. фебруар 1942. година

Између Срба и Хрвата се поново догодило превише инцидента и злочина у различитим облицима да бисмо могли уочити смиривање мржње међу њима. Оно што се догодило у Раваници била је необична манифестација која је по свом карактеру далеко од западне концепције. Из тог разлога желимо да је истакнемо као чињеницу о менталним различитостима међу народима.

У насељу Раваница, у срцу сремске области (неправедно додељене *Слободној Хрватској* од стране Осовине), налази се манастир у ком се вековима чувају реликвије, мошти кнеза Лазара, хероја славне Косовске битке у току које је и погинуо. Кнез Лазар представља за Србе легендарну појаву. Његов кивот из петнаестог века украшен златом и вредним накитом, чувао је мошти тог националног хероја. Био је то кивот велике вредности, али пре свега, то је био симбол који је Православна црква износила пред своје вернике у дан празника и великих поклоњења.

Кад су усташе окупирале Раваницу, они су је немилосрдно пљачкали. Отимали су све на шта су наишли. Исто тако, нису се устезали ни да отму и однесу ове реликвије (мошти). Молбе, протести и интервенције нису могле помоћи у томе да реликвије (мошти) буду враћене. Овлашћени представници Павелићеве Владе одбијали су да врате драгоцен улов који су схватили као ратни плен. У крајњем безнађу, делегација српских сељака је успела да дође до

немачког обласног команданта да би га молила за интервенцију. *Нека Хрваџи задрже златио и накиџи, само нека нам враџе мошџи*", заплакали су сељаци. Осам дана касније, непознат аутомобил је, поподне, пуном брзином прошао кроз Раваницу и, током вожње, избацио стару врећу. Та врећа се котрљала средином блатњаве улице док житељи у врећи нису пронашли испрљане, оштећене мошти Кнеза Лазара у њој. Сељаци су врећу однели у манастир, а потом су мошти транспортоване према Београду, захваљујући импровизованом превозу.

Српски народ је одлучио да скине обесвећење које је усташко варварство нанело националном светитељу и јунаку на величанствен начин и у сагласју са Православном црквом приликом повратка и полагања светиње у нови кивот. За тих неколико дана видели смо у Београду, у коме никад раније није показивано неко изражено побожно осећање током обичних дана, масу која се непрекидно обнављала и пролазила кроз порту Саборне цркве клањајући се враћеним моштима. У недељу, свештеник није могао се уздржи да не прговори пред још више верника након одслужене Литургије.

– Све недаће које је српски народ већ поднео нису задале толику патњу јер се на нашу патњу овог пута придодало и бешчашће изневереног поверења. Варварска, турска, бугарска или аустријска освајања су била сурова, али су сви они поштовали наш култ и духовну свест српског народа. Они који су се након почињеног злочина усудили да иду до скрнављења исти су они који су имали образа да се још јуче назову нашом браћом. Браћо, православни Срби! Ви сад знате где се налази ваш истински непријатељ! – свештеник је завршавао свој говор показујући руком у правцу Хрватске.

Овај монолог је завршен страшном реченицом из уста једног духовног пастира:

– Размишљајте само о једној ствари – сперите своју част и живите ради освете!

Није тешко оформити мишљење о ономе што се свакодневно посматра. Прво чујемо експлозије бомби, одјек пушчане паљбе и свеопшти метеж, па онда замишљамо сценарио који би једино фаталност могла да изрежира. Ако смо још увек међу живима, за то највише дугујемо срећи или случајности. Мудрост и опрезност нису нам пуно послужиле у овој ситуацији. Оно од чега нам се срце стеже је унутрашња драма, а последице су оно што нас преокупира у овом тренутку. Какву реакцију ће ови злочини међу браћом исте расе (али различите религије) оставити у тој словенској души, толико различитој од наших душа. Ето примера да чисто западна процена догађаја може да скрене на погрешан пут.

Ја још увек покушавам да све ово обухватније разумем. Овог пута ћу разговараћу са једним истинским Далматинцем. Тај Далматинац, попут својих бројних сународника, жели да заборави своје хрватско порекло. Он је био адвокат суптилног духа који је студирао у иностранству. Тај његов дух је формиран на вредностима европске културе, али он је живео у овој земљи и због тога веома добро познаје њену традицију. Такође је присталица идеја Трумбића и Прибићевића, и велики је борац за Југославију. За Југославију се борио с великом страшћу, па сада хоће, ако му буде омогућено, да створи политички покрет или неку другу одскочну даску која би му послужила у опортунном моменту. У једној реченици могло би се рећи да је он младић за будућност.

Чујмо га шта говори:

– Ја добро знам да, ако ове државе састављене од Словена са југа Европе, желе да једном заувек добију гаранцију о независности, мораће да се уједине. Ако то не учине, нестаће! Није рат створио наше тешкоће већ их је само до краја оголио, истакавши наше слабости. Оно што нам највише недостаје је солидарност! Људи из народа то добро знају, и свака лекција коју нам догађаји доносе све више их

усмерава ка уједињењу. Међутим, системе и средства усмеравају они који себе сматрају представницима тог истог народа, а они нас раздвајају. Они су успели да нас још више удаље једне од других. Духови ће еволуирати и ране ће зарати. Први пут ће нам догађаји, а можда и разумни став политичара, помоћи да погледамо у дубину своје душе без мржње. Ипак, не би требало журити са задатим послом јер се намеће још један услов. Наиме, ритам би требало да буде одређен осећањима које народ испољава. Прво осећање које би требало узети у обзир јесте осећање Срба. Од свих Словена, Срби су ти који су највише страдали и који су први подigli заставу устанка и националне части. Њихов динамизам је пробудио савест и других. Њихов данашњи идеал је прецизан. Они желе велику Србију – па нек је онда и остваре! Такво виђење је и праведно и неопходно да би ситуација била рашчишћена. Међутим, та ситуације представља само етапу. Једном, кад велика Србија буде створена, требало би одредити границе другим областима, и нарочито инсистирати на етничкој интерпретацији Срба и Хрвата. Тек након тога можемо размишљати о толико жељеном југословенском јединству. Ипак, да ли регионалне границе које имају више политичку него географску улогу? Да ли упрошћавају овај проблем? Дакле, потребно је прецизно одредити регионалности како би се касније постигло жељено уједињење. Велика Србија ће консолидовати далматинску аутономију коју је независна Хрватске пробудила. Аутономија Далмације? Када нове регионалности буду успостављене, Далмација ће умањити хрватске захтеве. Хрватску чини тек нешто више од од три и по милиона становника, док су, са друге стране, седам милиона Срба, милион и по Словенаца и милион Далматинаца. Чињеница да су Хрвати већ окусили независност омогућиће им да боље прихвате предности регионалности која је овог пута заснована на жртвовању, на заједничким уступцима, на новом духу коегзистенције, на познатој изреци – *Живи али њусћи и грује да живе*. Међутим, код нас би требао да се развије нови дух. Наиме, ради се о решавању проблема цркава, најтрновитијем питању од свих. Битка жезлима и одеждама у нашој сиротој земљи

опаснија је од битке четника и усташа! Никако не успевамо да објаснимо свештеницима да су они ти који треба да дају пример смиривању ситуације. Хрватска католичка црква је починила страшне грешке. Али да ли ће Православна црква имати толико мудрости да и она не падне у ексцесе и нетолерантност? Сва разматрања и све показане и скривене потешкоће потврђују да би уједињење Јужних Словена требало да буде етапно реализовано. Фатално је да у свакој прилици приближавања Срба и Хрвата наиђе неко ко је незадовољан ко би спречио помирење. Формула спонтаног јединства прихваћена пре двадесет две године изазвала је сурова незадовољства. Она би требало да буду замењена прогресивним јединством које је засновано на расној блискости и сличним интересима. Ако таква метода не даје елан ентузијазму и еуфорији, онда бар мора да садржи размишљање о неопходним мерама. Ако Јужни Словени безуспешно раде на томе већ четрнаест векова, онда би могли утрошити још неколико година у покушају да се боље разумеју, а нарочито да раде на попуштању. То би једино на такав начин могло да буде од користи њиховом јединству. Хоћемо ли једном за свагда одлучити да направимо нешто опипљиво уместо да се међусобно уништавамо или ћемо се дефинитивно сви потчинити страниј доминацији?

25. мај 1942. година

Оно што је одувек одређивало судбину српског народа јесте вечита неслога њених властодржаца. Њихова политика готово никада није коинцидирала са начином њене примене. Ретко кад се може срести народ који је тако дубоко уједињен у идеалу, а тако дубоко и трагично подељен у примени тог идеала. Ето зашто они који слабо познају Србе често покушавају да их нападну верујући да су Срби слаби због свог неслагања. Спонтано уједињење Срба се обнавља само кад их угрожава опасност извана. За време овог рата, кохезија Срба се није догодила на време и догађаји су је прева-

зишли. Међутим, оно што сам рат није реализовао (почетак рата и болне поворке страдалника чему је рат допринео) учинио је да се Срби поново сложе око суштинског проблема – хрватског проблема. Први пут су сложни око принципа и, што је важније, око примене тог принципа. Евидентно је да је било потребно да се хрватско-српска драма претвори у трагедију како би Срби исказали чврсту вољу. Слушајући их како говоре, постајемо свесни опасности која би настала ако бисмо покушали да пригушимо то осећање или да га сутра не узмемо у обзир.

Опасност од Немачке, Италије или комуниста није оно што брине тај мученички народ. Овај народ зна да ће крај рата донети решење које ће бити утолико срећније уколико Савезници однесу одлучујућу победу. Њихов оптимистички темперамент даје Србима све разлоге за наду. Али шта се дешава по питању Хрвата? То питање није у непосредној вези са овим ратом. Срби су брзином муње схватили да његово решење више не зависи ни од чега другог него искључиво од њихове снаге, воље, упорности и јединства. Чудо се најзад догодило! Да бисте осетили сав његов значај и важност, резимираћу мишљења два Србина који су ми деловали као достојни и компетентни да говоре у име својих сународника.

Један њих је био део оних које су се тада називали *југословенофилима*. Био је то Србин који је по сваку цену био присталица споразума са Хрватима. Он је бивши генерални конзул у Сједињеним Државама и еминентни слависта који је држао предавања у корист Југославије у свим крајевима Европе. Његово мишљење се није мењало све до овог рата.

– Други је професор на Београдском универзитету који се нашао међу политичарима и, од војничког дебакла, боравио је међу сељацима. Он је и новинар залутао у науку. Скромне је интелигенције, али уме да изнесе туђе мишљење да би лакше одбранио своје. Овде је дошао право из Београда. Напустио је престоницу пре осам дана и већ четрдесет осам сати се скрива овде у Сплиту, ишчекујући прилику да оде у иностранство. Поверена му је мисија да обавести Владу у Лондону о стању борбеног духа у Србији.

Како да одолимо искушењу да не чујемо ова два човека. Њихова отвореност и искреност не може бити доведена у сумњу, као ни њихов ауторитет.

Шта нам они говоре?

– Анимозитет Хрвата према Србима постоји већ пет векова. Настао је оног дана кад су Срби, повлачећи се испред турских трупа, ушли на хрватску територију где су и остали захваљујући извесним привелегијама (добијеним због њихове ратничке вештине и заштите коју су пружали) од стране Аустрије која је владала тим простором. Све методе, примењене да би се успоставио споразум између ова два народа на бази постојећих ствари, пропале су. Хрвати су одбијали да поштују српски традиционализам. Срби се нису могли одлучити за уједињење са Хрватима из страха за своју сигурност. Идеје краља Милана, Гарашанина, Пашића, Стојадиновића и других српских вођа нису могле да замене ни политичку вештину Хабсбурга ни Штросмајера, ни непопустљивост Старчевића или храброст Радића, нити, на крају, лукавство Мачека. Било је потребно да усташка крволочност изврши екстерминацију више од шест стотина хиљада Срба да би на крају уверила оне друге Србе докле нас *кријашељство* са Хрватима може довести. Српска мржња према Хрватима се тада јавила као реакција на тај страшни геноцид. Изродила је дух одлучности и апсолутну вољу да регулише будуће односе између та два народа било каквим средствима. На крају, Срби су одлучили да ствари гледају право у очи. Не! Злочини таквих размера у крилу исте државе и у истом народу (Југословенима) неприхватљиви су као и издајство једне области једне земље према другој области те исте земље. Дакле, из овога произилази закључак да Срби у Хрватској не чине исти народ! То су два народа различитих вером и обичаја, али који говоре исти језик. Они говоре истим језиком, мада је евидентно да се не разумеју. Како не можемо подразумевати постојање целе нације само из лингвистичких обзира, разложност нам налаже да прихватимо чињенично стање. Решење се мора наћи на другачијем терену, а оно не може бити другачије од потпуног разлаза. Ово може изгледати парадоксално,

али је истинито. Срби и Хрвати се могу споразумети једино под условом да су јасно раздвојени! Кад тај принцип буде признат, остаје још само да се одреде границе. Поштујући право и жртве, Срби имају правни разлог и основ да захтевају привелеговано место. Сутра би Србија требало да буде формирана од данашње Србије, Босне и Херцеговине, са изласком на море, покрај Дубровника, до албанске границе. Банат, Срем и Бачка чиниће северне границе државе која ће на крају прихватити све Србе са некадашње југословенске територије. Успостављањем тих граница приступиће се размени становништва, и нема помена о томе да један једини Србин остане на територији Хрватске нити да један једини Хрват остане на територији Србије. Срба у Хрватској, упркос масовним покољима, више је него Хрвата у Србији. Замена становништва је потребна да би се избегли евентуални мањински проблеми. Најзад, Срби очекују да буду уједињен народ. Они желе да на миран начин одстране сва питања која прејудуцирају њихову хомогеност. Ипак, код нас има отприлике милион и по муслимана, скоро пет стотина хиљада Немаца и више од четири стотине хиљада Мађара. Већина тог становништва би требало да се врати у своје матичне земље, а они који остану прихватиће обичаје и законе Србије. Срби који се буду доселили из Хрватске полагаће право на земљу националних мањина који напусте Србију. Кад се обави велика размена и кад буду одеђене реципрочне границе, ми ћемо бити на располагању да обновимо односе са хрватским властодржцима. Ти односи би били засновани на питању сарадње са нама по принципу *Словенске конфедерације*, али не у форми конфедерализма у ком би се право и обавезе манифестовали интригама. У будућности, за нас Србе би требало да важи следећа формула: *Ништа заједничко са Хрватима!* Ипак, ако постоје заједнички интереси који захтевају приближавање балканских Словена, спремни смо да предвидимо формулу, али под условом да не представља опасност за нашу сигурност и за слободу кретања. Знајте да наш народ, који је тако скупо платио своје поверење Хрватима, неће прихватити никакав компромис са њима, никакав споразум нити реч поверење ако ту реч

истовремено не буде пратила и реч *сијурности*. У случају неког српско-хрватског споразума неће нас толико бринути политички проблеми од чијих последица старахујемо. Пре свега, војни и религиозни проблеми наговештавају бројна препирања и надгорњавања. Нарочито религиозни проблеми треба да буду подвргнути озбиљној студији. Ипак, иако би било потребно да сведемо рачуне са извесним католичким свештеницима, ми немамо намеру да уђемо у сукоб са католицизмом и са Ватиканом већ ћемо од њих самих, од *католичких свештеника*, затражити одговоре за извесне злочине. Ти свештеници су, под утицајем традиционалног сектаризма, били на свој начин злочинци. Биће им суђено као таквима. Југославија је од 6. јануара 1930. године била под диктатуром. Од тог датума, народна осећања нису могла бити слободно изражена. Данас је трагедија коју управо подносимо омогућила народима да се докопају власти. Захваљујући хероизму и жртвовању, српски народ верује да је истински заштитник некадашње земље, док су политичари испали из игре. Мислите ли да ће наш народ бити толико кратковид и да ће своју будућност поверити онима који ће поновити грешку из прошлих времена, људима и који нису и неће извршавати његову најдубљу вољу?! Једна ствар мора да се каже – Срби ће радије изабрати да све униште, борећи се до последњег даха, него да успоставе и најмању кохабитацију са Хрватима и препусте судбину том *браћском* народу! Ви се сећате оног Игоовог стиха: „*Око беше и у јробу и ледаше у Каина.*” Дакле, око Срба је окренуто према Хрватској и у њему, нажалост, нема, ја Вам гарантујем, више никаквих илузија, а још мање заборава.

Мистика и политика

10. април 1942. Сплит

Далмација такође има своју аферу – Матеоти! Овог пута је *фашистичка цивилизација* умрљала руке невином крвљу чији се мирис далеко шири. Крв је проливена сектаристичком безобзирношћу и неспоразумом, мада је остала без извињења за очигледну провокацију. Фашизам је Далматинцима истицан и наметан као некаква мисија за образовање народа. Исто као у Италији, млади нарштаји су у њему, већ од раних година, подржавани сигурном руком васпитача. Међутим, ингениозни емисари, дошли у Сплит да би *проповедали Дучеову реч*, нису се потрудили да осмисле нову едукативну методу, пријемчиву за другачију младу генерацију која пре свега говори другим језиком и чији менталитет нема ништа са италијанском реакцијом. Од данас до сутра, деца која још нису успела да схвате и разумеју шта је рат, треба да разумеју и прихвате Мусолинијеву револуцију. Дисциплина и све методе фашистичке младежи, удружене са ригидним правилима, наметане су и далматинској деци и породицама.

Подухват од такваог значаја захтевао је и одговарајуће кадрове. Евентуално бисмо могли прихватимо могућност да су деца била генијална и заинтересована за добре аспекте доктрине које су им великодушно нуђене провиђењем. Да би деца и прихватила ту доктрину било је потребно да им се све њене *вредности* објасне на хрватском језику. Ипак, пошто нико од апостола фашизма у Далмацији не говори хрватски, потребно је отворити школе и ангажовати наставнике Далматинце уз чију помоћ ће покушати да се у тој деци засеје добро семе. Скоро сви професори и наставници су срцем били далеко од Мусолинијеве доктрине. Они су пре свега патриоте, и доживљавају фашизам као пролазно зло. Већина тог образовног кадра прихватила је потребу империје да се преузме тај задатак, иако су вас-

питни кадрови сматрали потребнијом заштиту младежи од фашизма као увода у италијанизацију. Та нова мисија је оправдавала ангажовање наставника који су преузели овај задатак под притиском стране доминације. Наравно, све је набрзину договорено између учитеља, ученика и њихових породица

Ипак, фашизам све надзире. У свакој учионици налази се по један контролор Италијан, који испуњава свој задатак – пред вратима ослушкује да међу децом италијанске мањине пронађе неког малог достављача информација. Тај мали достављач би био задужен да извештава шта наставник говори. Известноца има свуда, а највише у школама. Истренирани су већ од малих ногу, захваљујући *новој доктрини*, и тако постају *полицијски жбири*. Уз помоћ једног таквог малог достављача догодио се инцидент.

Наиме, 6. априла, сећање на годишњицу напада на Југославију од стране Осовине болно је за све патриоте. Професор Гамулин улази у учионицу као и обично, а деца су веома бучна и немирна. Професор, да би их смирио и надјачао њихову вику, не сумњајући да неко слуша и извештава, употребљава природну методу, изговара ову једноставну реченицу:

– Данас би требало да будете мање немирни и да се поклоните уместо што вичете. Данашњи дан нас подсећа на један трагичан и жалостан догађај.

То је било све што је рекао. Током поподнева, агенти га хапсе. Након исцрпног испитивања у специјалној полицији малтретиран је и тучен толико да је у току ноћи преминуо. Доктор је позван кад је већ било касно, и само је констатовао смрт. Он, као и ниједан други доктор, нису пристали да потпишу извештај да је професор Гамулин умро природном смрћу кад су му то наредили. Такође је и италијански војни лекар одбио да то учини. Под највећом тајношћу је тело несрећника следеће ноћи сахрањено. Породици није било дозвољено да га ожали. Од јуче је гроб професора Гамулина прекривен цвећем и несумњиво је да ће постати место ходочашћа. Ако је фашизам желео да покаже пример колегама професора Гамулина како би требало поштовати њихову

доктрину, овај случај је опет посведочио колико фашисти слабо разумеју и познају овај народ.

25. април 1942. године

Радио Москва и леци које партизани деле по Далмацији непрестано говоре о *издаји* Драже Михаиловића већ неколико дана. Зар овој земљи није довољно то што је разбијена, раскомадана и изложена најсуровијим и најболнијим искушењима већ да се и они, који се боре против освајача, још устреме на човека који је организовао њихов успон. Сада комунисти (или боље речено партизани) стварају нови трагични раскол међу Југословенима након свих познатих подела у свим могућим варијантама. Они се наводно не слажу са тактиком која је примењена у борби са непријатељем. Како то да објаснимо? Како да не жалимо због тога када се раздор јавља у истом моменту кад удари по непријатељу постају све ефикаснији.

Сигурно је да постоји неразумевање међу импровизованим покретима у току грађанског рата који се одвија у тотално конфузној средини. У тој беспоштедној борби догађало се да средства неких побуњеника понекад не чине услугу другим побуњеничким групама да успеју у акцијама. Међутим, ако поједини одважни људи, који воде борбе након више од годину дана, стрепе једни од других и, што је опасније, износе анатеме и оптужбе једних о другима, онда се ту, заправо, ради о дубоким стратешким разликама. Покушајмо да то схватимо.

Евидентно је да постоје политичке разлике између националног покрета Драже Михаиловића и побуњених партизана. Дејство Михаиловића је резултат сарадње између војске и сељачког становништва. Они су устали да би спасили националну част Југославије и да би спасили Србе од усташког погрома. Дража Михаиловић и његови четници су тежили да остваре оно што Југословенска армија није имала времена да учини, борећи се са усташама и њиховим савезницима муслиманима у Босни. Ту се радило о *националном*

бегу којим су хтели да покажу да не признају примирје и да не прихватају пораз на крају пута. Дражини борци су очекивали реванш који би им послужио као оријентир. То би био онај тренутак у којем би њихови савезници из своје *колеktivне сигурности* дошли у Југославију да им помогну у протеривању непријатеља и да им дозволе да уреде своју земљу да би могли живети попут других народа у миру и слободи.

Под утицајем социјалних идеја, партизани су се борили против фашизма и нацизма Павелића и његових усташа. Колико је међу њима самима било реалних комуниста? Међутим, они се нису борили само против освајачке армије већ су се посебно борили против једног политичког система. Они су хтели да ослободе земљу и истовремено да ослободе своју савест! У њиховом деловању су били присутни освета, искључивост, оскудица и надменост. Живот је преокренуо ток на штету политичких противника. Оно што је посебно давало видљив екстремистички карактер тим побуњеничким групама након формирања Михаиловићеве армије јесте њихова појава у моменту кад је Русија ушла у рат. Тај покрет је настао да би се супротставио усташкој и фашистичкој доминацији. Ипак, као и трупе Драже Михаиловића, све остале групе побуњеника су биле вођене једном истом мишљу – борбом да преживе. Поред потребе да заштите своју кожу и да се боре за задату политику, сви ти Југословени, које је судбина бацила у најстрашнија искушења, нису имали могућност за двоумљење. Сви они су покушавали да се изборе за своје место под Сунцем. Прва последица те инстинктивне жеље била је то што је свака група побуњеника, повлачећи већи део покривача за себе, веома често повлачили *и кожу* са оног другог који се, као и они, бори против заједничког непријатеља.

У почетку су Титови партизани били, као и Михаиловићеве четници, побуњеници. Деловање ова два покрета је усаглашавано у борбама против освајача. Међутим, партизани су почели да отворено нападају Михаиловићеве трупе чим је Русија ушла у рат а комунисти, који су били у редовима партизана, осетили да имају њену подршку. Први

сукоби су почели пре почетка германско-руског рата у Србији, када су четнички официри убијени у Бањи Ковиљачи. У ствари, повод за сукоб је била препирка око зоне снадбевања коју је Дража Михаиловић већ раније осигурао и резервисао (окупација од стране партизана).

Нападнути од немачких трупа и трупа генерала Недића, партизани су морали да подносе и изоловане нападе Михаиловићевих појединаца. У току тих борби без милости сваки нападач је имао најмање два противника. Један од противника би био испред, док је други вребао иза леђа. Вештина и лукавство су били највиша стратегија. Нисмо могли сазнати да ли људи генерала Михаиловића у тој подмуклој тучи желе по сваку цену да преузму магацин за снадбевање стварајући тешкоће партизанима. Ипак, од тог датума, односи између Драже Михаиловића и партизана константно се погоршавају.

Иако је *шрка за снадбевањем* била главни разлог за прве сукобе, касније се појављују и разлике у погледима на тактику коју треба применити у борби са освајачем. Док су партизани, изазвани деловањем окупаторских трупа, тражили општи напад, Командант четника је ишчекивао повољан тренутак за себе. Чекајући свој тренутак, тај тактичар је добро знао да процени своје снаге и снаге противника. *Сеншменшални* рат је већ скупо коштао његову земљу, тако да он себи дозвољава да буде увучен у страшну замку и да практично остане без народа.

Таква тактика не одговара партизанима. Њихове подметнуте бомбе и честе саботаже на комуникацијама које имобилишу непријатељске трупе перманентно уносе неред у виталне секторе. Док партизани сnose последице, неактивност Михаиловића противнику даје слободу деловања и предах. Напослетку и евидентне регионалистичке преокупације утичу на ове различите борце инспирисане индивидуализмом који се скрива иза политичке идеологије. Идеологија је служила томе да се лакше прикрију личне амбиције и људска слабост коју ни најхрабрији нису у стању да превазиђу. Партизани су били инспирисани том идеологијом да би лакше оптужили Дражу Михаиловића да пактира са фашизмом.

Ако се два побуњеничка табора не слажу око тактике, а још мање око политичких принципа, да ли је потребно да измислимо некакву паролу о издаји без размишљања да ли ће такав став на крају највише користити окупационој армији? У жељи да доминирају националном побуном у Југославији и да, на крају, захваљујући тој доминацији остваре и политичку победу, партизани-комунисти игноришу то што је Михаиловићева борба против освајача у Србији била опаснија од оне коју су водили у Независној Хрватској. Територија те државе подразумевала је читаву Хрватску, Босну, Срем и Славонију. Партизани су углавном имали сукобе са непријатељем на том простору. Независна Хрватска је и званично била савезник Осовине, тако да нису примењиване репресалије (након сукоба) против хрватских житеља и остале популације.

Насупрот таквој ситуацији у Хрватској, Србија је третирана као окупациона зона. У почетку су несрећни сељаци ангажовани као званична Југословенска војска, а потом, у вртоглавој националној побуни у којој су се изненада нашли, затечени између две ватре. Са једне стране је био окупатор, док су са друге стране били нови (различити) побуњеници. Сељацима није био важан разлог за побуну. Он се редовно показивао у пљачкањима и отимачинама. Кад би се само радило о пљачки?! Срби, навикнути на све јаде, могли су да подносе губитак својих добара. Међутим, свака побуна или сукоб су доводили њихов живот у опасност. У ствари, ако би становници једног насеља или житељи села успели да избегну смрт у току некакве партизанске акције, плаћали би то прескупо повратком окупатора. Популација нападнутог места је кажњавана за сваког убијеног или рањеног немачког војника од стране партизана. Таоци, свештеници, службеници, наставници немилосрдно су прикивани за стубове и стрељани (по принципу *сво за једно*). Поред незамисливе сиротиње и беде, настанила се и смрт у свим већим центрима Србије: у Ваљеву, Чачку, Крагујевцу, Краљеву, Шапцу и околним варошицама. Дакле, да ли је овде реч о једном доктринарном рату за те јаднике или пак о њиховом голом постојању и опстанку? Шта су могли

да учине осим да се погну пред јачим и немилосрднијим противником. Опет људи који живе од земље немају могућности за избор између своје коже и политике.

Из овог разлога, директни агенти Осовине у Србији манипулишу безнађем сељака и осталих житеља како би их намамили у покрет службе окупатору под крсташким предзнаком антикомунистичке борбе. Ова идеја је настала из тога што се Дража Михаиловић у једном тренутку супроставио том Немачком плану и хегемонији Титових партизана, са идејом војника који, у својству Војног министра Југословенске владе, размишља да тако заштити демократске институције земље. Ову Михаиловићеву одлуку партизани су свесно преобликовали, и ту националну борбу су изједначили са издајничком акцијом агената Осовине. Мада је као незнатна војна формација сишао с планине, покрет Драже Михаиловића се увећавао сваким даном. Ово је изгледало као да се сентиментални извори мале речице ентузијазма и наде, силазећи према равници, полако уливају у централну матицу српске мисли. Међутим, ако комунистичка идеологија напада народ који само тражи своје место под Сунцем под теретом искушења, онда би требало очекивати озбиљну борбу. Како негирати да квасац комунизма постоји и да се у неким регионима шири? Као и на другим местима, и овде приватизација рата припрема терен за сиротињу и економску неравнотежу. Под плаштом екстремизма, окупатор својим ексцесима изазива и шири идеје о побуни.

У међувремену су, духовна чврстина Срба и дубоке аспирације тог народа дубоко укоренењеног у својој земљи, под доминацијом правог патриотизма. Партизани, свесни тог исконског патриотизма, нападају Дражу Михаиловића на његовом терену, у нади да ће умањити његову популарност. Они изнурују Михаиловићеве борце јер стрепе од политичког престижа који ће Срби добити на крају рата. То је једино и истинско објашњење њихових замерки упућених на Михаиловићево понашање и деловање.

Такође, партизани су вешто преузели офанзиву против демократског национализма, што је ишло у прилог конфузији идеја и борби које у Југославији преузимају претерано

балканске боје, па је тешко створити јасну слику о правој позицији сваког клана. Саботаже, мучки удари по непријатељу, иду у пару са политичким нападима на сваком месту. Исто тако, лаконска оптужба за издају, коју је тешко контролисати а још теже доказати, постаје моћно оружје у њиховим рукама. Они блате српску ратничку славу и шире сумње и лажи које говоре о томе како су они постали борци након свих својих неравноправних борби још од самог почетка овог рата. Неурачунљивост политичке мистике без милости ствара ексклузиву под влашћу екстремизма до крајности у тренутку кад је Југославији најпотребније јединство свих снага како би се препородила.

Да би се боље проценио став Драже Михаиловића, потребно је знати да у Србији постоје истински савезници Осовине. То су генерал Недић и његова Влада у Београду, Љотић, који је оперисао углавном у централној Србији са својим малобројном националном гардом, генерал Рупник, који је био командант Беле гарде у Словенији, словеначки дисиденти, који су се налазили у четницима са својим командантом Новаком који је касније смењен од стране генерала Михаиловића и, на крају, генерал Ђукановић у Црној Гори, који је био директан агент Италије.

Како је војничка будућност Осовине тамнела, партнери Немачке на Балкану пролазили су кроз кризу поверења. Премда још увек галами против Југословенске владе у Лондону, генерал Недић захтева ред у Србији и с времена на време се подиже против бољшевизма. Он више *не шруби* отворено о победи диктатора. Од када је у рат ушла огромна Русија, политичари, који су до фантазма славили нацистичку идеологију, изводе стратешко повлачење. Један од њих, најангажованији, у ненаданом патриотизму објављује на сав глас прве немачке поразе на руској земљи, објашњавајући своје устезање да се раније огласи овим речима:

– Под турском доминацијом Срби су могли рачунати на задату реч својих тлачитеља. Турци су имали Куран. Немци нису имали ништа свето, чак ни Куран.

Те нове тенденције ојачавају национализме у недостатку других идеја или бар неког другог добро дефинисаног

циља. Такве околности фаворизују иницијалну обнову четничке идеје, тако да они постају велики српски покрет. Недићеви људи, и муниција, прелазе на страну Драже Михаиловића. Овога пута он не одбија ту изненадну понуду као што се двоумио око прихватања италијанске толеранције.

На почетку Михаиловићеве борбе против усташа, италијанске трупе су биле скоро неутралне. Међутим, њих је касније нападао Дража Михаиловић у више наврата. Сви ти изненадни напади су Италијане коштали мноштва људи и ратног материјала. Четнички упади су увек имали снадбевање као реалан циљ. Ометани борбама за *иацификацији* Далмације у моменту кад је избио рат у Русији, италијански командант је успео да са четницима закључи *шолераншно* *ирмирје*. Италијани су били на располагању да им гледају кроз прсте откако се Дража Михаиловић усмерио на усташе и, у извесним околностима, на Немце. Италијански став се објашњава стриктно војничким разлозима. Толеришући Дражу Михаиловића, они су дозвољавали и да се *снадбева* материјалом. Италијани су једноставно показали да им личне брига намећу неку дозу слабости према четницима. Ипак, не потпуно.

У свему томе постојао је изванредан програм и политичко размишљање. Зачетак такве политичке нити налазио се у Риму. Италијанска влада је тражила бар неки елемент као ослонац за далматинску политику, па је помислила да га је нашла у намученој српској мањини коју покушава да придобије за своју ствар. У ствари, Рим је већ уочио суштину Павлићеве перфидности, којим усташки поглавник, након што је издао сопствену земљу, сад издаје и своје сараднике фашисте у корист нових заштитника који су следбеници нацизма. Желећи да се ослободи италијанског притиска од ког Хрвати већ вековима стрепе, поглавник игра немачку игру, а сукоб између разбијача Југославије постаје толико очигледан да се ни Италија више не маскира. Зашто онда Дража Михаиловић не би извукао неку корист у овим повољним околностима? Зар неутралисање противника није задатак сваког војника, нарочито кад му недостају оружје и материјал?! Поделити непријатеља – да ли то можемо да

осудимо? Партизани који се боре да ослободе територију могу у Дражи Михаиловићу имати партнера. Међутим, партизани који пре свега славе комунизам не могу рачунати на његову понуду, а још мање на сарадњу.

Партизански покрет је настао у Србији након уласка Русије у рат. Са друге стране је настао и покрет Драже Михаиловића који се појавио три месеца раније у истој области. Партизански покрет је настао у српском граду Ужицу. У том граду су основали и *Комунистичку републику*. Ослабљени сукобом са Дражом Михаиловићем, они су протерани пред окупаторским трупима из града. Комунисти су се поступно пребацивали, најпре у Црну Гору, потом према Босни и Далмацији, да би се касније инкорпорирали у хрватске партизане под командом Тита, одважног искусног комунисте, организатора слања бораца у Шпанију. Захваљујући идеологији и утицају, и српски комунисти су, мало-помало, утопљени у партизански покрет под вођством Хрвата, у коме је скоро половина припадника усвајала комунистичке идеје. Међу тим комунистима бројни су и они који би жртвовали националне амбиције интернационалној доктрини. Не можемо закључити, али можемо наслутити шта су желели комунисти у Југославији. Међутим, можемо се запитати шта Хрвати траже и хоће од партизанског неокомунизма, чије редове попуњавају у мери у којој Совјетска армија протерује Немце из Русије. Да ли се припремају за дан после, док искрцавање Савезника касни у Југославији?

Недостатак политичких директива након хапшења господина Мачека, мржња према освајачима и зебња од српске освете за почињене злочине јесу доминантни токови који усмеравају део Хрвата према партизанима-комунистима. Поред тих разлога, постоји и непопустљивост у погледу српске доминације и опозициони дух у погледу свих компромиса који би обавезали Хрвате да поднесу последице за своје грешке у погледу бивше Југославије и масакра који су починили над Србима. Тај опозициони дух се уједињује са оним усташким духом и са Мечековим десничарима који су у истој мери забринути за преокрет који ће створити сутрашњица са комунизмом и због одговорности

за слабо осветљене делове хрватске прошлости. На крају, ова нова политичка тенденција код Хрвата је, такође, имала на уму и војни престиж наспрам друге групације бораца, нарочито у погледу четничке армије.

Учлањењем у партизане-комунисте, Хрвати су желели да успоставе уравнотежен однос снага и утицаја који је до сада био на страни српских трупа Драже Михаиловића док се он споразумевао са одређеним групама дисидената ојачавајући свој утицај у Црној Гори и Босни. Партизани и Титови комунисти су усвојили политички програм бившег посланика Рибара (Хрвата) стварајући тако неку *ослободилачку армију*. То је у борби, која се одвијала у корист партизана, служило као доказ упорности и духа жртвовања против освајача. На тај начин су задобијали поверење, а можда, и признање од стране самих Срба. Они због тога нису умањивали притужбе, још мање замерке, у погледу Хрвата.

Међутим, да ли ће политичка акција партизана моћи да се прошири и ван Хрватске (оног што се тада сматрало Хрватском; прим прев.), а да се не сукоби са позицијом сељачких маса? У Хрватској, у којој партизани посвуда делују, људи се све више оријентишу према комунистичкој мистици сукобљени са усташком тиранијом. Уосталом, корени хрватског национализма су мање дубоки од оних који се могу приметити код српских националиста. Аутономизам је код Хрвата више жеља за ослобођењем од српског *шушорства* него ватрена патриотска потреба. Кад вртлог борбе престане, сво сељаштво ће се, без сумње, запитати да ли је диктатура пролетаријата прихватљивија од онога шта су називали диктатуром из Београда. Још једном се питамо хоће ли сви ти истицани разлози и сва та хрватска осећања временом доживети трансформацију у један реални ток или ће се само распршити. Кључ ове тајне држе судбина армије и мудрост њених руководилаца.

Покушајмо да, у међувремену, изблиза погледамо позицију Хрватске која је данас најнеобичнија и најчуднија у Европи. Савезница Осовине, подржана својом регуларном армијом, помаже партизанске саботаже у случају искрцавања Савезника на Балкан, борећи се против Срба (након

што је масакрилала на стотине хиљада припадника тог народа). Хрватска чува утемељену наду да ће победа, без обзира одакле долазила, више ићи њима на руку него Србима!

Све остале државе се, приступањем Осовини, данас уверавају у грешку коју су учиниле покушавајући свим средствима да се што пре извуку из тога. Хрватској није потребно да чини сличан напор јер има на располагању свог поглавника који до последњег минута може да игра на карту Осовине. Она има своје партизана који се боре против Осовине и који јој могу отворити пут до Савезника без потешкоћа. Хрватска још увек поседује и ресурс југословенства позивајући се на Мачеков *сѝоразум*. Према томе, она може захтевати реинтеграцију својих права без било каквог жртвовања у случају обнове Југославије. Она, на крају крајева, има своје партизана-комунисте који јој омогућавају да рачуна на благонаклоност Руса и који ће јој помоћи да умањи евентуалне српске захтеве у погледу почињених злочина према Србима. Како можемо а да се, заиста, не замислимо над том изузетном позицијом?! Додуше, истина је да она објашњава двоумљење ако не и јеткост оних који су се одмах у почетку рата недвосмислено ставили на једну или на другу страну.

Много је лакше осудити једног човека него политичку групацију или један народ. Ипак, народ је онај који плаћа за све. Понекад безбрижност и мото *лако-ћемо* скупо кошта читаву заједницу. Међутим, то би јој на крају крајева могло додати и претерану суптилност. Ако Хрвати умножавају неосноване нападе на Дражу Михаиловића зато што стрепе од његове непопустљивости према њима у будућности, они, дакле, верују да ће нападом на престиж данашњег вође Срба умањити српски гнев према њима. Популарност бораца, који су својом храброшћу успели да оживе војничке трупе увећава популарност човека који је открио скривене жеље српских маса. Нарочито кад борци Драже Михаиловића певају своју песму чије рефрен гласи:

*„До Мосѝара Србија је сѝара
Од Мосѝара и нова и сѝара.“*

Народ проналази наде и амбиције. Даље од Мостара, Срби желе да ослободе своју браћу који нису могли да избегну усташки покољ и да са њима створе хомогену и велику Србију. Међутим, у рањеном срцу једног народа, као и у срцу једне особе, тешко је разликовати револт који тражи правду и патњу која захтева задовољење. То је мучно и за оног ко би требало да пресуди и да положи рачуне, водећи рачуна о томе да исправљање неправде не нанесе додатну штету. Исто тако, тај неко би требало и да усклади кажњавање осуђеног тако да народ-тужитељ има право на заштиту и сигурност у будућности, не свдећи цео процес на обично задовољење правде, што би се могло оквалификовати као претерано. Историја је ту да би показала како строга пресуда за један народ у процесу према другом народу никад није допринела смиривању ситуације. Срби су и сами у толикој мери страдали да би могли, ако желе (у једном легитимном осећању), разумети то да не би требало дели-ти народе проширењем њихове државе даље од Мостара ни стварањем Србије у којој ће бити окупљени сви Срби и да не смеју истовремено нанети штету делећи друге народе на оном простору где ће успоставити своје уједињење.

По обичају, српски сељак тешко дарује пријатељство, а још теже своје поверење. Међутим, кад пружи поверење, онда то осећање показује у форми надимка који користи у конверзацији са својим новим пријатељем. Што је тај надимак познатији, то је ваћа симпатија за оног ко га носи. Дража Михаиловић, кога сељаци сада називају *Чича*, познат је по том надимку у целој земљи. Њихово *Чича* значи и *шари пријатељ*. Сељаци се предају свакој његовој одлуци, понекад заснивајући нестварне наде. Међу собом говоре о Дражи Михаиловићу, о његовом ставу и гестовима (у којима га често и опонашају), тако да се не компромитују у очима окупатора. *Чича* је за њих и симбол наде, а истовремено и лозинка. Кад је Дража Михаиловић, близак сељацима, пустио браду, у почетку непрепознатљив, отишао је у ризичну област, а један сељак га је одмах познао и рекао:

– Слушај, Чича! Нема потребе да се маскираш јер си овде заштићен. Чуваћемо те као своју децу. Иако немамо

нигде ништа осим српске крви, за сав новац овог света који би нам непријатељ дао да те издамо не бисмо променили мисао зато што си нам спасао животе.

У том периоду је његова глава била уцењена од стране Немаца, он је знао колика је њена вредност. Из тог разлога је чинио немогуће само да је одржи на раменима до краја овог немирног времена.

Да ли ће остати препознат као вођа Срба до дана победе, тешко је рећи. Међутим, ако би Дража Михаиловић сутра нестао са политичке и војне сцене, ипак је симбол српског отпора рођен и ништа га неће уништити. Ако победа Савезника не замени оно њихово бедно понашање од пре рата, патриотизам и исправан став ће бити узалудни, а напор и дволичност актуелних руководилаца и њихова чврстина ће добити предност у Југославији.

2. мај 1941. године

Нажалост, бомбе су постале тема дана која највише утиче на стање духа у народу. Још једанпут сведочимо томе колико су Италијани изложени инциденту. Јуче је био 1. мај, па су надлежни издали саопштење да ће празник бити прослављен радно. Сви треба да остану на својим радним местима и да наставе са радом, улажући велики напор, како усталом, околности захтевају. Очекивано, ово наређење није испоштовано, и много запослених чији је рад захтевао да остану на радним местима ступа у неку форму штрајка седећи прекрштених руку. Међутим, град је изгледао мирно.

Око подне, забава на кеју постаје бучнија и живахнија него обично. Кад је сат на катедрали откуцао подне, бомба је експлодирала. Престрашен свет је унезверено гледао на све стране док су карабињери и остала италијанска полиција пуцали у ваздух. Растрчали су, али нису нашли ни бомбу ни њене остатке. Међутим, није било ни жртава. Народ се након два-три минута разишао. Гледајући према катедрали, неко је угледао велику црвену заставу, потпуно

развијену, која је била закачена на горњој тераси грађевине. Она је лепршала на ветру са ознакама српа и чекића. Угледавши заставу, гнев полицајаца је превазишао све границе. Похитали су према катедрали да претраже све од подрума до врха, али нису ништа пронашли. У тој журби, збрци и метежу, заборавили су да је скину, па је она на тераси катедрале неколико следећих сати упућивала на сарадњу цркве и комуниста. Истрага је утврдила да се ради о малој бомби са одложеним дејством, која је била фиксирана на олуку катедрале. Бомба, смештена у кутији, експлозијом је развила црвену заставу. Механизам је перфектно функционисао. И фашизам и комунизам су прославили Празник рада, али свако на свој начин. Бомба и застава су послале јасну поруку – Или репресија или бомба! Народ се истог тренутка забринуто следио. Имао је само једну жељу – да најзад мирно живи под овим дивним мајским сунцем. Жеља тог народа је била да се бар једног сунчаног дана приближи природи и да се удаљи од људи зле воље.

25. мај 1942. године

Нови талас свирепости је заплуснуо Хрватску. Српске избеглице су стигле до Сплита, па нам говоре о језивим догађајима. Требало би ставити на страну изоловане случајеве, попут српског доктора Душана Митровића који је већ двадест пет година ординирао у малом градићу Ливно у којем је лечио мноштво Хрвата. Он је убијен, претходно је био приморан да посматра ликвидирање своје породице, супруге и два детета. Усташе су, у свом екстремистичком лудилу, поубијале на хиљаде Срба на острву Раб, прозваном *Острво смрти*. Седам хиљада Срба је побијено за само неколико дана.

Председник Општине у Вараждину, ноторни усташа, поставио је објаву на зидовима општине: *Ми би требало да будемо јоносни! Оборили смо све рекорде у уништењу српства. У нашем трагу више не постоји ниједан живи Србин.*

На овакве масакре су четници Драже Михаиловића одговарали спаљивањем хрватских села где год и кад год је то било могуће. Ови хрватски покољи су изазивали фаталне репресалије. Иако добро познајемо словенски темперамент, тешко је објаснити чињеницу да су се и бројни католички свештеници уплели у такве покоље и тако својим фанатизмом *ошћали* од Христовог учења. Шта рећи о католичким свештеницима у Ливну који су охрабривали и подстицали усташе на покоље Срба?! О фра Леу Петровићу, гвардијану Мостарског самостана, који је и сам организовао усташке групе?! Или о католичком свештенику у Глини који је охрабривао Павелићеве следбенике да спаљују Србе у православној цркви у истом градићу?! Верска борба није од јуче, и историчари су често били у недоумици кад је требало да опишу историјске догађаје а да при том не компромитују понашање своје цркве. Ипак, да ли данас, у двадесетом веку, правдање злочина од стране *Божјих њредсћавника* може бити схваћено у контексту историјских околности? Шта нам историјске околности говоре?

Већ вековима, одмах након српског насељавања на подручје данашње Хрватске, католицизам и Православна црква су *укрстшили жезла*. Оно што је у почетку била битка морала трансформисало се у насилни сукоб, јер су се на црквена питања надовезивале и политичке интриге. Понекад је религија коришћена да би се подржале политичке идеје, понекад су политичке идеје употребљаване да би помогле религији да шири своје учење. Из свега овога су настајале такве комбинације да је и данас немогуће објективно истражити овај проблем, па зато остајемо у недоумици. Осећамо моралну обавезу да се запитамо да ли је католицизам као религиозна догма заиста крив за ове страшне догађаје који му се приписују ако је хрватско-усташки дух намеравао да оствари свој циљ помоћу католицизма, односно, да изврши екстерминацију Срба?

Размотримо чињенице.

Да ли су католички свештеници, који су одговорни за злочине или који су били усташки саучесници, деловали као представници једног политичког правца или су били

под утицајем католичког духа који је непопустљив, оптерећен посебношћу, секташки усмерен и који у православној религији види неосвојивог противника, непрелазни бедем за католичко-римску експанзију? Са друге стране, да ли постоји узајаман однос између хрватског католичког става и италијанске војне експанзије на Балкан?

Кад су императорка Марија Терезија од Аустрије и, посебно њен син Јосиф II, намеравали да консолидују, дисциплинују и уједине своју хетерогену империју у којој је живело десет или двадесет различитих националности, они су планирали уједињење на религиозној основи. Предложили су католицизам за једину званичну државну религију у том огромном царству. Пропагирање католичке вере је прихваћено са великим ентузијазмом од стране Хрватског епископата. Они су већ тада били спремни да изврше екстерминацију Срба или да их обавезу да пређу у католичку веру како би их заувек раздвојили од њихове православне браће у Србији. Хрватски католицизам је имао намеру да онемогући морално и национално јединство српског народа, али се та религиозна пропаганда већ на свом почетку сукобила са српским отпором. Католички клер у Хрватској се није устезао од репресије и прогона да би остварио свој циљ. То је био почетак анимозитета између католичког хрватског клера и православних Срба. Одатле долази и приврженост Хрвата према Хабсбурзима који су их помагали у борби против Срба, а одатле и непријатељски однос Срба према Хабсбурзима и, како је време одмицало, систематско противљење Југославије обнови аустријске династије. Срби нису никад заборавили да је Хрватска католичка црква остала верна престолонаследнику Францу Фердинанду, убијеном од стране Србина, 1914. године. Управо је Франц Фердинанд, пријатељ Хрвата, желео да створи трећу државу царства (словенски народи) са Загребом као њеном престоницом. Границе те треће државе у саставу Аустроугарске империје тачно су планиране као границе данашње Независне Хрватске коју су створили нацисти и Поглавник. Такав развој догађаја објашњава страшну нетрпељивост и мржњу католичке Цркве према српском народу који је

спречио реализацију овог пројекта. Да ли је смрт Франца Фердинанда изазвала пад Аустроугарског царства, а касније и стварање југословенске државе под ауторитетом српске династије?

У југословенској држави нису нестале зађевице и спорови две Цркве.

Од самог стварања, Југославија је требало да укине привелегије за те две Цркве и учини их губитницима повлашћених позиција (католика из бивше Аустроугарске и православних верника у Србији). Борба око материјалних прерасподела је питање престижа и борби за простор ради ширења утицаја једне Цркве на штету друге. Државне интервенције су пропале у погледу смиривања сукоба. Нарочито у Србији је политичка опозиција снажно избламирала покушај Владе да, 1937. године, потврди од стране Југословенског парламента Конкордат са Римом који је истакао важност и неизбежност религиозне борбе Цркава. Њихова размимоилажења су пренета и на улице поставши један од елемената политичке борбе. Присуствовали смо идентификацији религиозних идеја са политичким идеалом. Мало-помало, тај амалгам се мешао и са другим омразама, и све више и више смо поистовећивали једног Србина са православцем и једног Хрвата са католиком. Политичке снаге и религиозни ауторитети су искушавани да се уједињују и стварају заједнички блок.

За католичку Цркву то је био изванредно повољан тренутак да потврди свој утицај над хрватском популацијом, па је изведено приближавање са сељачком странком господина Мачека. Он је у почетку важио за антиклерикалца, а онда се поступно почео ослањати на католички клер како је увиђао да је борба са социјалног терена прешла на терен религије. Улазак Цркава у политичку арену је изазвао прегруписавање снага, тако да су се и Срби и Хрвати збијали под религиозни плашт. Срби из Хрватске су тај плашт делили са својом истоверном браћом у Старој Србији. У исто време, учачамо назадовање либералних идеја у Хрватској, које су тамо замењене ултракатоличким, а понекад чак и антисловенским, идејама.

Када је 1941. године разбијена Југославија, католички клер у Хрватској се свуда појављивао заједно са усташама као учесник и промотер масакра Срба. То је, пре свега, био реванш према Србима због убиства престолонаследника Франца Фердинанда и због онемогућавања стварања новог државног елемента царевине са Загребом као престоницом. Постоји некакво наследно савезништво између Хрвата-католика и предака Хабсбурга који настоје да казне понос и непопустљивост Срба. Да бисмо то разумели, довољно је да размотримо чињеницу ко је подстрекач и иницијатор садашње екстерминације Срба. Међу таквима можемо одмах препознати: генерале Кватерник, прве шефове усташке армије (оца и сина); Едмунда Глез фон Хорстенауа, шефа SS-а који је дошао из Немачке да *ојерише* у Хрватској; Гаилардија, пуковника нове Хрватске армије. Сва тројица су бивши официри Хабсбурга, који су уједињени са високим елементима Католичке цркве од самог почетка рата. Потом, усташка освета се за бројне хрватске свештенике појављује као реакција против српства које је онемогућавало деловање хрватских снага оријентисаних према аутономаштву и католицизму.

Међутим, како да објаснимо ћутање Ватикана ако су се фантазми Хрватске цркве и бивши хабсбуршки менталитет појавили у свим злочинима католичких свештеника против православних Срба? Истина је да су Југословени одувек били убеђени да Света Столица не подржава саму југословенску идеју, иако је Штросмајер (некадашњи Ђаковачки бискуп) раније подржавао југословенство. Срби су и тада били сигурни да је он имао исти циљ као и Хабсбурзи, само под маском. Познато је да су они планирали да уреде земљу у којој би владао државни католицизам, са Загребом као центром и Бечом као својим великим, моћним заштитником. Уосталом, католицизам никада није одустао од искључивог става кад би се сусрео са православним Србима на свом експанзионистичком путу упркос Штросмајеровом, привидно помирљивом, ставу и предлогу. На крају, након што није успела да добије Конкордат, Света Столица је давала подршку италијанској експанзији у Југосла-

вији када је то било потребно хрватској аутономији, све са циљем да на крају uklони српско-православну препреку. Ево, већ је више од годину дана како у масакру над Србима од стране Хрвата увиђамо флагрантну кривицу католичких свештеника. Рим одаје утисак да није нарочито потресен тим злочинима. Не само да врховни поглавар католицизма није изговорио ниједну реч против злочина већ је и одбио да одговори на, са свих страна пристигле, молбе за папску помоћ у корист десткованих Срба.

На тај начин, Сарајевски надбискуп господин Шарић активно подстиче на масакрирање Срба, док Загребачки надбискуп Степинац присуствује свечаном отварању Павелићевог Парламента не изговарајући у свом говору ни једну реч против усташког режима у свом говору. Папа Пије XII прима Павелића у званичну аудијенцију. Суптилност Римске цркве је велика и њена духовна снага је изнад свих земаљских судова, што јој омогућава да се ослободи извесних обавеза који би навеле њене страствене духове (који су увек спремни да замене људске слабости са духовном мисијом) да поверују како Ватикан дели индугенције све до игнорисања незамисливих злочина.

Ватикан својим непримерним ћутањем ствара осећање да тако свирепа екстерминација православног српства од стране усташа коинцидира са вековним сном хрватског католицизма да помери границе свог утицаја према истоку. Како, у том безнадежном бесу који српско-хрватска драма изазива код већине, убедити људе да Римска црква није затворила очи пред обавезом према Србима који су остали у животу, али који су прешли у католицизам? Када би се радило о случајевима који су били усамљени због осећања страха или када би се радило о деловањима неколико фанатизованих свештеника, онда би смо могли посумњати да су ти људи тако нашто сами изабрали.

Међутим, шта нам говоре неспорни бројеви?

Наиме, у диоцизи (Горњи Карловац покрај Загреба) где је живело четири стотине шездесет хиљада Срба православаца, две стотине осамдесет хиљада је убијено, педесет хиљада је побегло у шуму и планине, око педесет хиљада је

избегло у Србију. Осталих четрдесет хиљада душа је било принуђено да се покатоличи. Како онда да не поверујемо да је Католичка хрватска црква најзад победила непопустљиво православље и да је, захваљујући неком виду прећутног одобрења од стране Ватикана, срећна што је коначно срушила зид који већ вековима стоји на њеном путу? Да ли су они тиме убедили врховног поглавара хришћанске мисли да су покатоличени Срби били толико несрећни па су их они покатоличењем спасли смрти при том користећи произвољне бројеве о преобращенима? Сва та измучена популација која је прихватила да напусти православну веру и нашла се у заклону од усташке опасности живела је од данас до сутра.

На крају је и Ватикан интервенисао у корист Срба преобращеника, али је једна таква интервенција имала скупу цену. Кад је остварена победа над православљем, Римска црква је показала добродушност. Оснивани су фондови за измучене породице, док је апостолски нунциј у Београду био задужен да уручи извесну суму новца угледним Србима који су то одбили. Сукоб је остао отворен, иако су Срби сматрали да би све религиозне проблеме требало размотрити заједно.

Рат је започео из разлога који су били потпуно ван Цркве, а завршиће се са огомним културним променама у бившој Југославији. Пре свега, Срби који су под незамисливим притиском прешли у католицизам још увек сматрају да њихова истинска вера није угрожена њиховим присилним покрштавањем. Сматрано је да ће се ови Срби вратити својој вери кад им крај рата донесе оно што жељно очекују. Тада католицизам више неће моћи да рачуна на своје импровизоване *вернике*, и зид православља ће бити поново подигнут. Међутим, тај нови зид православља ће овог пута бити још већи и чвршћи.

Како је размена становништва између Срба и Хрвата неопходна, и регионалана демаркација та два народа биће и између њихових религиозних утицаја. На крају, треба узети у обзир и Хрвате и етничке мањине које сваким даном прилазе православној вери да би се десолидарисале са усташама-криминалцима или да би се заштитиле од освете на-

кон рата. Исто тако, требало би препознати и чињеницу да су религија и политика у читавој бившој Југославији биле у синергији посредством интегралног национализма. Православна црква је то добро разумела прихватајући чињеницу да догма треба да иде укорак са патриотизмом. Национална мистика се покрива религијом и вером штитећи је у исто време. Интереси и аспирације православља и патриотски елан међусобно се проналазе показујући се као ефикасна одбрана у свакој опасној прилици. Тако је у току преговора око Конкордата са Римом српски национализам притекао у помоћ Православној цркви.

У току садашње драме, Православна црква је похитала да помогне свом народу да га заштити и да, ако треба, са њим и умре. Срби су снажно привржени својој Цркви, сматрају је националном зато што се саживела са њиховом патњом и надом, и зато што никакво страно уплитање нема утицаја на њену мисију. Католицизам никад неће моћи да учини нешто против овакве моралне снаге. Данашњи догађаји пружају јасан доказ о томе. Да ли ће Римска црква то разумети и одлучити се да промени свој начин поступања? Промена је неопходна не само због Срба и њихове вере већ и због самих Хрвата. Ти Хрвати почињу да се питају да ли је извесно да ће сутра, једна федерална Хрватска са псеудодемократским тенденцијама, настојати да од злочина из своје прошлости направи *шабулу разу* за своје будуће генерације ако католицизам, како је практикован од стране њихових прелата у току рата, не подлеже репресалијама и осуди од стране победника након рата.

Многи Хрвати су размишљали да ограниче деловање Католичке цркве сматрајући да би требало уклонити колизију између религије и политике ако слобода вероисповести треба да буде поштована. На тај начин би се могла избећи будућност у којој би земља била оптерећена тешким последицама религиозне борбе. Хрвати грчевито желе да онемогуће да Срби и Православна црква покушају сами да спроведу правду и тога се плаше. Да ли ће Православна црква, пратећи своју паству, имати довољно мудрости да, напуштајући хрватску земљу, примени добре процедуре у

погледу Католичке цркве ако би сутра дошло до размене становништва у Хрватској. Хрватска католичка црква је одговорнија за верску мржњу него сам католицизам, а то нам даје наду да ће висока интервенција Ватикана тада одиграти улогу посредника. Након толико резервисаности и ћутања, да ли ће Света Столица, имати слуха за оне католичке вернике који нису одобравали понашање својих свештеника у овом рату? Да ли ће их бар подржати тако што ће се оријентисати према смиривању нетрпељивости и мржње између Срба и Хрвата? То је оријентација који многи људи прижељкују.

Хрватски католицизам би требало да буде први који тако нешто одобрава јер је, скривен иза насиља и диктатуре, у извесним моментима поистовећивао судбину своје земље са плановима Осовине. Греси хрватских свештеника ограничили су простор њиховог утицаја на народ. Када Римска црква буде желела да опет освоји изгубљени простор, биће потребно да се дистанцира од болесних хрватских амбиција, да се одрекне наслеђене борбе против Православне цркве, и да се одрекне свих компромитација које су њени свештеници починили да би олакшали упад италијанске војске на Балкан. Такав став би, вероватно, наишао на разумевање и добру вољу Срба јер они не желе да воде конфесионалну борбу са поглаварима католичког света. Они ће се једноставно побринути да учврсте свој утицај чија је једина обавеза омогућавање патриотизму да буде брана страним утицајима. Они ће, такође, помоћи својој Православној цркви да се обнови, консолидује и оснажи своја права. Кад тај циљ буде остварен због њихове познате жеље за слободом, тада ће се борити против свих тенденција да Црква створи државу у држави. Срби неће толерисати да католицизам, поставши верска мањина, покуша да им створи тешкоће сличне тешкоћама које су трпели од стране етничких мањина. Можда ће, након тешких искушења, Католичка и Православна црква утврдити ограничења и норме у сопственом деловању. Никад се као у овом тренутку верски мир није наметао као насушна морална потреба и као камен-темељац уједињења Јужних Словена! Ако се ка-

толицизам и православље буду међусобно подносили, елиминисаће се основни разлог за сукобе Срба и Хрвата. То би помогло настанку федералне уније о којој Јужни Словени маштају и, најважније, то би можда допринело избегавању онога што им се припрема – класна борба. Зар то не би била племенита мисија која би хришћанству омогућила да у овој земљи пронађе своју истинску улогу и да се најзад ослободи политичких интрига!

Пре неколико дана, једна флотила немачких танкера је бацила сидро у сплитску луку. Нападни морнари, високи, плаве косе, шетали су укочени и дрски сплитским улицама. Италијански војници, па чак ни официри, нису били одушевљени присуством убачених морнара који им се изгледа изругују и који их презиру. Помало им делује да их омаловажавају, и изгледа да угрожавају престиж који Италијани овде имају. Уз екстремно напете нерве, посета Хитлерових људи је једва поднета, утолико несноснија јер су ти *йосети-оци*, у складу са својим навикама, покуповали све што се налазило у продавницама. У међувремену су становници, као и Италијани, издржавали *угаре* све до одласка непожељних гостију, док се није догодила ниједна непредвиђена туча. Двојица од тих морнара су, изнервирани, испровоцирали гужву у једној продавници на главном тргу. Два италијанска војника, сведоци те препирке, присуствовали су том спектаклу као незаинтересовани, посматрајући своје *савезнике* како се справљају са продавцем који није хтео да да своју робу. Наједном им је Немац, љут и изиритиран њиховим понашањем, пришао и подвикнуо:

– Зашто тако гледате као идиоти?! Ви само знате да се смејете, али никад нећете да се борите! Дођите и помогните нам у Русији где су борбе тешке, а не да се овде излежавате на сунцу као свиње!

Ониски италијански војник коме се љутити Немац обратио није разумео ниједну реч немачког, па је наставио да се смеје са рукама у џеповима. Међутим, уместо да његов став смири немачког колоса, он га је још више разљутио. И пре него што се Италијан окренуо, брутални хитлеровац га удари. Тада настаде општа туча. Два италијанска војника

се бацише на два Немца, а њима се придружише и пролазници – Далматинци, Хрвати, Срби. Сви они су ударили те грубе морнаре. На крају су стигли италијански официри и карабињери. Морнари су одведени у станицу, али је гомила народа наставила са повицима. Ослушкивали смо јеку гласова на свим језицима и ову јединствену побуну против Немаца.

Покрај мене је један бивши официр Југословенске морнарице – Србин. Он ме је ухватио за руку и шапну ми:

– Ево на крају тог идеалног савеза! Колико драма би било избегнуто да је Европа ово схватила на време!

Југославија

Женева, октобар 1943. година

Сунчана јесен у парку у Женеви. Град, природа и људи пружају руке. Догодило се право чудо. Само годину дана раније се нисам ни усуђивао да поверујем у овако нешто. Ипак сам прешао швајцарску границу преко Симплона након што сам успео да избегнем живот изложен динамиту у Далмацији и да преживим све оне тешке месеце у Италији, међу људима чији су нерви полако попуштали. Сви ти људи су тежили да се ослободе својих владара.

Петнаест минута, колико је возу требало да прође кроз тунел железничким вагонима, учинили су ми се дужи него дугогодишње чекање на то. Кад сам кроз отвор тунела угледао осветљену железничку станицу Бриг на самом крају колосека, имао сам осећај да сам избегао све помрчине и страхове безумног живота иза себе.

Свет лудила, метежа и неодговорности сам заменио за свет равнотеже и смисла. Човек који је савладао такве препреке може само дубоко да уздахне, као после неког кошмара, и да високо подигне груди не би ли тиме уздигао

и своје идеје. Тај човек збуњено гледа око себе, немоћан да појми реалност. Имам жељу да живим као и сви остали људи око мене у Женеви. Дочекан сам са предусретљивошћу и пријатељством, али се ипак осећам заслепљено и заглашено. Чујем само *ах*, *ех*, и *ух*. То је побуна оних који вас слушају или вам говоре. А онда ви говорите, говорите и говорите... и губите дах. Тада схватите да најзад можете да говорите, да кажете оно шта мислите, без зебње од ухођења. Испитују вас два човека, два честита човека, два човека које нисте видели толике године.

Након само неколико дана и могућности да посматрате трамваје како пролазе улицама приликом свог првог слободног, али још увек опрезног, обиласка града, очима је тешко да се навикну на све те витрине препуне свега и свачега. Видите трамваје како пролазе, и све вас то подсећа на дане који нешто доносе и који пуно значе. Тада почињете да схватате како сте све ближи једном свету који је имун на све ратне страхоте, па је потребно да претходно извршите менталну детоксикацију. Ко је заиста привелегован? Да ли је то Швајцарац који је заштићен мудрошћу својих управљача и који је против свих форми људске суровости или сте то ви сами који сте успели да избегнете пакао па сте у стању да направите поређење између тог пакла и швајцарског раја? Мало-помало, ви се издижете на површину. У једној пријатној атмосфери, емоције и жалост су помешани. Све мање вас ограничавају преживљене драме, док свакодневни послови и обавезе доприносе томе да почнете да заборављате на ту огромну беду и јад.

Што се више трудите да одстраните те мале свакодневне бриге, све више се навикавате на њих. У међувремену, све почиње да вас подстиче на дарежљивост и на размишљање, а угодан живот вас чини племенитијим и бољим. Осећања из бележака од пре шест месеци, или годину дана, добијају нови аспект. Добро ми је дошао овај одмор у швајцарском амбијенту да боље схватим и промислим без страсти о свему проживљеном.

Међутим, упркос оваквом окружењу, размишљања остају као прикована за догађаје које сам тамо видео и пре-

живео. Изнова све истражујем да бих био сигуран у оно што већ знам. Захваљујући поверењу других бродоломника можете пратити преживљену драму и следити је корак по корак. У зависности од обавештења са свих стране, можете видети себе у оном амбијенту у коме се осећа мирис барута, у којем се чују гониоци-хајкачи, из којег сада пристижу вапај, забринутост и несигурна нада. Све те нове индикације потврђују ствари осведочене од мене самог и износе мишљење на светлост дана, премда у лежернијој варијанти. Оне вас подсећају на реалност и у последњем тренутку вас спречавају да усвојите ону западну површност у проценивања ствари. Атмосфера у којој сада живите има тенденцију да вас усмери према њему. Не, то је евидентно, а у међувремену нисмо добили никакву умирујућу вест из Југославије.

Оно што је још више забрињава јесте да се колонија српско-хрватских избеглица у Швајцарској видно увећава и у мирним местима, мада се гнев свих тих људи никако не смирује. Ви се сећате хирурга из Мостара ког сам срео у Сплиту. Он се спасао од страшне смрти коју су му припремиле усташе ронећи у реци Неретви. Доктор је успео да се докопа Швајцарске и ту живи, ево, већ скоро две године. Наш сурет је био потресан. Након што смо изређали болне успомене, слушао сам тог човека који ми је саопштио нове аргументе којима је оправдао српски револт. Приметио сам по начину говора како у њему расте мржња. Ни све ове године, ни докторска професија која сама по себи подразумева праштање нису умањиле његову жељу за осветом. Када ми је говорио о смрти свог брата, закланог од босанског усташе ког је познавао, упитао сам га:

– Ви ћете вероватно поднети тужбу против тог човека јер га познајете?

– Како да поднесем тужбу?! Ја ћу сам пронаћи убицу свог брата.

– Шта ћете да му тада урадите, докторе?

– Сецирање на живо, господине! Ја мислим да тај дивљак има мање права на живот од једног пса, и да његово тело још једино може послужити науци.

Шта учинити кад се нађете испред таквог духовног стања?

Испрва вам се учини како сте у могућности да боље анализирате размишљања и поступке постављајући се изнад патње и инстиката, а након тога примећујете како из улоге сведока прелазите у статус повереника у ког се трансформишете упркос вашој вољи, а потом и у гласноговорника једног народа коме треба признати право на правду пре него што је он сам узме у своје руке.

Шта желе ти Словени између Дунава и Јадранског мора? Они већ вековима нису спознали више од двадесет година живота у миру. На свом тлу су осетили све форме похлепе, грамзивости и људске суровости. Шта прижељкују ови људи бачени у највећи бесмисао рата? Они изненађују свет својим отменим и стојичким ставом у жртвовању, а истовремено се, већ две и по године, међусобно убијају са таквим беснилом које се не може ни замислити. Шта је потребно дати тим несрећницима, усправним у бурама, стиснутих зуба и спремним да испале у себе и последњи метак само да не попусте? Шта им треба понудити да би нашли смирење, да би окупљени и отрежњени постали једна нормална нација?

Двадесет три године политичких грешака и немилосрдни рат предодредили су таква предубеђења у Југославији да се уздржавамо од било какве прогнозе. Многи који су покушавали да сагледају ширу слику догађаја сада се питају да ли је могућ, једном за свагда, суживот Срба и Хрвата након тако суровог искуства и да ли би тако нешто било исто као сједињавање ватре и воде. Добро нам је познато зашто су Срби и Хрвати већ вековима безуспешно покушавали да се разумеју, а видели смо и разлоге за последњи српско-хрватски сукоб. Међутим, Југославија је могла је да избегне олују која се касније догодила да рат није плануо и да је била боље вођена од стране својих властодржаца. Међутим, господин Мачек је остварио политички Српско-хрватски споразум 1939. године. Тај чувени *сѝоразум* био је заснован на slabим основама. Иако је био нападан од стране Срба, он је, ипак, садржао тачку отвореног поласка ка могућности

да допре до евентуалног смиривања ситуације. Временом и променом навика можда би и било могуће учинити да се та два члана исте фамилије боље разумеју и да је њихово заједништво најмање рђаво решење. Испод те неспојивости и зловоље могла се покренути воља, па макар и у малим помацима. Уосталом, дух реализације нечег сличног није напуштен, тако да покушавамо да нађемо неко политичко попуштање ишчекујући крај непријатељстава. Ипак, подсећање на рат делује разорно и деформише сваку нашу процену. Читава југословенска грађевина се урушила кад је рат почео. У тим рушевинама је затрпана свака нада и одатле су се чули само крици и урлици. Једног децембарског дана се излила та мржња!

Да ли онда да кажемо да су мржња и сукоби који су тада изаткани створили неразмрсиву ситуацију? Није ли ово момент да се запитамо да ли, у тој борби без милости, и након тешког искуства које носимо у себи постоје два народа на свету толико блиска који више стрепе један од другог као што су Срби и Хрвати? Такође, не постоје ни они који више пате због свог незадовољства. У међувремену, нада у проналазак бар неког сагласја утиче на њихове инстинкте. Било је потребно уочити и злопамћење поред гнева. Међутим, ипак између Срба и Хрвата постоји једна привлачна снага која надилази сва злопамћења. Та упорна снага је осећање коезистенције која је више наметнута судбински него њиховим добрим смислом и која је остала нетакнута упркос свим несрећама. Можда би требало да размотримо шта ће се догодити уколико се Срби и Хрвати не усагласе и не остану да живе у истој држави. У случају неуспеха на изградњи поверења несумњиво ће се јавити необуздано непријатељство.

Како да не прижељкујемо помирење јер би оно користило читавом Балкану ако појмимо да постоји једино алтернатива – или браћа у оквирима једне земље или мрски непријатељи изван сопствених граница. Ако бисмо прорачунали да би ово помирење могло да се реализује, онда је неопходно да сазнамо реално мишљење Срба и Хрвата. Исто тако, упутно је да овај проблем сагледамо мимо импрови-

зованих политичких формула и мимо садашњег федералног и социјалног концепта који је више последица рата него што је реално објашњење за сукобе међу Југословенима.

Шта желе Хрвати, пре свега?

Ово:

1. Хрвати не желе да прихвате колективну одговорност за злочине почињене од стране усташа против српске мањине у Хрватској. Они не прихватају да им суде Срби већ ће сами судити одговорнима за те злочине.

2. Хрвати су спремни да буду инкорпорирани у Југославију на основу идеје о три народа: Срба, Хрвата и Словенаца. То ће бити једино могуће под условом да је потврђен принцип једнакости у правима и да се поштују границе успостављене Споразумом Цветковић–Мачек, закљученим 1939. године.

3. У случају да постоје размимоилажења кад су у питању границе тих територија, поштоваће се мишљење уставовљено плебисцитом житеља или поделем региона у ком Срби и Хрвати живе измешано.

4. Религиозни проблеми биће решавани изван свих политичких разматрања.

5. У складу са правним законом о једнакости, Хрватска ће одржавати своју аутономну армију која је усклађена са Српском армијом. Ово питање је утврђено војним пактом.

Наравно, Срби имају спреман одговор. Вођени осећањем добронамерности и у жељи да дефинитивно окончају своје непријатељство са Хрватима, они прихватају да ограниче све одговорности у циљу успоставе правног система који ће осигурати кажњавање истинских криваца за почињене злочине.

Такође, Срби усвајају идеју да издаја земље и хрватски злочини почињени у току рата могу имати, у случају потребе, *ејизодну вредност* када се ради о принципима будућег уједињења, али они имају *ајсолућну вредност* кад се ради о условима за уједињење. За Србе је будући услов за нову унију да *примай* има садржај идеје о самој унији.

Њима изгледа немогуће да забораве смрт на стотине хиљада својих сународника побијених на хрватском тлу.

Ако су Срби спремни да не захтевају од Хрватске *коллективну одговорност* за те злочине, њихова жеља је да спасу преживеле Србе у Хрватској. Њихова жеља је да их окупе и саберу у уједињеној и снажној Србији да би могли да их заштите и да би се и сами заштитили. Срби траже *коллективну солидарност* која би требало да важи за све Србе који су окупљени унутар својих граница. Овде се ради о преgrupисавању по конационалном принципу и размене народа у оквиру територије која подразумева тај простор. То преgrupисавање подразумева припајање Бачке, Баната, Срема и Босне и Херцеговине централној Србији и Црној Гори.

Исто тако, у наведене области би били пресељени и Срби из Лике и са обала Далмације. Дакле, не може бити речи (према мишљењу Срба) о неком плебисциту или подели територије коју Хрвати предлажу. Они имају и јасно објашњење за свој став које гласи: *То је зато што је више од 500.000 Срба масакрирано у усташкој окупацији Босне и Херцеговине. У међувремену, хрватски власнодржци су населили више од 200.000 својих, конационалности у Босни већ су успоставили споразум са муслиманском мањином на такав начин да им је омогућено да изиђу све етничке српске заштите у погледу Босне и Херцеговине.*

У ствари, груписање Срба се сукобљава са њиховим територијалним захтевима који чине *једну целину и један принцип, а две неусклађености*. Као што видимо, Срби нису противници општег помирења. Међутим, они постављају два прелиминарна услова кад је реч о будућој унији коју траже и прижељкују, али под *добитним инвентаром*.

Хрвати, такође, имају аспирације, пре свега у погледу сигурности! Усташки злочини против српске мањине у Хрватској притискају њихову савест, па због тога теже да се заштите од освете. Видите како се ствари одвијају пред фундаменталном жељом Срба да створе (унутар Југославије) велику Србију у коју би сместили све своје сународнике који живе на бившој југословенској територији. Хрвати им одговарају: *Пре свега, требало би да зауставимо убијања. Срби им на то одговарају: У реду, али дајте нам наше живе Србе. То су заробљеници у вашим рукама. Ви сте их већ под-*

врѝли најирњем йроѝону, масакру, и ви сѝе их йриморавали да йромене веру. Суѝра, ви ћеѝе их йоново масакрираѝи и йроѝераѝи из домова ако дође до нових зайлеѝа и йодела.

У ствари, два аспиранта на сигурност појављују се симултано. Први од њих осећа зебњу за личну сигурност, док други има националне аспирације и покушава да исправи учињену неправду. Обе жеље су легитимне, али они раде супротно од онога што би створило климу помирења. Зашто?

Зато што су Хрвати одлучни да не испусте горе истакнуте принципе и одлучни да, због страха од нове доминације, не прихвате никакав обрт који би ишао у прилог сигурности Срба. Они су у потрази за новом формулом која би им, у случају да не добију тоталну независност, омогућила да живе у некој Југославији у којој не би никоме полагали никакве рачуне. Уместо да прихвате помирење према принципу заједничког жртвовања, они се, пре свега, одлучују да делују у правцу урушавања српске концепције.

Међутим, хрватско антисрпство је било основни разлог за распад Југославије. Узимајући ту чињеницу у обзир, разуме се да је потпуно природно да они сносе последице у мери у којој треба исправити недело и створити неку коегзистенцију ослобођену свих злопамћења и скривених намера. У међувремену, Хрвати захтевају да се у обновљеној Југославији поштују садашње хрватске границе успостављене 1939. године Споразумом Цветковић–Мачек, или чак Титовим новим федерализмом. Како Срби на то могу пристати кад им таквим концептом неће бити загарантована сигурност коју траже? Срби ће остати да живе на територији Хрватске као таоци неког новог српско-хрватског разрачунавања и будућих сукоба.

Да ли је могуће да се сви Срби из бивше Југославије групишу на тако ограниченој територији која им је остала након потписивања *сѝоразума*? У случају размене становништва између Срба и Хрвата ради се о збрињавању нових милион становника у Србији, док су Хрвати представљени са сто хиљада до сто педесет хиљада душа у хрватским провинцијама у којима сада живе Срби. Дакле, неопходно је

обезбедити територију за прихват и окупљање свих Срба, који су народ са високим наталитетом у Европи. Да ли би онда требало и ревидирати територијалне границе дефинисане *сјоразумом*?

Хрвати, вековни противници територијалног компромиса у корист Срба, могу се ослонити на мањине или на статистику која иде у прилог њиховој ствари, захваљујући вештој подели и плебисцитима. Ипак, плебисцит је опасан метод у једном мозаику народа и он никог не задовољава. Најзад, да ли је заиста добра хрватска политика окретања према статистици? Јер Срби се неће сложити само са статистиком живих већ ће посебно инсистирати и на мртвима. Управо у регионима које они траже догодили су се серијски масакри и злочини против њихових сународника. Због тога данас чујемо Србе како истичу: *Границе српских области у Југославији обележене су јробовима и крстовима наших жршава у Босни и у Срему.*

Хрвате, прикривено али постојано, подржава Титова и Рибарова доктрина да будућа Југославија постане федерална и да се посебно рачуна на мањине. Те мањине се налазе у земљи и то су Бугари, Мађари, Албанци, а уз њих би се могли придодати и Немци и Италијани. Сви ови народи би могли бити употребљени у напорима и плановима за стварање антисрпске коалиције што је, у ствари, реалан циљ и намера тог *новој* Титовог федерализма.

Нормално је да Срби, који су страдали од муслиманског издајства и отворене сарадње између Немаца и Мађара у масакрима и покољима, покажу већу дозу непопустљивости у погледу мањина него што би то Хрвати показали. Хрвати сад контраударом подстичу мањине да захтевају заштиту и права уз помоћ политичке формуле која ограничава српски утицај. Срби су данас резервисанији према иностраној популацији која је подржавала масакре и која је сада поново спремна да компромитује њихову политичку ствар. Српска идеја је да охрабри мањине да се врате у земљу порекла. То место, које ће они тиме ослободити, требало би да буде предато српској популацији која ће напустити Хрватску. Међутим, ако принцип размене становништва (из било

ког разлога) не може бити примењен у новој Југославији, онда је извесно да рађање реалног духа југословенства, патриотизма и заједништва постаје готово немогуће зато што би, у том случају, некадашња дефиниција за мањине опстала и остала и у новој Титовој федералној држави. Како ће се онда један Мађар, Немац или Албанац осећати Југословеном?! Таква држава је већ у свом настанку осуђена на распад.

Једна мањинска популација не може бити призната ни прихваћена као инегративан део нације онолико дуго колико ужива сва политичка права у једној земљи настављајући да истовремено користи мање-више отворену или прикривену заштиту из земље порекла. Из тог разлога је неопходно да мањинска популација донесе дефинитивну одлуку за повратак у окриље нације на коју се позива и тада жртвује земљиште према којем исказује везаност. Популација која исказује приврженост земљишту које обрађује а одсутна је духом од државе у којој живи увек ће бити пред страним интригама и својим националним обавезама. Тако су се Срби, који су се надали да ће код Хрвата наићи на дух разумевања на искрено кајање због почињених злочина, изненада нашли наспрам студиозно припремљеног и комбинованог плана који им, насупрот очекивањима, делује агресивно. Хрвати плански покрећу и питања из 1917. и 1918. године, која су усаглашавана приликом стварању прве Југославије. Срби сматрају да ова смишљена тактика удаљује праве стручњаке од истинске дебате о карактеру нове Југославије дајући тим питањима нову форму под плаштом друштвене препирке о импровизованим регионализмима и на тај начин изнова доводе у питање постојање саме Југославије. Ето зашто сигурност, коју свака од страна захтева уместо да преузме суштину дебате, постаје још недостижнија и крхкија.

Да ли у таквим условима можемо говорити о правној једнакости – тој идеји тако драгој Хрватима? Та идеја подразумева да Срби, Хрвати и Словенци буду, једно извесно време, одвојени, и да се потом поступно окупљају, или неког утврђеног датума или након спознаје о потреби тога. Тада

нико не би размишљао да укине једнакост права за све који би сутра створили Југославију. Кад кажемо једнакост права, онда не мислимо само на политички утицај личности које имају резервисану улогу да сутра створе Југославију. Управо се тешкоће јављају онда када би требало установити ту једнакоправност. Разлике ће се нарочито јавити кад буде требало одредити будућу улогу јединствене армије. Армија је систем командовања. Кад би се радило једино о законима, бројевима или искуству, да би се успоставила јединствена команда или обичан војни савез између Срба и Хрвата, мудрост би се, можда, брзо наметнула као доминантна вредност. Ипак, ту се најпре ради о питању поверења које је немогуће успоставити све док Срби и Хрвати не почну да деле заједнички идеал. Војничка катастрофа Југославије 1941. у великој мери је проузрокована недостатком поверења. Она је, такође, настала због чињенице да две стране истог народа нису успеле да схвате да је њихов идеал идентичан, али да га не виде на исти начин. Овде видимо да питање једнакости у правима не може на прави начин бити решено све док сигурност, поверење и заједнички идеал не буду остварени у тој земљи. Исто тако, у случају да су етничке границе утврђене и да су насељени на територијама које су очишћене од мањина, Србима и Хрватима још само преостаје и да се њихов дух темељно очисти од сваке помисли на освету и да им се одреди јасан оквир за религиозно деловање и утицај.

По попису 1939. године, од око 15.800.000 становника у Југославији је било: 6.935.500 православних, 5.217.847 католика, 1.561.100 муслимана и 369.524 осталих различитих вера. У католике је било потребно убројити и 2.500.000 Словенаца, Мађара, Немаца, који никада нису били у верском сукобу са православцима. Наспрам скоро седам милиона православних верника, хрватски католици не представљају ни половину тог броја. Они, и упркос масакру чије су жртве били православни верници, представљају импозантну већину у Југославији. Да ли Католичка црква може молити о духовном помирењу у циљу смиревања на начин који је идентичан ономе који би требало да уопштено инспирише

Хрвате? Уосталом, размена становништва може олакшати и решавање црквених проблема. Природно, ако су Срби одвојени од Хрватске, онда је то истовремено и ефективно раздвајање православних верника од католика. Одређене мање средине неће сметати никоме, док ће српска мученичка популација, можда, захтевати да католички свештеници, као саучесници и усташки предводници, буду кажњени без икакве олакшавајуће околности. Срби и Хрвати искрено желе да се Цркве окрену према својој духовној мисији и заувек напусте политичку агитацију. Ако би хрватски католицизам, упркос свему, испољио амбицију да се инфилтрира у српске масе, он би наишао испред себе на раздражено православлје, способно да се заштити и да затражи подршку Православне цркве у Москви. Видимо да управо стаљинистички федерализам, који о свему води рачуна, усправља руску Православну цркву. У жељи да широм отвори све прилазне путеве према Балкану, и у случају да идеологија не буде довољна у свим њиховим настојањима, Русија има намеру да утиче и на Цркву, комунизам и панславизам. Ако се једног дана све православне цркве уједине под заставом Руске, у легитимној жељи за побуну, ето новог разлога који ће подгрејати њихов дух. Наравно, тада би се југословенски православци и католици могли разумети и приближити, у националном контексту пре свега. Они би требало да послуже као пример јер Црква не може бити примећена ако не подстиче народе да пруже и да прихвате руку једни другима. У томе лежи сва њена политичка улога.

Женева, јануар 1944. године

Пратећи ток догађања у иностранству, запазили смо неочекивану промену у ставу југословенских бораца на бојном пољу. Општи ставови нису због тога промењени већ једноставно имају потребу да се покажу као очевидни и да се усмере према заједничком циљу. Ипак, југословенски политички лидери, задужени да испуне тај задатак, напустили

су земљу или су у затвору, као господин Мачек. Очигледно је да су они изгубили контакт са народом и то у периоду најтежих искушења, што је њихов ауторитет у народу довело у питање. Дакле, било је неопходно да неко, у недостатку ауторитета, испуни ту празнину. Тако су се појавили нови људи у току борбе. Ти људи су вешто сјединили војничку борбеност и политички концепт који је утолико више дрзак јер никакво искуство тог типа у претходном периоду није постојало. Уколико ова акција остане на националном или регионалном плану, онда можемо замислити да ће једног дана нови руководиоци успети да се усагласе и изнова створе Југославију за који су се они други потрудили да је разбију. Ето, уместо да и вође (генерал Михаиловић и Тито) по сваку цену теже међусобном приближавању, они су изабрали да буду увучени у ту политичку борбу и ривалство које је допринело да се одлуке о будућности земље доносе у иностранству. Од сада, будућност Југославије није више у њиховим рукама.

Можемо да прихватимо идеју да су Тито и његов *Национални комитет* за ослобођење хтели да консолидују своју позицију тражећи подршку неке стране силе која је већ охрабривала њихове амбиције. Због тога нам чудније изгледа Михаиловићев став који, као инкарнција југословенског демократизма, не само да није успео да придобије за своју ствар западне демократије већ их је окренуо против себе. Зашто? Зато што је војничка слабост генерала Михаиловића изазвана обуставом савезничког снабдевања ратним материјалом његових трупа и то управо у моменту кад су победе Совјетске армије учврстиле политички утицај Русије. Сматрајући овакву ситуацију привременом и надајући се да ће Југословенска влада у Лондону услишити његове молбе да директно преговара са Русијом, генерал Михаиловић је остао упоран и непопустљив. Упркос незадовољству и неодобравању Савезника, он је прихватио неравноправну борбу са бројним непријатељима: Немцима, усташама, Титовим партизанима. Под теретом огромних напора, направио је нову грешку прихватајући да се бори са више непријатеља. Истовремено је устао и против Русије

и, последично томе у тадашњој ситуацији, против њених савезника Велике Британије и Сједињених Држава. Са њихове стране су капитулација Италије и пад фашизма детерминисали Далмацију као огњиште партизанског комунизма. Тако је, изненада, захваљујући овим догађајима, *Антифашистичко веће* (Комитет) о коме смо већ говорили, могло да се наметне као политичка партија у Хрватској између сељачке странке господина Мачека (одвојене од свог шефа) и Павелићевих усташа, чије су се трупе све више топиле и одвајале. *Антифашистичко веће* је у савезу са партизанима комунистима којима је командовао. Тито је бивши металски радник у Славонском Броду, чије је право име Јосип Броз, који се сам прогласио за Маршала. Захваљујући догађајима, он је могао да има велики утицај.

Јосип Броз је отишао из Југославије у Русију у току зиме 1935. године. Био је полазник марксистичког курса у Сврдловску, који је заправо био политичка и војна обука. Тад је и преузео име ТИТО – иницијали: *Тајна Интернационална Терористичка Организација*. Послат у Париз, организовао је међународне бригаде за рат у Шпанији, а постао је познат у Југославији 1941. године када је учествовао у стварању Ужичке републике. Подржан је од стране Коминтерне, именован је вођом партизана комуниста, одликовао се проицљивошћу и познавањем војне вештине. У поређењу са српским комунистима који су били углавном теоретичари, он је био поборник директне акције и као такав се наметнуо. Са предатним послаником Рибаром је делио власт и част. Таква политичка партија није оклевала да се трансформише у *Национални комитет за ослобођење*, преузимајући улогу привремене владе. На тај начин се Тито једног јутра пробудио као маршал, ништа не одбијајући.

Доктрина *Националног комитета за ослобођење* трасира свој пут. Можда је то било утолико лакше управо због чињенице да је тада у Југославији владала општа пустош на идејним путевима јер они који су били подвргнути најстрашњим страдањима и непрекиданој серији прогона нису имали ни времена ни могућности да се баве политичким духом и статусним комбинацијама већ су само бивали вођени чи-

стим инстинктом за голи опстанак. Срби и један део Југословена препустили су судбину *Националном комитету за ослобођење* и њиховим агентима за пропаганду у иностранству усред тог непрестаног, испљујућег, пасивног отпора наметнутог околностима и двосмисленим ставом неких Савезника у коме се налазе скривени планови. Међутим, шта жели та комунистичка *привремена влада* која истовремено ратује и са српством са *сйоразумом* и са југословенским монархистима окупљеним у избегличкој Југословенској влади у Лондону?

У погледу социјалне политике, *Национални комитет за ослобођење* остаје уопштен и тако постаје *привремена влада*. У међувремену, предосећамо да сарадња Тито–Рибар рачуна и инспирише се формулом колективизације онолико колико ће сутрашња Европа охрабривати или обесхрабривати један такав образац. Кад је у питању југословенска популација, у њој је сељачки слој већински. Власници других поседа и производних средстава су мањина која је већ лишена свог имовинског потенцијала у ратним разарањима. Сада у овој земљи не постоји *социјална нејравда* коју би требало исправити револуционарним методама. Уосталом, рат се постарао да све друштвене слојеве изнивелише и да их доведе до сиромаштва.

Поред сељаштва, буржоазија и средњи слој су представљени у великој мери преко службеника. Већина индустрије се налази под контролом капитала из иностранства или државе, а буржоазија би се понекад богатила, па је захваљујући политици досезала и до врховне власти. Међутим, династија је увек водила рачуна да их на време смени, онда кад би се њихов политички утицај претерано експонирао и кад би њихово богатство попримило ексцесивно изобиље.

Тада је у Југославији било 75% сељачког становништва од укупне популације. Југославија је удомљавала и елементе средње буржоазије, чија је идеологија била дубоко демократска и чије аспирације према капитализму нису ишле до такве амбиције да би могле изазивати социјалне немире у друштву. Југославија није носила терет привелеговане

класе и није јој била позната стрепња од трустова. Дакле, евентуална примена тог унутрашњег програма, створеног од стране Комитета (Рибар–Тито) није изазивала неку претерану забринутост. Њихов програм није означен ни као бољи ни гори од других, а сам комунизам који је претио сељаштву увођењем колхоза као у Русији, никог није уплашио као друштвени модел. Оно што сељаци и ситна буржоазија у Југославији не могу прихватити јесте политички концепт *Антифашистичкој већи* и успостављање диктатуре од стране наметнуте класе помоћу једне политичке партије заштићене престижом совјетских победа, а која намерава да диктатуром замени диктатуру предратног клана. Оно што такође забрињава јесте да у том *Националном комитету за ослобођење* (Тито–Рибар) нема ниједног сељака упркос наведеној чињеници да 75% становништва у Југославији чине сељаци. Међутим, у том Комитету видимо и препознајемо, поред комунистичких руководилаца, познате конзервативне елементе: ултра-Хрвате, усташе и анти-Србе.

Радничка диктатура важи за мањину, док интелектуалци левичари немају политичког искуства и не допадају се народу у истој мери као и некадашњи *иницијативи из двора* или као војници против којих су се и побунили. Државни удар који је извршен 27. марта 1941. године био је нарочито инспирисан жељом за слободом и демократијом. За такву слободу су се истински Југословени борили до дана данашњег, али они сада немају утисак да су се заиста и изборили, захваљујући политичком обрасцу *Комитета за ослобођење*. Наиме, *Комитет за ослобођење* јасно је дефинисао и своје тезе у погледу федеративне формуле југословенске државе. Тај Комитет намерава да сутра створи нову Југославију, састављену од више федеративних република: Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе. На таквом федеративном обрасцу појављују се најснажнија размимоилажења између Срба и групације Тито–Рибар. Срби чине блок од отприлике седам и по милиона становника у Југославији и не заузимају само простор Србије у њеним предратним границама већ и простор Црне Горе. Они, такође, представљају већински народ

у Босни и Херцеговини, као и у Срему, Војводини и у добром делу Македоније. Прихватити федеративни образац промовисан од стране *Националној комисији за ослобођење* значило би изделити Србе на три или четири дела како би бројчано били инфериорнији од Хрвата. Већ пет векова се Срби боре за своје јединство и успели су, плаћајући страшну цену, да се ослободе од турског и аустријског јарма зато што за њих значење националног јединства и култ Православне цркве доминирају над свим другим аспирацијама. Они су 1918. године охрабрили стварање Југославије са надом да окупе балканске Словене, али не и са идејом да ослабе српску нацију. То никада не би прихватили. Како онда да данас пристану на федералну идеју до које су досегли на крају пет векова борбе и након овог последњег рата у коме су њихово јунаштво и жртвовање евидентни? Можемо рећи да други сада желе да расточе српско јединство у корист федералне Југославије која ће временом уништити сву њихову вишевековну патњу, напоре и хероизам? Подела Срба, захваљујући таквој федерацији, одаје утисак да се тиме тежи ка поништавању утицаја који произилази из њихове бројчане супериорности. Уосталом, они су убеђени да федерализам, као и комунизам, нема други циљ већ да искористи већ створене околности и да подржи унитарну тезу Хрватске. Да би присилили Србе на промену мишљења, потребно им је открити, у различитим хрватским тезама, њихов привидни дух жртвовања у корист нове Југославије као жртвовања које одговара истом критеријуму који *Комисији за ослобођење* данас тежи да им наметне. Оно, што им је нарочито потребно јесте да Срби прихвате преговоре. То је од капиталне важности за хрватске политичке особе којима немају шта да замере у погледу крволочних радњи и злочина који су их већ четири године делиле од Хрвата.

Титови партизани су се жестоко борили против Срба, додуше, нешто мање крволочно од усташа. Они су, у међувремену, само брутално наставили са екстерминацијом, наводно, српских националиста и српског сељаштва. У партизанским редовима налазио се велики број Павелићевих усташа. Они су напустили Поглавника након не-

мачке катастрофе испред Стаљинграда. Узимајући то у обзир, можемо се запитати да ли за Србе постоји још нека разлика између усташа и партизана осим разлике која постоји између мржње и страха. Федерализам *привремене владе* код Срба буди сумње из још два разлога: нема јасно дефинисане границе у Срему и у Бачкој и питање Баната ко је остављено у сенци других питања. Тај федерализам такође предвиђа стварање Македоније уз *саучесништво* Бугара и пре него што су прецизирана и призната права Срба у тој области. Државнички дух Срба је нарочито пробуђен великом сумњом у погледу Бугара и Хрвата. Током своје дуге историје, Срби су, у више наврата, доживели болна искуства од стране управо тих суседа. Међутим, данас се од њих тражи да забораве њихове трагове на српској земљи и искуства својих предака.

Национални комитети за ослобођење увелико је преузео хрватске боје да би могао бити тако лако прихваћен од стране Срба. Ниједан признати српски политичар, ниједан познати војсковођа, ни духовни великан нити универзитетски професор, који би сутра евентуално могао утицати на народно мњење, није био члан тог комитета. Политички програм тандема Рибар–Тито (обојица су били Хрвати) био је оно што је додатно иритирало српски патриотизам и, у крајњем случају, шовинизам. Потребно је још поменути да је овај програм претерано инспириран и претежран из иностранства.

Насупрот федерализму који је представљен од стране *Комитета за ослобођење*, Срби су супротставили свој програм. Према њиховом виђењу, сутрашња Југославија може постати федерација, али заснована на етничком образцу – ентитетима: српском, хрватском и словеначком. Унутрашњости Србије, која би подразумевала садашње границе Срема, Бачке, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније, успоставиће се децентрализација са регионалним аутономијама, али ће Срби остати уједињени. Несумњиво је да би овакав федерализам створио *Велику Србију* ако бисмо је упоређивали са Хрватском, а нарочито са Словенијом. На крају једног оваквог прорачуна – да ли Срби имају или

немају право да се уједине? Какав су грех они учинили (осим што су најбројнији) да би им неко укинуо то право. Извесно, постоји у српском федерализму мишљење о доминацији, али онда се можемо запитати да ли је таква политичка амбиција компензована њиховим правом на сигурност након ратног искуства.

У бившој Краљевини Југославији Срби никад нису покушали да створе *Велику Србију* која би била територијално омеђена и административно уређена, па чак и упркос огромном утицају и могућностима којим су располагали. *Споразум* Цветковић–Мачек из 1939. године фиксирао је искључиво територијалне и административне захтеве Хрватске. Ипак, 1.800.000 Срба је остало да живи у тако организованој Хрватској, а од примене *Споразума* је 700.000 Срба масакрирано и побијено у току овог рата. *Велика Србија* је настала из идеје да, пре свега, заштити оне који остају да живе у Хрватској. Југословенски федерализам нарочито инспирише и подстиче Србе да инсистирају на свом националном концепту и произилази као последица њиховог страшног страдања и оправданог гнева изазваног неочекиваним политичким преокретом који је сад довео Србију у критичну ситуацију. Питају се како је могуће да, на крају, велика победа Савезника донесе најтежи историјски пораз Србима и Србији након храброг прихватања тако неравноправне борбе коју ниједан други народ у Европи није тако отворено повео против Немачке. И најзад, нису ли све борбе из прошлости производ сличног искуства о томе шта све може ексцесивни регионализам да уради на Балкану, у том европском региону у ком ни након овог рата неће бити остварене све амбиције?!

Да ли смо размишљали о економској страни тог федерализма који је наметно *Национални комитети за ослобођење*? Наиме, неке новоформиране федерације су се показале као економски неодрживе, па им је потребна помоћ од неких других из иностранства. Познато нам је шта би таква економска помоћ требало да значи на Балкану. Ето, на шта ће се према Србима свести правна једнакост коју Хрвати теже да остваре помоћу федерализма који претерано игнорише

реалност и етничку, економску и националну концепцију једног народа који тежи да се уједини и обједини.

Април 1944. година

Више од две хиљаде југословенских официра и војника који су успели да побегну из заробљеничких логора у Италији стигло је у Швајцарску у септембру 1943. године. Сви ови војници, изузев десетак Словенаца, јесу Срби, а ниједан од њих није Хрват. Хрватски официри и војници, заробљени од стране Осовине у Југославији, били су одмах ослобођени јер су тада Хрвати, захваљујући Павелићевом издајству, сматрани новим савезницима Немачке и Италије. Та предност слободе коју су Хрвати имали представља једно трагично осећање у свести других Југословена који су остали иза бодљикаве жице. Међутим, то њихово осећање је било безазлено у поређењу са страшним вестима које су примили касније. Од тих заробљеника су, наиме, болни крици одјекивали од једног до другог крај земље. Били су напуштени од Владе у бекству, заборављени од хуманитарних организација, испијени и побледели у логорима у којима су им жалосне вести из земље само појачавале раздраженост. У оном тренутку кад су се, стицајем околности, катанци њихових ћелија откључани, ти људи, испуњени патњом и лишени моралних болећивости, пронашли су нову снагу бекством у слободу, захваљујући нади да ће једног дана кренути на пут освете. Многи су им планови пролазили кроз главу док су споро и са великим напором прелазили уске планинске стазе Алпа. Изолацију и суздржавање од основних потреба у Италији, након неколико месеци одмора у Швајцарској, у својој свести су заменили новом снажном и страсном акцијом у борби за сутрашњу Југославију. Сви они Срби који су до депортовања у Италију игнорисали где се налази фронт, сад су се распитивали где тачно заседа њихова Влада. Дошли су у иностранство само да донесу одјек и глас о страдању своје земље. Они су само желели да кажу

оно шта су сазнали и да том свету објасне како су Срби, након страшних мука, ипак први у Европи успели да организују армију отпора. Војници, уједињени у једној мисли, спремни су да крену у борбу на први знак, а били су поносни на то што су поново сматрани људима од стране цивилизованих народа. Међутим, иако су прихват и смештај тих људи од стране швајцарских служби савршено функционисали, житељи и Савезници су били ти који су их збуњивали и доводили у неверицу. Све је било супротно од оног што су мислили. Није било потребно говорити, нарочито не запомагати, истицати ни објашњавати до које је мере њихова земља разрушена због најинтензивнијих ратних дејстава, али није било потребно ни посебно напомињати до које мере је у свакој српској души постојала снажна идеја за обновом, васкрсењем и слободом. Овде није било пожељно отворати тај досије, отварајући тако своје срце, да би се изговорила најелоквентнија сведочанства о духу жртвовања и достојанству са којим је сваки српски сељак прихватио борбу против Немаца. Такође, било је потпуно бескорисно и наивно излагати доказе о доприносу који су Срби пружили упркос издајству Хрвата и њиховом дезертерству усред борбе. Срби су, и поред језивог масакра, били и остали верни савезништву са демократским светским силама. Ипак, они који су их слушали та сведочанства су доживљавали као некакав простачки свађалачки дух, као доказ да још увек постоји покушај поређења хрватског става и те, за њих превазиђене, позиције која се није променила. Хрватски аргументи су изазивали код њих већу пажњу и интересовање због њихових привидних прилагођавања и промена. Не, сва та страдања није неопходно доказивати већ је било довољно да одговорите на следеће двосмислено питање: *Да ли сте за Михаиловића или за Тиша; односно да ли сте фашисти или комунисти?*

Свако друго објашњење постаје илузорно и сваки основани покушај да се покаже и докаже да Срби нису *фашисти* већ сам по себи представља супротну идеју и не завређује њихову пажњу. Овим људима (који су тражили борбу, правду и, ако је могуће, задовољење) слати су одговори преко по-

литичког тржишта. Изненађени неочекиваном ситуацијом која је једним потезом сломила њихов полет, ти исти људи су се питали да ли је свет толико напредовао док су они били заробљеници у логору и да ли је концепција права и правде остала иста. Наједном, код њих се јави и мисао да су примитивци они који су играли на карту верности и који су веровали да ће изборити васкрс своје отаџбине захваљујући победама Савезничких армија. Такође су разумели и то да се у овом рату није радило о томе да се нађете на страни победника, оних који су били највише изложени напорима и борби међу најхрабријима да би се извојевала победа. Пре свега, у овом рату је било потребно да имате политички дух и истовремено истанчан њух, који би омогућио да се предвиди која ће од доктрина успети да тријумфује на социјалном плану да би се вешто и хитро тој доктрини приклонило у опортуном тренутку.

Ови људи су се питали шта стварно раде у овом рату у ком нису могли постати борци услед недостатка оружја и у ком нису могли бити победници због недостатка политичке вештине, дволичности и лукавства. Међутим, интриге и пропаганда оних који су хтели да их науче и да им покажу *прави џиш* којим треба да крене њихова отаџбина, почеле су да и међу њима стварају поделе. Распад Југославије пратио је најболнији раздор међу Србима у Швајцарској јер је био под утицајем пропагандиста и њиховог подлог рада, лишеног националног морала, и њихових амбициозних посредника који су тежили да се наметну са њиховим медиокритетским интелектуализмом у рангу предводника гомиле у сред тог општег метежа. Није било потребе да се дуго чека на резултате и последице пропаганде и тог *новог духа*. Данас, међу две хиљаде и двеста Срба, официра и војника, који су дошли у Швајцарску у току септембра 1943. године, и који су, у овом моменту, потпуно одани и имају најбоље намере према уједињењу, убрајамо 350 официра и 860 војника обележених под етикетом *Михаиловић*, док је 150 официра и 850 војника оданих и верних Титу. Ови други, који су обележени као *Тишови људи*, одмах су се одвојили од својих другова и преселили се у други камп. На ту нову

болну поделу међу Србима придодала се и још једна, која их је поделила на *републиканце* и *монархисте*!

Уместо помирења које би било под знаком општег и конструктивног патриотизма и јединства и које би сутра требало да омогући браћи да се уједине, сад се култивишу и пропагирају подозривост и поделе. Они то чине тако што обавезују скоро изгубљене људе, тек избављене из логора, да направе избор између два режима, иако они још нису прозрели и не схватају њихов прави смисао. *Од оне леје Југославије, коју смо са толико најора стварали и коју смо покушавали да консолидујемо у току двадесет година најора и жртва, скоро да више нема ни речи!*

Јун 1944. године

Догодила се нова и важна ствар која нас усмерава да променимо поглед на југословенски проблем. Краљ Петар је поверио Шубашићу да формира нову југословенску Владу. Господин Шубашић, вешт политичар и утицајан члан Сељачке странке господина Мачека, налази се већ неко време у Лондону. Његове амбиције данас имају само један циљ – да најзад оствари југословенско јединство. Господин Шубашић ужива поверење Савезника и труди се да, пре свега, створи повољну климу за обнову поверења, елиминишући познате неуралгичне тачке.

Напор новог председника Савета већ у почетку је наишао на пасиван отпор српског политичког миљеа у Лондону и у Југославији. Тај отпор се трансформисао у политички сукоб онда кад је господин Шубашић одлучио да одузме генералу Михаиловићу звања Војног министара рата и Врховног командант Југословенске војске у отаџбини. Званично понижење генерала Михаиловића од Председника Савета интерпретирано је и доживљено од стране Срба као понижење читаве нације. То је и у самој земљи изазвало озбиљан политички потрес тако да је данас, климу поверења коју је

господин Шубашић имао намеру да створи у почетку свог мандата, још теже остварити у овим околностима.

Наше чуђење због једне такве одлуке постаје још веће када се упознамо и са образложењем новог шефа Југословенске владе. Наиме, он је прихватио идеју која види генерала Михаиловића као основни разлог за српско-хрватски неспоразум и мисли да би тај сукоб био превазиђен његовим смењивањем и уклањањем. Такав став је у потпуности неоснован јер он одлично познаје *проблем Михаиловић* и зна да тај исти човек, пре свега, представља мистику. Срби га доживљавају као вођу свог отпора. Они су га идентификовали као свог вођу, са надом и жељом за осветом очекујући да политички проблеми у њиховој земљи добију стварни смисао. Штавише, генерал Михаиловић је једини остао у земљи као заштитник народа остављеног од свих (*активне старешине, завереници и организатори државног удара су побили у иностранство на челу са генералом Симићем, и бројни групе*). За то време је овај народ бесомучно без предаха нападан од стране бројних непријатеља, пре свега усташа, потом Титових партизана, немачког окупатора, Мађара, Албанаца и Бугара.

Да ли би онда превасходно требало да поверујемо да је жртвовање генерала Михаиловића наметнуто? Господин Шубашић је несумњиво имао везане руке за доношења такве одлуке, пре свега вођен европским разлозима и интересима који су превазилазили његову компетенцију у том конкретном случају. Ако је таква одлука била израз његовог патриотизма и потребе да се приклони пред тим европским разлозима и интересима, онда нам само будућност може потврдити основаност или сву трагичност тог његовог политичког акта.

У ствари, већ је на Техеранској конференцији донета одлука шта би требало урадити са главом генерала Михаиловића. На том историјском састанку су Велика Британија и Сједињене Државе прихватиле руску тезу да се са Балкана елиминишу све владе и сви политички лидери за које они процене да имају антисовјетске ставове. Генерал Михаиловић се налазио на тој њиховој листи. У замену за ту услугу,

на снази остаје договор између великих сила да ће након рата Југославија чинити онај део балканских земаља у којима англосаксонски утицај неће бити елиминисан у корист руског утицаја. Како су англосаксонски савезници могли да не пристану на један такав компромис у моменту кад је престиж Црвене армије био на врхунцу? Истовремено, Британска врховна команда је својим односом према генералу Михаиловићу и српском народу показала да је већ увелико изиритирана изливима његовог отвореног незадовољства. Још од Техеранске конференције, они су покушавали да скрену пажњу Југословена на понашање генерала Михаиловића. Упорно трагајући за правом особом, пронашли су политичку личност господина Шубашића, који је имао потребну дрскост да се сукоби са српском упорношћу и који је могао да се усуди и брутално прекине односе са човеком кога су они сматрали вођом отпора.

Наравно, тај задатак господина Шубашића не би био толико незахвалан, нити би српски народ био толико узнемирен због смене веома популарног генерала, да је нови Председник Савета министара предложио заменика генералу Михаиловићу. То је могао бити неко од познатих политичара или официра који ужива велики углед и поверење народа и који је спреман да се одлучно стави на чело српског отпора штитећи народ који је (Михаиловићевим евентуалним смењивањем) остављен без икакве заштите. Нажалост, господин Шубашић је изабрао приближавање Титу и да наметање њега као Војног команданта за све Југословене. Тито би, у замену, привидно прихватио политичку линију новог шефа Југословенског савета. Да би дао више значаја таквој политици, господин Шубашић се није устегао да одмах покрене кампању клевета и лажи против Команданта Српског покрета отпора.

Упркос обавештењима која смо могли да прикупимо, веома је тешко данас имати објективан суд о услугама војничког реда које је, понекад, вођа побуне, изолован од остатка света, био у обавези да прихвати да би испунио своју мисију. Међутим, нечасно је оптужити за издају тог истог човека ког већина у народу прихвата као национал-

ног хероја. Сваки пут кад преко радио-апарата из иностранства стигну анатеме и оптужбе против Михаиловића, Срби имају утисак да примају ударац бичем. С правом или не, они сматрају да напади Титових људи (сада већ и Шубашићеве владе) на вођу српског отпора, у ствари, имају за циљ директан напад и омаловажавање познате српске националне храбрости ради минимизирања ратних заслуга те нације (како у ранијем периоду тако и сада), а према томе и умањењу њихових евентуалних права у коначном српско-хрватском разрешењу ако би се до њега дошло. У случају да је господин Шубашић поседовао такву безочност да све то објасни Савезницима и да их још једном упозори да обрете пажњу на неповерљиви, нецивилизован, мрачни карактер Срба, онда би тај тежак задатак, који је прихватио, можда могао имати неке шансе на успех. Ипак, нови Председник Министарског савета се сигурно није усудио да иде до других детаља у свом образложењу о ратној ситуацији у Југославији.

Ишчекујући одлуке Савезника, Срби сматрају неопходним да покушају да се на овом плану сами бране од такве иностране политике због тога што њихов вођа Михаиловић више нема поверења у странце. Он је почео да сумња у њихове намере онда кад је Тито од њих постављен као нови вођа. Ипак, грчевито и без застанка је тражио неку тачку ослонаца изван граница. Настављајући борбу са својим борцима са истим оним фанатизмом који само њихов сељачки менталитет може да издржи, овај Бретонац са Балкана је одбијао да изда своју савест и принципе, убеђен да ће на крају њихова ствар победити. Тако су Срби и Хрвати окренули леђа једни другима, али је стицај околности учинио да и једни и други усмере наде ка истој страни – Савезницима. Савезници данас у својим рукама држе нешто много више од судбине самих Југословена – судбину Југославије. На крају, остаје само да се одигра дипломатска партија, испуњена затезањима и погађањима.

Кад неко од Југословена погледа у правцу Москве чешће него у правцу Лондона или Уједињених нација, да ли се то схвата као чин који произилази из интереса или

се та тенденција користи како би се изазвала неслога међу савезницима или представља последицу унтрашњих превирања? Кад је у питању Балкан, да ли би требало спречити надметање око Споразума између Савезника, иако је он привремен и ограничен на само временско трајање рата, чекајући да Уједињене нације осмисле неки нови образац који би био део општег плана на дужи период и који би требало уклопити у сутрашњу европску политику? У том случају би било могуће направити дубљу анализу односа у Југославији ако буде неопходно. Међутим, како на дуже стазе реализовати једну такву политику ако Савезници већ у почетку стварају неспоразуме дајући сатисфакцију онима у Југославији који вешто одигравају у правом тренутку или се додворавају онима који су најутицајнији међу њима игноришући оне који су се жртвовали и који представљају идеје већине једног народа? Како да нас не забрињава што један такав пример може спречити уједињење Балкана уместо да олакша реализацију горе поменутог плана као свеобухватне целине?

У складу са интересима Савезника, потпуно је извесно да постоји реална могућност да се у хармоничан однос доведу интереси свих народа са њиховим интересима, не само у Југославији већ и на читавом Балкану. Да би се то постигло, није потребно пропагирати нове политичке идеје или експериментисати са успостављањем екстремних демократија наметнутих тренутним међународним потребама. Као и сви остали региони нашег континента, и Балкан би могао постати *евројски*, али тек након реципрочног интернационалног ангажовања и под условом да се од њега не ствара платформа на којој ће се укрштати жеље за доминацијом у новој форми. Такође би требало избећи идеју о надзираној безбедности која би више одговарала страним прекупацијама него самим народима Балкана.

Шта траже Југословени од Савезника?

Ово:

1. Престанак убијања и обнову Југославије;
2. Материјалну помоћ;
3. Слободу (као и други окупирани народи).

Интервенција Савезника може бити од велике помоћи у заустављању убијања између Срба и Хрвата, премда је потребно истаћи да, као и Срби, и Хрвати рачунају на Савезнике да би пронашли начин за успостављање споразума. Они од њих траже да им помогну око помирења и да побуде јединствен ентузијазам који би ишао у прилог обновљања Југославије. Несумњиво је да су општи и непредвиђени развој светског рата и крвави српско-хрватски сукоб онемогућили Савезнике да испуне улогу медијатора и саветника онако како су желели. У таквим условима, Југословени сматрају да ће улога Савезника бити та да као брижни жандарми спрече нове инциденте и нарочито да буду гарант постојања обновљене Југославије. Подразумева се да би све то било могуће уз помоћ Савезника, осим саме бригае за унутрашње политичке проблеме чије решавање је у потпуности препуштено самим Југословенима. Од те наде у суптилну заштиту произилазе, такође, очекивања матријалне помоћи ради обнове југословенске државе. Поред сиромаштва које коинцидира са ултимативном фазом физичког опстанка људи, ова земља је претрпела највећа ратна разарања, саботаже и атентате. У Југославији је број потпуно разорених насеља импресиван. Престоница земље (Београд) сада је само гомила рушевина бомбардована више од било којег другог европског града, а железничка мрежа и скоро сви индустријски погони су ван употребе. Ако бројимо ратне жртве и злочине који су се смењивали у Југославији, ако помислимо на мобилисане људе, на избегле у планине, побуњенике и на ратне заробљенике, онда прелазимо бројку од два и по милиона руку које су недостајале националној производњи у земљи која располаже популацијом од петнаест милиона становника.

Не само да је ова пропорција невероватна и сама по себи поразна већ би требало још имати у виду да је животни стандард у Југославији био изузетно низак. Исто тако, предратна индустрија, која је била у настајању, била је недовољно опремљена средствима, док је пољопривреда, која је била база постојања земље, лишена радне снаге чиме се драстично умањио и њен допринос. Овоме би требало до-

дати и недостатак резерве и стрепњу од окупатора који је све немилосрдно конфисковао експлоатишући рудно богатство земље. Све ово наводимо да бисмо разумели до које тачке је страна економска помоћ била неопходна и колико је била хитна.

Није потребно да стварамо илузије, већ ћемо отворено рећи да се компензација за ту помоћ једино налази на трену општег европског интереса. Нити евентуални извоз, као ни остатак богатства које ће држава несумњиво национализовати, неће моћи да компензују ту материјалну подршку која би требало да превазиђе све добити које Југославија може да оствари у следећих педесет година да би била ефикасна.

Како Савезници могу помоћи Југословене? Пре свега, они то могу инспиришући се правдом и праведношћу. Нападани са свих страна и од многих непријатеља, Срби су у току овог рата поднели најтежа искушења. Међу ауторима и творцима њихове садашње неверице има много оних који покушавају да се ослободе одговорности. Можемо да разумемо мале нације које су првобитно *флершовале* са Осовином а сада праве дипломатски напор да пронађу свој, тада жртвовани, идентитет и да се ослободе, мање-више наметнутих, савезништва и сопствених освајачких амбиција за које никада неће наћи реално оправдање. Ипак, сви ти нацистички сателити су учинили много штете Србима, а такође и Хрватима. Можемо ли поверовати да ће сви ти саучесници Немачке молити за опроштај ако она остане сама да плати цех за себе за своје некадашње савезнике? На крају, на један или на други начин неко мора да надокнади штету која је неправедно нанета! Тешкоће се појављују због чињенице да суседи Југославије, који су одговорни за страхоте у овој земљи, не могу исправити учињене неправде осим у форми територијалних компензација.

У будућности би се појавили нови сукоби ако би Југославија ишла много даље од предратних граница, осим неколико мањих територијалних корекција. Идеја о балканској федерацији у великој мери је подржана од Савезника ради реалне потребе за окупљањем у великом измирењу свих подунавских земаља. Те земље не би могле другачије

да пронађу опроштај и да прекину са својим реципрочним безакоњима која трају већ вековима. Замислимо да, упркос свему, тај *федерализам ойрошшаја* постане срећно решење и да нам, ипак, остаје могућност да направимо разлику и да обезбедимо предност онима који су пострадали и који су од почетка рата гајили поверење у правду и у најбоље намере Савезника.

Ми тежимо да успоставимо норму интернационалног морала након овог страшног периода од двадесет пет година у току којег је много свечаних и обећавајућих договора прекршено. Такође, ситуација захтева од нас да успоставимо позитивну дискриминацију међу народима од оних *који су само пресвукли свој каиџи* до оних намучених и оданих верника који су остали верни датој речи. Можемо ли есконтирати успех неке нове федералистичке доктрине која је наметнута одозго (у широко хуманом циљу) у оној мери колико то од ње захтевају регионалне сигурносне структуре (док не буду задовољене)? Са друге стране, европска сигурност, без оклевања, захтева примену ове доктрине у пракси једне нове концепције демократије која би имала подједнаку вредност и за народе који се никад нису одрекли такве демократије.

Независно од савезничког циља (укључујући и Русе), сигурни смо да више не може бити речи о томе да се на Балкану, а нарочито у Југославији и Грчкој, практикује политика мешања и утицаја без искреног договора са народом. Овај последњи рат је показао јасну жељу за *аисолушном независношћу* и једну нову врсту ксенофобије. Било би опасно ако бисмо те појаве занемарили. Можемо ли на време одстранити оне који замишљају да је за неке балканске земље довољно да их усрећимо неким стандардним обрацем стављајући их у фабричке калупе или на једнократну употребу у том провереном људском дењу?

Југословени који су се борили (нарочито Срби), сви они који данас воде жестоку борбу, горе од нестрпљења да буду у контакту са руководиоцима међународне политике. Они толико желе да све буде процењено по њиховој тачној мери, не верују страним експертима и њиховом мишљењу

јер сматрају да су они увек рђаво обавештени. Југословени мисле да се географија на лицу места значајно разликује од географије у споразумима. Таква географија је хумана, реална, жива и чини збир малих детаља који имају значај у животу бића и улогу у преговорима. Уопштено, оно о чему не брину преговарачи кад се споразумевају, политичка срећа се не може делити као пакети за гладне.

У свету је створена опасна кофузија између легитимних социјалних захтева народа и оних других, које називамо комунистичком опасношћу. Друга, али не мања, кофузија детерминисана је праведним захтевима Русије и њеним такозваним империјализмом. Много је оних који под општом стрепњом иду дотле да замењују ова два осећања. Истински комунизам је данас далеко од тога да представља опасност. Супротно томе, он је данас више насушна потреба јер, као изузетан стимуланс социјалном јединству, може деловати као кочница способна да на време заустави евентуалне грешке демократије. У том погледу, на Балкану, а посебно у Југославији, одвија се надметање између снаге и мудрости. То је нешто чему ће ускоро бити повргнута и читав светска демократија, искушење које неће заобићи ни Европу. Ипак, патње које Срби већ четири године подносе (патње за које је и комунизам делимично одговоран) подстичу их да се заштите снагом која их никада није издала – националном Армијом и Православном црквом. Дакле, те две снаге које доминирају у овом региону Југославије супротстављају се комунизму. Потребно је живети извесно време међу Србима да бисте сазнали у којој мери су традиција и порододични дух још увек у самој основи њихове социјалне структуре. Штавише, Срби с правом стрепе да ће у федералној (комунистичкој) Југославији Хрвати успети да се правно ограде од почињених злочина за које би требало да плате јер је много учињених *недела* према бившој Југославији са њихове стране, а нарочито према Србима. У свом простодушном просуђивању Србе превише не интересује да ли је Титова социјална доктрина добра или лоша већ их интересује то да ли су сви Савезници сагласни да се до

овог степена ограничи њихов утицај у овој земљи у којој је њихово деловање увек било одлучујуће.

Југословенске масе знају да у овом рату ниједна социјална класа није била поштеђена, да градови нису мање пострадали од сеоских насеља и да цивили нису били боље заштићени од бораца. Њима је добро позната та једнакост у патњи, као што разумеју и да су све некадашње привелегије нестале у том вртлогу. Оне, такође, знају да им комунизам сутра неће донети личну слободу и добар живот без нових жртви и безобзирног преокрета свега што је од прадедовских идеја стајало исправно.

Међутим, они имају апсолутну веру у праведну, моралну и материјалну обнову коју ће добити захваљујући богатству и великодушности западних демократија. Ипак, инстинктивно стрепе од режима који тражи потпуно предавање само једној великој нацији, режима који може довести до изолације или до напуштања уравнотежене политике. Како да сва та популација не буде забринута и како да са нестрпљењем не очекује помоћ од великих демократија које би јој, као приде, могле осигурати слободу? Како да овај народ сутра не покуша да постане савезник једног оваквог режима радије него да прихвати комунизам који је од већине Југословена сматран као најгоре решење?

Санитарни кордон је направио штету и беспотребно згњечио један велики народ којем се не може порећи чињеница да припада европској цивилизацији. Ако то узмемо у обзир, ко је тај што ће се у међувремену усудити да се супротстави граници која је мудро трасирана и која поштује свачију вољу рачунајући и СССР?! Зашто не размишљати о једној, наоко невидљивој, демаркациониј линији успостављеној dobrим намерама између оних режима који су прилагођени (како у Русији тако и међу онима о којима сањају демократије)? Зашто тој линији не дати могућност да се сама одреди у Европи, на месту где ће се дух демократског одлучивања и реализације сустићи и сусрести са слободном жељом и вољом народа и одбранити је? Ако би се таква граница успоставила преко Балкана, да ли би изазвала незадовољство Совјета? Нико не може да докаже да руски

интереси на Балкану не могу бити одбрањени на другачији начин осим ако нису у вези са комунизмом који им претходи или их следи. Такође, да ли је неко установио да би и демократске нације требало да уђу у конфликт са Совјетима онако како су то учинили Немци? То не можемо знати зато што још увек не успевамо да одгонетнемо намере Русије. Тачније, нама је још увек нејасно да ли учвршћивање Русије на Балкану одговара доктринарном идеалу, да ли је ту само реч о чисто политичко-економским интересима или можда и једно и друго, својевољно ограничавајући све на потребе само једне нације од сто шездесет милиона становника. Тешко нам је да схватимо да ли совјетски империјализам заиста постоји или Русија тиме доводи своју тежњу за сигурношћу до апсурда. Најзад долазимо до тога да поверујемо како Русија заправо жели да замени санитарни кордон гвозденим завесом, па би јој требало супротставити неки други империјализам, претварајући тако Балкан у лабораторију за испитивање друштвених односа и искустава у којој би се велике нације поделиле на *своје зоне утицаја*.

Након тешких искустава које су преживели због амбиција великих нација, балкански народи неће лака срца прихватити друге границе осим оних које одговарају њиховом идеалу. Они би то можда некако и прихватили због наших покушаја да их усрећимо на начин који не одговара степену развоја њихове цивилизације. Оно што знамо јесте да неће пратити ниједан пут који не води ка слободи. Уосталом, то можемо видети у Русији, подржаној великим војним победама, која тражи могућност да створи утицај и систем сигурности који јој најбоље одговара. Ипак, да ли бисмо се сукобили са њиховим идејама ако бисмо покушали да им објаснимо да је сигурност и других Савезника од великог значаја, нарочито ако се узме у обзир вредност малих земаља које су својим жртвама и хероизмом допринеле успеху у рату? Русија нема више потребу да се служи комунистичком опасношћу како би постигла да једна теза тријумфује. Пре свега, изгледа да ни она сама не верује у ту тезу као раније, а и таква опасност више не плаши друге народе као пре сукоба. Комунизам је, по природи ства-

ри, уклоњен са листе међународне опасности. Богатство на које је циљао уништено је у току рата, па је данас остала само воља људи за обновом. Та воља је дубоко национална, па је због тога и сам комунизам постао националан (о комунистичком интернационализму нико више не говори). Он садржи животну снагу и стимуланс који можемо смело инкорпорирати у политички живот нације.

Оно што представља опасност за сутрашњицу јесте сиромаштво малих сила, безнађе народа који се борио за слободу а који ће остати потчињен. Ако је неокомунизам вребао овај моменат безнађа да би им наметнуо своју разорну доктрину, онда би демократске нације требало да покажу како ће је избећи. Комунизам нема потребе да страхује ако се у некој земљи успостави, након демократски изражене жеље већине тог народа, али је врло вероватно да ће се у међувремену појавити неоспорна опасност за мир на Балкану у случају да га намеће нека друга земља. Русија може себи да допусти да се одрекне ексцесивног федерализма који би више тежио карактеру подела него истинском јединству земље да би касније еволуирао у своју копију на Балкану.

Југословенски проблем је нагло променио аспект. То се није догодило због унутрашњих социјалних немира нити због промене околности у народу већ због разних покровитеља и различитих оријентација у рату. Појавили су се нови интереси на Балкану. Оно што је нарочито променило југословански концепт јесте чињеница да Срби и Хрвати нису успели да се споразумеју. С друге стране, победничка Русија, према којој читав свет изражава поштовање (поштовање које захтева и конкретне погодности), тражи излаз на Медитеран за своју флоту. Хрватска истовремено тражи пут и начин који би јој омогућили да избегне одговорност за своје злочине почињене над Србима. Под Титовом заштитом и окриљем одиграва се најнеочекиваније савезништво – помилована Хрватска и Русија, која се лакта за излаз на Медитеран, изненада су постигле *часџан* споразум.

Демократске, западне силе теже да задовоље Совјете, убеђене да недостатак мере код Срба у старој Југославији потврђује потребу за новим регулисањем српско-хрватских

разлика. Тада и оне прихватају Титов федерализам не желећи да се уплићу у оцену хрватских злочина. Међутим, иако се важне политичке личности из Србије налазе у иностранству, оне нису успеле да западне демократије заинтересују за српску трагедију. Ако су непослушност и самовоља генерала Михаиловића толико озловољили Британску високу команду, како онда да поверујемо да и Совјети не чине исто остављајући Србе *да се сами кувају у свом сосу*, стављајући се отворено на страну Хрвата? У тај споразум је укључен и Председник Владе господин Шубашић, који из захвалности према Русима у Америчком Стејт Депарменту изјављује:

– Ми Југословени не можемо бити против Совјетског Савеза нити водити антируску политику, јер су код нас словенске и проруске традиције врло јаке.

Како прихватити чињеницу да су руководиоци у Москви, који су упознати са истинским осећањима већине Југословена, *заборавили* који су реални разлози српско-хрватске неслоге. На крају крајева, Русија не жели да се у овој земљи окрене према оним Словенима који су одувек били њени најискренији пријатељи. Зашто их онда не запита: *Видиш ли ми смо шу, шта је то што ви желите?* У крајњем случају, раскол међу Југословенима не одговара ни Совјетима. Ако би до њега дошло, донео би нова изненађења. Треба ли онда донети закључак да су западне демократије одлучиле брже него Совјети да изнова проуче *балкански њроблем* и да му доделе супстанцијалну материјалну помоћ и политичку слободу на такав начин да Балкан неће имати никакву потребу да се приближи Русији. Наравно, све је супротно од овог закључка!

У немогућности да сондирамо мњење у том делу Европе, ми драговољно мислимо да балкански Словени евидентно показују више симпатија према Русији него према комунизму. Не брините, ми само покушавамо да размишљамо унапред, очекујући да нас догађаји демантују или да потврде наше мишљење. У међувремену је довољно да овај проблем посматрамо са наличја да бисмо боље просудили. Водећи се тиме, можемо констатовати да се пре СССР за-

бринуо за Словене јер се налазе на Балкану. Зар онда није требало да се пре свега обратимо Москви да их питамо шта је то што очекују од балканског региона? За те словенске народе Русија је велика нација као што су то и друге велике нације. Дакле, она има могућности да им прети или да им помогне, у зависности од околности. Њен мит, као и остали који долазе из иностранства, јесте конкретна политичка снага, и не може бити ништа друго. Словенска атракција? Погледајмо мало боље – Срби и Хрвати су исто тако Словени, али изгледа да у овом случају афинитет према раси није имао неког ефекта.

Осећање дивљења према руским војницима је присутно међу Југословенима, као уосталом и код других народа. То дивљење може бити замењено захвалношћу у извесним моментима. Понекад се у име те захвалности подижу споменици, али се, ипак, не иде дотле да се демолира сопствена земља! Нису ли се мале нације специјализовале да исказују приврженост под формом споменичке симболике?! Са друге стране, да ли би велике нације то могле да разумеју без формализације? Дакле, зашто компликовати задовољство тог значења словенске атракције које се много не разликије од осталих снага које кључају на Балкану?!

Хоћете ли један пример?

Није било на свету земље у којој је пријатељство према Француској било тако раширено и искрено као у Србији. То осећање није било слабије од данашњег панславизма. У међувремену, Југословени, пре свега Срби, нису могли да жртвују себе тако што би похитали у помоћ Француској 1940. године. Свети егоизам малих нација (неизвеснији али прихватљивији од стране великих) показује се онда кад га најмање очекујемо. Велике нације хитају да таква изненађења назову издајом. У ствари, у питању је само неспоразум изазван претећим уверавањем, који заглушује аспирације према независности малих народа. Дакле, ако панславизам сутра заузме место франкофилије или забригнутог дивљења које извесни Југословени исповедају према Немачкој, то онда не значи да је она освојила душу тог народа толико да од њих може да направи робове. Завера и

издаја ће организовати свој први састанак када Југословени буду уверени да су само променили учитеље.

Кад не разумемо неку карактеристичну црту Балканаца, ми то стављамо на рачун расе. *То је словенска шајна*, ми поносно тврдимо са очекиваним изгледом. Ипак, створена је реална разлика између Западњака и Балканаца. То је мера жртвовања ових других, много дубља и чешћа у односу на жртву ових првих. У овом моменту, они су принуђени да подносе тешкоће које је Западна популација трпела у средњем веку. У току читаве њихове историје, они су само трчали из једне беде у другу и, само што би ране из једне битке зарастале, друге су се појављивале. Само једном је Балкан тежио миру. То је било почетком рата, али су га утицајне стране силе гурнуле у вртлог да би га усрећиле мимо његове воље. Верујете ли да такви гестови не остављају трага и код *панслависта*? Ако хоћемо да се потрудимо и да истражимо реално мишљење Југословена, онда ћемо се уверити да наклоњеност совјетској Русији није јача од симпатија према западним демократијама. То привлачење се инспирише једино из жеље за равнотежом међу силама које имају моћ доминације. У ствари, панславизам је само форма заштите од неког другог *изма* који долази са Севера, Запада или однекуд другде.

Питање је да ли ће Југословени имати времена да изразе ово мишљење, а да не буду гурнути у накакав *балкански сос* у ком је карактер мишљења, који се ствара, толико различит од једних до других, а требало би да се идентификује са оним што називамо – општим интересом европског мира! Улога Савезника на Балкану биће одлучујућа. Али како Савезници буду испунили ову улогу са отвореном дарежљивошћу, радије ће их поднети када их у будућности околности буду приморале да се трансформишу у војнике, жандарме и судије. Да ли би требало да диктаторовој интелигенцији супротставимо неразумљивост или некомпетентност демократија? Пре свега би требало искрено пружити руку Русији, али и остати опрезан и реалистичан. То је оно што Југословени очекују од демократија да би их оне спасиле од незнања.

Након три и по године најсуровије окупације, Београд је ослобођен у току осам дана тешких борби. Није било као у Паризу где је национални отпор предао град својим становницима већ су то ипак учиниле совјетске трупе. (Након *Ослобођења*, према званичним пријавама грађана – колико непријављених! – било је: 1.219 силовања, од тога 111 силовања са убиством, 1.204 пљачке, уз тешке телесне повреде од стране припадника Црвене армије. Приликом потписивања уговора о пријатељству и сарадњи између Југославије и Совјетског Савеза у Кремљу 11. априла 1945. године, Стаљин је прокоментарисао те бројке следећим речима:

– Да. Ви сте, разуме се, читали *Достојевској*? Јесте ли видели колико је сложена ствар људска душа, човекова психа? Па замислите човека који се бори од *Стаљинграда* до *Београда*, хиљаде километара кроз властиту ојустошену земљу, кроз побије другова и најрођенијих! Како такав човек може разговарати нормално? И чега стравног има у томе ако се он нашали са женском после таквих стравиха?! Ви сте Црвену армију замишљали идеалном. А она није идеална, ништа то може да буде, чак и да у њој није одређени број криминалаца – ми смо отворили казнионе и стирали све у армију. (Милован Ђилас, Сусрети са Стаљином, Наша Реч стр. 65, прим прев.)

На формални захтев *Националног комитета* за ослобођење. (упућеног *Совјетској команди*, а не Совјетској влади), Русија је још увек одржавала дипломатске односе са Југословенском владом у Лондону. На тај начин, Совјети су заобишли избегличку Владу измишљеном институцијом – *Совјетска команда*. Са друге стране, они су Савезницима јавили да помажу Југославију као савезничку земљу. Британци нису могли да упуте сличан захтев *Националном комитету* за ослобођење јер би на тај начин признали тај комитет као међународни фактор. Тим поводом, Александар Ранковић одушевљено је написао: *Совјети су тенијално изиграли договор из Техерана*. На то му је Тито, из Крајове где се налазио у току Београдске операције, преко радио-станице

бр. 2 наредио: *Сва наређења у вези са операцијом за Србију дајем ја*. Исто тако, 29. септембра 1944. године, он је из Крајове наредио да новине и ТАНЈУГ јаве да је он у западној Србији и да је извршио смотру трупа. Совјетске трупе су отвориле два пролаза за две колоне. Партизанске колоне су надирале са југа, након тешких борби у самом граду у току којих су совјетске трупе максимално употребљене. Захваљујући тим борбама, Тито је могао да уђе у Београд и да у своје руке преузме судбину земље. Кад су Срби, 27. марта 1941. године, извели државни удар који је допринео да Југославија уђе у рат на страни Савезника, нико у Београду није помислио да ће тај политички акт једног дана довести до тога да у град уђу трупе под командом једног Хрвата. Таква ситуација се први пут представља у српској историји и могла би бити схваћена као *догађа се* да током овог рата јединство Југославије није било толико претресано, иако се за Србе данас реч *Хрваџи* не може заменити идејом о борби против усташа и партизана.

Борба између српског националног отпора и партизана постала је толико жестока у последње време да је талас терора заплуснуо читаву земљу. Радост због ослобођења Београда пригушена је осећањем забринутости, која је несумњиво тренутна, али се ту, ипак, ради о растресености. Трупе српског националног отпора су покушале да спасу ситуацију, у исто време и престоницу, идући у сусрет совјетским трупама. Два дана након доласка у Турну Северин (румунска страна), Висока руска команда је због тога примила команданта Пилетића, шефа Одбране у том региону, и с њим прешла преко Дунава у Кладово (са југословенске стране) у друштву друга два Михаиловићева официра који су им предлагали општи устанак отпора и сарадњу са совјетским трупама. Не све њихове предлоге, Руска команда је одговорила тако што је упитала српске официре да им тачно означе где се налазе Титове трупе јер су добили наређење да са њима остваре везу. (*Још приликом њосеће Москви, од 21. до 28. септембра 1944. године, Тито је са Стаљином договором учешће Црвене армије и Бујарској ошечешћеној фронту и љука добровољаца усџаша њод командом Месића*

за улазак у Србију. Тишо је шаг, сипрахујући од Савезничке интервенције, рекао Спалдину следеће: „Уколико се они појаве, ми нећемо прихватити њихову ни војну ни цивилну власт; дозволићемо им евенуално десант у Истри или на јагранска острва, али не на јућу.” Таг је и договорено да руски рајни бродови моћу присијати у хрватске луке, а да Русија сиречи све осуде за усташке злочине учињене над Србима. (прим прев.) За то време, српски патриоти су већ три месеца припремили устанак у Београду и очекивали овај историјски моменат, надајући се да ће га остварити на терену заједно са Совјетима. За тако нешто било им је потребно поверење Савезника које њихове дипломате у иностранству нису оствариле, па су нове околности довеле до тога да се понизно склоне, са смртном патњом у души.

Уместо опште побуне која је усађена у пламени карактер тог народа, а која би видно убрзала, као и у Француској, ритам немачког повлачења, у Србији видимо само пасивну и резигнирану популацију кроз коју Совјети, Бугари, а касније и Титови партизани крче себи пролаз. Потребно је познати борбени дух Срба изазван жећи за реваншом против суровог окупатора. (Многи међу њима су били сведоци и жртве бруталног бомбардовања Београда 6. априла 1941. године.) Да би се схватиле све тешкоће и ризик те тајне организација која је дуго припремана само за тај догађај – општи устанак, да би се појмило то болно разочарање овако искључивим и негативним ставом Совјета, треба размотрити и политички значај такве одлуке. Наиме, ја сам изразио своје чуђење емисару који је на чудесан начин избегао из Београда захваљујући општој конфузији. Он ми је открио чињенице о томе колико је било неповерења, искључивости и необуздане мржње од стране партизана према њима тако да нису постојали никакви изгледи да се за најважнију битку створи јединствен фронт, супротно од искуства приликом ослобађања Париза.

„Шта ви желите? Србима је било је немогуће да прихвате идеју о успостави поверења са Тишом, због сипошине хиљада српских лешева који леже између нас, а нарочито због нашег айсолушног убеђења да би шакав војни сипоразум

касније имао одлучујуће последице по судбину земље. У унутрашњости земље се нико није усудио да преузме такву одговорност. Никада наша влада у Лондону, као уосталом ни Савезници, нису смели да прихвате идеју да Тито командује генералу Михаиловићу. Зашто су они прихватили Тита као шефа ако никакве гаранције нису понуђене за праведне српске захтеве? Пошто, Југословенска влада у Лондону није оставила никаккав маневарски простор генералу Михаиловићу да прихвати Тита као шефа или да се склони. На крају крајева, за дужи период је створена атмосфера претовине ушоку које смо ми у Београду увек имали осећај да је сва та прича с Титом, у ствари, једна велика игра. Да ли смо у таквим условима могли да ризикујемо судбину Срба пошћисујући признање Тита за Врховној командантша, заједно са политичким тезама његовој Националној комитети за ослобођење? Да је Тито једноставно био само војни шеф, можда би споразум могао бити постигнут. Међушим, овако нам с њим долази политички план који је суврошан аспирацијама српског народа. Дакле, борба је настањена не само да би се зашћишила популација коју су партизани нападали без престанка (више су се борили против Срба, него против Немаца) него и да би се показала нека врста колективној одбијања једне политичке тезе и идеологије која дефинитивно није била наша. Ми у Србији смо живели под дуилим терором. Рајовали смо против окупиатора и у грађанском рату. У политичком смислу, налазили смо се у амбијенту страховања и под шаласом обећања која су мноо више одоварала нашим надањима него самој реалности. Изолација чини људе неопустљивима, као у некој мрачној шврђави, а то је био наш случај. У таквим условима и у шалној борби, ми смо покушавали да преоварамо. Желели смо да будемо сами са Совјетима, у нади да ћемо шако уклонити неразумевања. Међушим, сви наши покушаји за преоварањем наилазили су на њихово одлучно одбијање.”

(Тито је, почетком 1944. године, писао Стаљину: „Баш овде биће нам потребна ваша највећа помоћ да бисмо што прије могли решити питање Србије, које је за нас веома важно јер од тога зависи наш коначан успех у стварању Демократске Федеративне Југославије. Прим. прев.)

Дефинитивно, југословенски проблем је добио аспект који нас је превазилазио. Кад је на Техеранској конференцији генерал Михаиловић жртвован, остала нам је само опсесивна борба и ишчекивање бољих дана јер српски народ неће ратификовати ову одлуку. Одбио је да екскомуницира тог истог Михаиловића ког је увек штитио и на чије место су желели да нам поставе три Хрвата: Тита, Рибара и Шубашића. Да ли је то одбијање допринело совјетском одбијању да сарађује са нашом Армијом отпора? Срби су изказивали потребу за вођом утолико пре јер су очекивали да успоставе чврсту војничку ситуацију приликом искрцавања Савезника.

Код нас су сви били убеђени да ће англосаксонске трупе прве ући у Југославију. Ако су преговори са Совјетима пропали, надали смо се да ће поверење и разумевање са англосаксонцима бити лакше успостављено. То убеђење је појачано присуством америчког пуковника Роберта Макдауела у Главном штабу генерала Михаиловића. Представник Америчке армије, окружен сарадницима, успео је да опреми ратним материјалом две бригаде четника оспособљених за борбу и ослобођење. Те бригаде је требало да послуже као нуклеус за формирање тајне организације распоређене по читавој земљи. Више од годину дана наше трупе су држале аеродром у Прањанима код Чачка, очекујући *Дан Д* кад ће слетети савезнички падобранци. Присуство савезничког делегата покрај генерала Михаиловића до последњег момента је давало наду свим српским политичарима да ће се преокрет догодити према нашим захтевима. Читав политички програм је усвојен на тајној седници одржаној на *Равној Гори*. Њене основе су вам познате. Том приликом је створена Демократска Народна Југословенска Унија, која је окупила четири веће српске политичке партије: Радикалну партију, Демократску партију, Сељачку и Социјалистичку. Српске политичке вође су приступиле тој новоствореној унији, а Председник Социјалиста је био Живко Топаловић.

Међутим, Англосаксонци се нису искрцали у Југославији, а Совјети, кад су ушли у Србију, нису хтели да чују за Михаиловићеве трупе. Данас су Срби скупо и прескупо

платили одбијање да се ратификује Споразум у Техерану и да се ослободе генерала Михаиловића као и за своје апсолутно убеђење о доласку Англосаксонаца. Армија отпора се повукла, а наши политичари су остали скривени у планинама. Морални отпор Срба у међувремену није нестао. Они једноставно сматрају да се рат наставља јер – како прихватити пораз кад је правда на вашој страни и кад су Савезници ти који би ту правду требало да успоставе!

Ја сам верно превео речи једног уравнотеженог и разумног човека. Он је све време немачке окупације боравио у Србији. Изгубио је рођеног брата у борбама националног отпора, што је учинило да добро познаје стање духа у народу. Његова видна забринутост ме је погодила. Тако је *српско пиштање* остало незаобилазно у срцу Балкана, много дубље него што претпостављамо. Након годину и по дана кад сам напустио ту земљу у жеку борбе, као да сам заборавио на њену патњу. У жељи за смиривањем, желели смо да поверујемо да се народи, као и појединци, понекад варају. На крају крајева, ефемерна победа, уједињена са политичком смелашћу, понекад може изменити жеље једне нације која посрће под теретом неочекиваних обрта. Желимо да поверујемо у њихову прилагодљивост произашлу из свести о општој патњи свих и у једну доктрину којој није потребно да буде праведна да би учинила народе срећнима. Међутим, све је то нешто што нас превазилази, а што ипак не прихватамо са љутњом и намрштеном резгинацијом већ добре воље јер смо ојачани дарезљивошћу победника. Можда тако тежимо да се духовно раставимо од оних који пате да бисмо остварили право и тако, упркос себи самима, прихватимо немогући компромис свршене ствари и непризнатог права једном народу.

Удаљени од места сукоба, ми смо спремни да прихватимо идеју о помирењу, чак и уз помоћ деформисаног и неподвиженог става произашлог из бујне маште младих шефова. Дакле, спремни смо да подржимо једно такво неприродно помирење, али само под условом да тај сукоб престане (да би Европа била мирна) и да Југославија сутра не би постала земља раздора. Међутим, кад слушамо људе

који отуда долазе (ја сам само усмеравао тон тих дугих описивања), изненађени смо опседнутошћу која није изгубила отровност и јеткост. Претпостављамо да је потчињеност наметнутој партизанској доктрини привремена, али да она скрива мрачне и одлучне пројекте. Ипак, остајемо збуњени. Тито ће се, дакле, сместити у Београду, а његов социо-федерализам у Југославији. Шта ће он донети тој земљи? У победничкој еуфорији и жељи да искористи своју победу што је могуће више, пронашао је, до јуче непознате, политичаре како би убрзао примену партизанске доктрине.

Међутим, данас та нова зграда и њена фасада изгледају импозантно. Хоће ли она успети да се одржи у потресима, мада помирења Срба и Хрвата као њеног темеља нема? Да ли ће ова нова Југославија опет бити изложена владавини једнопартијске диктатуре да би се, упркос свему, одржала. Да ли ћемо, у случају да се појаве нереди (до њих ће неминовно доћи кад диктатура буде укинута), поново видети те велике западне нације како долазе овде да би силом наметнуле своју медијацију завађеним југословенским народима. Историја је ту да потврди. Ако односи на Балкану никада нису могли бити решени, то је зато што су стране силе увек и превише користиле систем *зашићених* и *зашићених*. Успомене на Малу Антанту и на *Балканску Антианту* нису превише удаљене! Ако је тако, чему онда сви ови нереди и импровизације?! Некадашња Југославија је васкрсла и реадаптирана према новим захтевима. Да ли је било лакше остварити је на такав начин? Постоји ли могућност за компромис између ове Југославије и оне друге Југославије прижељкиване од *Националној комисији за ослобођење* да бисмо на крају дозволили Србима да се окупе и уједине? Ми се морамо запитати да ли уједињење Срба у будућности представља опасност за мир на Балкану или, супротно од тога, њихово уједињење служи миру; да ли подела Срба, усвајањем ексцесивног федерализма служи миру на Балкану или га, напротив угрожава. Пре свега, зашто би помирење Југословена под новом влашћу требало да се назове федерацијом (ФНРЈ)? Довољно би било да се назове *брајсћивом*, а да то братство, бар једном, добије истински

смисао. Рат и хрватска крволочност и издајство прекинули су ритам југословенског уједињења. Федерализам, који је, по логици ствари, требало да резултира из уједињења, поднео је контраудар. Из тог разлога федерализам није, и не може бити, симбол јединства за већину Југословена. У њиховом духу, јединство треба да следи тек након помирења. С друге стране, кад је реч о форми унутрашње политике, она треба да буде детерминисана касније. Југословенство, импровизовано од стране Краља Александра, сукобило се са тврдоглавим непријатељством Хрвата. Федерализам, који је наметнуо Тито, биће изложен отпору и непопустљивој опозицији Срба. Да ли је Југославији потребно још једно болно искуство? Циљ је да Југословени буду принуђени на федерализам ако нова унија буде насилно створена. У случају да та унија буде створена са њиховим узвишеним идеалима, она би могла ефикасније и брже да испуњава (од федерализма слободно и демократски договореног) тренутне интересе неких нација које би требало хитно, али само привремено, решити. Да ли балкански проблеми садрже и елементе помирења и испуњења захтева свих који ће сутра бити део те нове Југославије? Одговара ли федеративна Југославија жељама и мишљењу већине која се слободно изјаснила? Да ли ће умирити духове или ће их, овог пута, још више раздражити? Имамо ли права да постављамо оваква питања ако желимо да Југославија учествује у стварању и одржавању европског мира? Јединство једне нације је пре свега дело духа. Наметнути надзор народа није добар одговор на необуздану мржњу, предрасуде и сумње. Народи имају своју вољу која ће се, раније или касније, појавити и срушити сва дотадашња привремена решења. Народ, који је толико страдао у току рата, осећа неку врсту мучнине у погледу свих великих и лакомислених *обећања*. Том народу су потребни светлост, ваздух и хлеб пре него што падне под утицај лепих философских идеја. Спонтаност и измирење су под плаштом магичне формуле назване *социјалним федерализмом*. То је изванредно! Ипак, таква магична формула не буди заклане мртваце, не осуђује кривце и не пружа хлеб гладнима. Различитост карактера народа који чине

југословенско тројство и њихово различито поимање интереса у погледу тешких ратних последица захтева период примирја. Југославија постоји! Она треба да постоји! Срби је жарко желе и хоће да је сачувају! Већина Хрвата, такође и несумњиво! Међутим, начин на који они замишљају ту Југославију због свих разлика ризикује и прети њеном опстанку. Један од највећих превида у садашњем времену јесте тежња за упоређивањем проблема једне земље са проблемима неке друге земље. То је наш покушај да асимилујемо европске политичке тешкоћа једне са другима, очекујући да се оне на тај начин лакше превазиђу. По својој природи и садржају, *југословенски проблем* је специфично југословенски.

Међутим, ми увек наводимо пример Швајцарске конфедерације када непрестано и јасно говоримо о федерализму. Да ли нам је онда дозвољено да се подсетимо како је Швајцарској требало више од пет векова да би се конституисала? У међувремену, Швајцарска је, такође, преживела упорне и тешке борбе које су биле политичке и религиозне. Колико је само та земља тешкоћа издржала и колико је противника морала да победи пре него што је дочекала дан свог благостања? Швајцарска конфедерација је утврђена упорном вољом да, пре свега, разреши све неспоразуме међу народима који желе да се уједине. Потом, она је створена снагом привлачности која произилази из заједничког идеала – *Слобода помоћу уједињења!*

Да ли и нови југословенски федерализам садржи ова два суштинска услова? У међувремену, иако нам се чини да је *југословенски проблем* још увек замршен, можемо истаћи да данас постоји жеља за измирењем Срба и Хрвата. Такав смер је посебно присутан код сељаштва и српских и хрватских политичких партија које се супротстављају успостави једнопартијске партизанске диктатуре. Иако, партизани безобзирношћу своје доктрине стимулишу (треба им то признати) тежњу за измирењем између Срба и Хрвата, њихова тежња није подстакнута позитивном страном политике блиској самим партизанима. Насупрот томе, они су спремни да, на одређено време, подвргну забораву и минимизи-

рају реалне разлоге за српско-хрватски сукоб због страха од доминантног сећања на злочине. Међутим, дошло је до неочекиваног приближавања, насталог пред опасношћу од диктатуре која је све изгледнија и која је подржане из иностранства. Како је доминација постала све изгледнија, то приближавање се све више оријентише према побуни уместо да се усмери измирењу Југословена. Једног дана ће једна бомба негде експлодирати! Нема сумње да је привремена Влада тога свесна!

Док је Влада, уобичајеном рутином, консолидовала свој ауторитет у иностранству, она је несумњиво тражила и неку тачку политичког контакта са истинским представницим народног мњења. Дакле, српско-хрватско измирење има шансе за остварење захваљујући напорима опозиције и добром припремом која је реализована званичним и искреним радом. У сваком случају, ово измирење ће бити остварено само под једним условом – ако се нађу југословенске политичке личности способне да инспиришу поверење обеју страна. То би морали бити лидери који ће умети да од Савезника издејствују право да сами регулишу унутрашње послове у земљи. Југословени су сада у потрази за својим Николом де Флуе (оснивач Швајцарске конфедерације). Да ли ће га пронаћи? Ако се то чудо догоди, ништа неће спречити и Партизански политички покрет да се укључи у велики стваралачки ток истинске демократске Југославије. Кад се у Европи заврши рат, када тежина војних савеза не буде у толикој мери притискала равнотежу политичких савезништава и кад се народи ослободе страха од повратка ратног пламена, стећи ће храброст да гласно изговоре целом свету у лице све оно што носе у дну срца. Кад се на међународним конференцијама буде говорило о миру, представници савезничких нација ће сести и слободно говорити о политичким грешкама у ратном периоду, без страха да ће то охрабрити отпор или интриге непријатеља. Кад извесност мира побуди дарежљивост и постави правду на своје постолје, тада ће Југословени (ако до тада добију задовољење) имати могућност да траже поновно разматрање

свог проблема и да ревидирају све процесе неправедно вођене према њиховом истинском демократском осећању.

Како је рекао генерал де Гол: „*Време, што је један да-режљив човек за оне који знају да га уиошребе.*” Цитирајући ову реченицу, не могу да се суздржим а да не подсетим Југословене колико је Француска данас преокупирана њиховом судбином. Морам и да напоменем да она заиста жели да братска осећања, која су одувек повезивала Французе и Југословене, буду изнова афирмисана кроз блиску сарадњу која би допринела томе да правда тријумфује. Ниједна победничка нација, уосталом, неће хтети да постане трајно огњиште раздора и сукоба након најсуровијег рата које је човечанство познало, а посебно не у самом срцу Балкана.

Нико није у стању да посебно измери стварни утицај политичких идеја у земљи која је још увек морално разбијена као Југославија. Збрајајући сва мишљења о степену резигнације и јунаштву народа, ми можемо проценити и његове аспирације након прокламације шефова. То су данас више дисциплиновани војници који су позвани да добију рат него проверени политичари, способни да сутра дају допринос бољем животу. Ми правимо прогнозе и планирамо пројекте, иако је све то релативно. Међутим, једна ствар остаје сигурна и апсолутна – бројеви! У Југославији нам бројеви, ипак, на непорецив начин показују да је, упркос свему, већина Срба још увек ту. Али та већина, кохерентна, самосвесна и преображена искушењима, још увек тражи свој пут. Та трагична судбина мирољубивог и демократски оријентисаног српског народа јесте да је кроз своју историју доживљаван и приказиван као насилнички и националистички, а приморан да се од освајача или подмуклих издајничких напада брани без предаха. Они који би сада требало да га растерете и да му омогуће да мирно живи не смеју да игноришу његову трагедију нити да забораве да је његов гнев последица сукцесивних неправди.

Ко би други могао боље познавати истински темперамент овог братског народа од Хрвата чија је историја такође била драматична. Помирење Југословена и евентуално су-трашње уједињење зависиће од њиховог узајамног разу-

мевања. Само узајамним разумевањем ће, најзад, моћи да одјекне истинска химна југословенског братства кроз обогале насеља и преко бројних поља, окрвављених епским страдањима. Након свих патњи и страдања, нека та пречесто заборављана доброта и милосрђе пронађу своје место у срцу једне нације која је већ прескупо платила своје право на живот, у животу у миру и слободи.

Жан Изар
Новембар 1944. године, Женева

НЕЋЕМО СЕ ОДРЕЋИ ИСТИНЕ: ПОСЛЕ ЧИТАЊА КЊИГЕ ЖАНА ИЗАРА

ИЗАР ЈЕ БИО У ПРАВУ

Књига Жана Изара је прочитана. Написана док рат још није био готов, крајем 1944, она јасно сведочи колики је, до тада, био број српских жртава, и шта су усташе чиниле са српским народом.

Изарове увиде потврђују и сва друга сведочанства о усташком клању Срба.

Изар је био сасвим у праву.

Али, зашто нисмо могли да знамо истину о томе?

Између осталог, због УДБЕ.

УДБАШКА ИСТОРИОГРАФИЈА

Аутор књиге „ОЗНА – мач револуције”, Коста Николић, једном је рекао: „Одељење за заштиту народа - Озна, прва је тајна комунистичка полиција чија амбиција никад није била да служи друштву већ да њиме господари. Из ње су настале све остале тајне структуре на територији Југославије. Озна је формирана само с једном задатком, да контролише власт у држави и зато се увек фиксирала изнад система. Никада није нестала, само се више пута трансформисала, савршено се прилагођавајући политичким околностима. Ознино братство није идеолошко, већ интересно. Свеједно им је да ли влада идеологија комунизма, национализма или европских интеграција”.(1)

И сасвим је у праву.

Удбаши се никад нису бавили само политиком и економјом. Њих је занимало све, а нарочито култура. И историографија, као део културе. Требало је писати „праву верзију” догађаја, ону која им омогућује да заувек владају.

ЛАЖНА ИСТОРИЈА ЗА СРПСКО РОБЉЕ

Повремено међу нас *уиагну* чудне историјске приче, које би требало да нас увере како је историја Срба прича о некаквим робовима, неспособнима да дејствују у стварности, погнутима и повијенима без икакве могућности да се усправе. Срби, тобож, увек трпе окрутне владаре и ништа не раде да би са себе скинули окове.

Као што нисмо трпели турско ропство, него смо се сваки час дизали на устанке, па је, како рече Владика Николај, „Срб милет” био најомрзнутији у Турској, тако нисмо трпели никакав ауторитаризам власти у ослобођеној Србији.

Тек је Броз потомке Обилића повио до црне земље. Да се згрбе и да да пузе заувек – то му је био циљ. И зато су удбаши у народ убацивали причу да су Срби робови који трпе тиране.

Увек сам се питао – ко смишља квазиисторијске митове, ко их пласира, ко нам намеће своју верзију догађаја.

Сада сам сигуран: где год видите крупну лаж, знајте да се УДБА поигравала, са неким дезинформационим циљем, српском историјом.

Није случајно што су многи пензионисани удбаши (а имали су, ако се сећате, бенефицирани радни стаж, и много слободног времена у пензији) каријеру окончали као историчари – аматери.

СЛУЧАЈ УДБАША – ИСТОРИЧАРА

Авај, удбаши су држали под кључем наше архиве, спречавали да се сазна пуна и права истина, пре свега о српским жртвама Другог светског рата. Они нису дозвољавали да се сазна шта се збивало заиста, а све у име „братства и једин-

ства” и Броза у чијој су се сенци крили, као стоноге и ухотлаже под каменом.

Ни до данас нисмо сазнали пуну истину о Јасеновцу – између осталог, зато што су Брозови удбаши ту истину прећуткивали онда када ју је требало, на сав глас, објавити.

Недавно се, у издању Архива Војводине, Архива Републике Српске и Епархије бачке, појавила насушна књига „Усташка зверства / Зборник докумената 1941-1942”, коју је приредио наш угледни историчар Милан Кољанин. Она је настала на основу архивске грађе коју је, до смрти, код себе чувао удбаш Славко Одић.

Ево шта Кољанин каже о удбашком историчару – аматеру: „Славко Одић је неко време био спољни сарадник Института за савремену историју у Београду, у којем је аутор ових редова провео свој радни век. Институт је 2005. године, објавио књигу *Зашићо Јасеновац, није ослобођен* чији коаутори су били Славко Одић и Славко Комарица.”(2)

Удбаш је, као да је то његова бабовина, чувао драгоцене архивске документе, уместо да су се њима бавили историчари који је требало да прецизно утврде број жртава усташког терора.

Мада то и није оно најгоре: ипак их је Одић оставио архивама Србије. Могао је, да је хтео, и да их уништи, као што је ко зна колико докумената уништено.

СВЕДОЧЕЊЕ НИКОЛЕ МИЛОВАНЧЕВА

Наш познати правник и историчар, Никола Милованчев, тим поводом бележи: „Јуна 2020. године је др Марија Елизабета Милетић, млађа сестра В. Бродар, потписала изјаву у вези с научним радом комисије у Јасеновцу 1964. Доносим део тог текста у преводу са словеначког: „Сестра је добила задатак на свом радном месту, али су детаљи и захтеви поруцбине и поручиоца остали углавном у тајности, пошто су истраживање затражили највиши органи Југославије и да о томе није пожељно говорити. **Стога моја сестра до своје смрти никада није дала никакву јавну изјаву и увек је одбијала да разговара са новинарима, иако није**

било непосредних претњи или забрана. У вези с овим је осећала одређену нелагоду, можда чак и страх.

Сестра је целог свог живота била оптерећена Јасеновцем, не само због стравичних налаза или тежине самих радова на ископавању, већ првенствено због недостатка било каквог званичног деловања у вези са овим масовним покољима. **Не само да жртве нису пребројане, нити је процењен број жртава у обележеним гробницама, него ни све гробнице нису биле означене као такве.** Већ тада – 1964. године – све је указивало на намеру највиших власти Југославије да се ратни злочини прикрију и забораве, те да се недужним жртвама ускрате достојна сахрана и спомен. Моју сестру је посебно болела чињеница да је међу жртвама било много жена и деце. У теренским истраживањима 1964. године је установила да много људи уопште није ни доспело у логор у Јасеновцу, јер је пуно жртава погубљено одмах по доласку транспорта и сахрањено у масовним гробницама у околини Јасеновца.

Када су 80-их и 90-их година прошлог века почеле да се појављују процене које су број убијених у логору Јасеновац и у његовој околини смањивале на 40.000 до 80.000 лица, моја сестра, др Вида Бродар, ове је оцене прихватила са огорчењем. Она их је доживљавала као намерно смањивање и прикривање стварних размера злочина, јер је сматрала да је стварни број жртава многоструко већи.”(3)

Зато је данас могуће манипулисати бројем жртава – све се, зато што је удбашка екипа крила архивску истину (рецимо, још не показују Степинчеве дневнике, иако их имају) свело на „мож' да бидне, а не мора да значи”.

ЗАБОРАВ ЖРТАВА

Правни историчар Зоран Чворовић пише: „Скоро осам деценија после почетка Другог светског рата, у коме су државе чланице Тројног пакта а посебно њихови домаћи југословенски савезници – Хрвати, муслимани, Мађари и Албанци, убили толико наши сународника, из историјске

свести потомака убијених највећим делом је избрисан и овај рат и његове жртве. У уџбеницима историје реформисаног српског образовања своје место није нашао ни један од најмонструознијих покоља Срба који је крајем јула и почетком августа извршен у храму Рођења Пресвете Богородице у Глини. У цркви у Глини усташе су побиле 1.564 Срба. Један од кољача Хилмија Берберовић описао је детаље овог злочина: „У цркви је могло стати 1.000 људи. Ту је командир одређивао 15 људи који има да изврше клање. (...) Убијање је вршено на тај начин што смо негде ударали ножем где стигнемо. (...) За време овог клања није горјела свјетлост у цркви, већ су били одређени специјални војници који су у рукама држали батеријске електричне лампе и тиме нам освјетљавали простор...” Оваква историјска амнезија постаје схватљивија ако се посматра из перспективе новопројектоване ревидиране историјске свести „Уједињене Европе” о Другом светском рату, која у евроунијатским српским круговима има тежину вредносног аксиома. Циник би приметио да данашњи поборници српске интеграције у нови светски поредак морају да имају историјско разумевање за интеграцију Блакана у нови поредак југоисточне Европе из 1941. године. Ипак кључ за потпуно разумевање овог проблема даје српска политичка стварност последње деценије 20. века.”(4)

И то се не сме губити из вида. Ало не желимо да ослепимо.

ЖРТВЕ У НДХ

Чворовић наставља: „Главни разлог за побуну у западним српским крајевима 1941. године, како с правом примећује Милорад Екмечић, јесте „покушај католичке цркве да на реци Дрини учврсти границу своје цивилизације”. Зато су, додаје он, „синови 1941. наставили тамо где су очеви били 1914, као што су и они били у истом положају према дедовима из 1882”. Расним уредбама НДХ из априла 1941. легализује се погром над православним Србима, који се одвија под покровитељством Ватикана и немачких пред-

ставника у НДХ генерала Хорстенауа и посланика Кашеа. Бестијање усташа почело је већ у априлу 1941. године. Тако је 17. априла у Старом Петровом Селу убијено 25 Срба. У ноћи између 27. и 28. априла убијено 184 Срба код Бјеловара, а око 180 бачено је у Дунав код Вуковара. До септембра 1941. на подручју Лике, Баније, Кордуна и Далмације убијене су десетине хиљада Срба. На покоље српски народ реагује спонтаним егзистенцијалним отпором, који на Банији отпочиње 24. јула, на Кордуну 26. јула, док у Лици и северној Далмацији спорадичне борбе са усташама почињу још у мају 1941. године. Стравични злочини захватили су у мају и јуну Херцеговину и Бањалучку крајину. Тако је, примера ради, од 8 000 мостарских Срба, протерано или побијено њих 7 700. У мученичким Пребиловцима је од 950 становника убијено 830, у Босанској Дубици је убијено 17.591, у Босанској Градишци 11.163, у Босанској Крупи око 15.000, а у Босанском Новом 4.650 Срба. Само до јуна 1941. године на подручју НДХ убијено је око 120.000 Срба. Само до јуна!

После масовних покоља Срби подижу општенационални устанак против усташа и Немаца, најпре 3. јуна у Херцеговини, а потом 27. јула у Бањалучкој крајини и на Тromeђи. Припадници римокатоличког клера на челу са надбискупом Степинцем – војним викаром усташа – били су духовни подстрекачи, али и непосредни извршиоци ових покоља. Тако је 10. августа 1941. фратар Срећко Перић у Ливну покренуо једнодневну ликвидацију 5.600 Срба, речима: „Убијте све Србе. Прво убите моју сестру која је удата за Србина. Када завршите свој посао, ја ћу вас исповједити и ослободити гријеха”. На подручју НДХ у римокатоличком крсташком походу страдало је укупно 223 српска свештеника, три епископа су зверски убијена, док су два епископа умрла у Србији од последица усташког мучења.”(4)

Мало ли је?

ТИТО И УСТАШЕ

Чворовић додаје: „Братоубилачки рат између четника и партизана, који је покренуо Јосип Броз, имао је за циљ да физички десеткује српски народ и потпуно уништи његову националну елиту и тиме дугорочно онемогући стварање српске националне државе. Истовремено, пред крај рата, уз британску и ватиканску подршку, Броз обезбеђује амнестију верним Хитлеровим савезницима Хрватима, омогућујући да се у оквирима федералне Југославије сачува у НДХ зачета клица хрватске државности. Свој прелазак из нацистичког табора у табор победника Хрвати су спроводили кроз насилну пропагандну југославизацију партизанског покрета, у коме је број Срба, чак и 1944. износио од 75-80 одсто. Крајем рата усташко-домобрански хрватски пребег у партизански покрет послужио је, речју Веселина Ђуретића, као „последњи чин франковачког луцифера” да се обрачуна са српским националним трупама генерала Михаиловића, али и са национално свесним Србима у Брозовој војсци. Како је крајем рата изгледало у Брозовој верзији ругање српској, али и руској антифашистичкој борби, показало је именовање потпуковника Марка Месића – усташког часника који се под немачком командом борио под Стаљинградом – за „хероја” ослобођеног Чачка, у коме ће бити побијене стотине најугледнијих Срба. Док су бројни српски национални интелектуалци, неки од најчувенијих професора Београдског универзитета, били побијени или утамничени од „ослободилаца”, највећи део хрватске интелектуалне елите усташки ангажман безболно мења за Брозов. О сачуваном континуитету хрватске елите најбоље сведоче иста имена уредника и сарадника која се појављују у Хрватској енциклопедији штампаној у НДХ и у послератној Енциклопедији лексикографског завода.”(5)

Лаж је ушла у енциклопедије.

НАСИЛНО БРИСАЊЕ ПАМЋЕЊА

Шта се десило? Чворовић је јасан: „Током 45 година трајања социјалистичке Југославије, Срби су, зарад лажног „братства и јединства” са дојучерашњим домаћим целатима пристајали да своје антифашистичке жртве убијене само зато што су били Срби преименују у Југословене. Тако су и жртве и убице у званичној југословенској историји изгубиле свој национални идентитет. Потомци убијених Срба, чија се историјска свест формирала на оваквој „безименој” историји, били су затечени и историјски недорасли времену у коме су потомци некадашњих убица – Хитлерових савезника – почели да руше „социјалистичку заједницу братских народа”. Срби су делимично избегли нови Јасеновац само захваљујући томе што се истина о Другом светском рату сачувала у предању недокланог народа. Из овакве националне историјске свести потекли су народни прваци којима се данас суди у Хагу. Ново жртвовање српске историјске свести о Другом светском рату, зарад „братства и јединства” са старим европским крсташима створило би генерације Срба са потпуном историјском амнезијом. Истовремено, заборављајући јасеновачку истину, Срби лако могу да поверују у сребреничку лаж. У оквирима европског једноумља, спроведеног у условима софистицираног информационог надзора, не би постојали услови да епска традиција, као у време ранијих окупација, сачува неидеологизовану српску историјску свест. У таквом стању неки нови антивизантијски крсташки поход могао би да буде и историјски крај српског народа. Зато је борба за истину о Другом светском рату јемство историјског опстанка Срба, али и пут српског отрежњења од евроунијатских заблуда.”(4)

Да ли је то отрежњење могуће?

ШТА СУ ЗНАЛИ НЕМЦИ?

Морамо устати против сваког прекрајања броја жртава нашег народа на територији НДХ, а нарочито ревидирања истине о деловању монструозног логора смрти Јасеновац.

Читава НДХ је била један Јасеновац, огромна фабрика смрти и уништења, и хрватски протектори, Немци, су то добро знали.

Шеф Управног штаба Главнокомандујућег у Србији, СС-групенфирер, др Харалд Турнер, извештава 3. септембра 1941. године: „Ови људи (Срби), који су небројено пута сами били сведоци зверског убијања својих фамилија, нису више имали шта да изгубе а пошто је њихово протеривање (у Србију) уследило без икакве претходне најаве, нису нигде могли бити смештени и отишли су комунистима у шуме и брда (...) Према извештајима, којима располажемо, само у Хрватској је побијено око 200.000 Срба. Ова убиства су овде опште позната и, с обзиром на чињеницу да су хрватске области задобиле самосталност под окриљем Немачког рајха, као и да наше трупе у Хрватској нису спречиле ова ужасна недела, одговорност за њих се приписује Немцима...”(6)

У једном извештају за СС-рајхсфирера Химлера, објашњава шеф Службе безбедности и СД, 17. фебруара 1942. године: „Као најважнији узрок распламсавања активности банди, морају се навести ужасна недела која су усташке трупе починиле над православцима у хрватском простору. Усташке трупе су починиле та страшна недела не само над мушкарцима, способним за војску, већ су то починили – нарочито и на најзверскији начин – над немоћним старцима, женама и децом. Број православаца, који су од стране Хрвата масакрирани и применом најсадистичкијих метода све до смрти мучени, мора се проценити на 300.000 жртава. Услед ових ужасних недела су бројни православци пребегли преко границе, у Србију, и њихови извештаји су довели српско становништво овде у стање највећег узнемирења...”(6)

Феликс Бенцлер јавља министарству иностраних послова у Берлину, 16. септембра 1942. године: „Од оснивања ове државе па до данашњег дана, нису престали прогони Срба и коштали су живота до сада – при врло опрезним проценама – више стотина хиљада Срба. При томе су, од стране неодговорних, почињена тако страшна недела, која би се само од перверзних болшевика могла очекивати...”(6)

Главнокомандујући за југоисток, генерал-пуковник Александер Лер, пише 27. септембра 1943. године: „Хрвати у овом тренутку неспособни да управљају самима собом (...) полиција (...) је само посматрач при терористичким чиновима усташа наспрам православног становништва, од којих је – према усташким наводима – око 400.000 побијено...”(6)

При крају рата, 16. марта 1944. године, пише СС генерал-мајор Ернст Фик Хајнриху Химлеру: „Хрватска партијска групација усташа је католичка, недисциплинована, лоше обучена, у борбеном смислу делимично непоуздана и позната по томе, да је између 600.000 и 700.000 конфесионалних и политичких другомишљеника, на балкански начин, поклала (...) они себе називају „хрватска СС”.(6)

Специјални опуномоћеник за југоисточну Европу, Херман Нојбахер, сведочи: „Рецепт усташког вође и поглавника Хрватске Анте Павелића, у односу на православце, подсећа на крваве верске ратове из прошлости: <Једна трећина мора да се покатоличи, једна трећина мора да напусти земљу а једна трећина мора да умре.> Ова последња програматска тачка је испуњена. Када водеће усташе тврде, да је око милион православних Срба (закључно са одојчадима, децом, женама и старцима) покрано, мишљења сам да је то хвалисаво претеривање. На основу извештаја, које сам ја добио, ценим да се број беспомоћних и покраних креће око 750.000 људи...”(6)

Тако Немци. Они су знали, зар не?

СВЕДОЧЕЊЕ УСТАШКОГ ЖУПНИКА

Жупник у Јасеновцу за време Другог светског рата, у чину усташког сатника, био је Јосип Паршић, за кога Фрањо Туђман тврди да је подржавао НДХ, али је био против усташких злодела. Он је имао поверење највиших власти, јер је пред погубљење исповедио тобожње заверенике против Павелића, Лорковића и Вокића, а редовно се дружио са једним од најважнијих јасеновачких крволока, Ивицом Матковићем. Пред Земаљском комисијом за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача у Загребу

рекао је, јуна 1945, између осталог и следеће: „К мени је долазио усташа Маријан Гела, који ме је често обавјештавао о догађајима у логору: тако нпр. како су убијани заточеници у логору, у почетку већином стројницом, а касније да су заточеници убијани неким тупим предметом. Мени је једном згодом у болници у Јасеновцу приповиједао усташки сатник Марин Јурчев, који је касније био објешен од усташа у логору, у присуству заточеника логораша др Шпицера и др Клајна, да је до год 1943. мјесеца коловоза у логору убијено око 500 000 људи, тј. у логору Крапје и у логору Јасеновац.” Најважнији Паршићев исказ је следећи: „Ја сам више пута, кад би долазио у Загреб, информирао у догађајима у логору Јасеновац равнатеља писарне надбискупског стола др Борића. Знам да ми је он одговорио да су представници католичке Цркве протестирали против злочина, али да ти протести нису имали успјеха”. Рекао је и ово: „Канцеларија Ватикана је путем Католичке акције из Загреба обрађала се на Жупни уред у Јасеновцу, да се пропитам за имена неких заточеника, већином Жидова./.../ Попис сам ја дао Католичкој акцији.”(6)

То значи да су о злочинима усташа у Јасеновцу знали и Каптол и Ватикан. А значи и да су усташе сведочиле да су до 1943. године побиле ПОЛА МИЛИОНА ЉУДИ!

ШТА КАЖУ ЈЕВРЕЈСКЕ ЖРТВЕ?

Садо Коен-Давко бележи: „Сваку вечер су долазили у просторије и прозивали су по 25-30 људи. Одводили су их у неповрат”. „На радилиште нас је пратила усташка стража” – сећа се Данон. – „Ишло нас је на рад око 500 заточеника, стално трчећи тамо и назад. Путем до радилишта усташе су често пуцале у колону из чиста мира, па је сваки дан понеко остајао на путу убијен. И на самом радилишту су убијали свакодневно без икаквог разлога... По завршетку рада формирала се увијек колона и тако смо се враћали у логор. Најгоре и најопасније је било онима, који су били на крају колоне), а неко је морао бити и на зачељу!). Њих су усташе највише тукле и тјерале. Обично би задњих 5-6 из колоне

задржавали и убијали на путу. Никада се нисмо комплетни враћали у логор”.(7)

Јаков Атијас даје најузбудљивији опис рада на савском насипу: „Најтежи и најгори посао у Јасеновцу је ипак био 'Насип'. Усташе су хтјеле, да заточеници изграде насип на лијевој обали Саве не само земљом или каменом, него и лешевима заточеника, које су усташе иначе намеравале ликвидирати. Од измрцварених изнемоглих људских костура се тражило немогуће. Ако се расквашена земља није могла превозити циварама, или преносити корпама и сандуцима, тражили су од заточеника да носе то блато лопатама. Ако се заточеник, онако слаб, спотакне или оклизне у блату са лопатом, ударали су га тако немилосрдно, да се није више ни дигао на ноге, па су га тако премлаћеног оставили у Насипу. Вјерујем, јер је то сваки могао видјети, да је на насипима било сваки дан побијено двеста до триста заточеника».(7)

Према приликама или зависно од извршиоца злочина, примењивани су разни начини убиства. Јерухам Гаон наводи убијање маљем, ватреним оружјем, клањем, кундачењем и жељезном шипком којом су жртве пробадали кроз уста. Пред крај рата, сећа се Адолф Фридрих, „све нове, као и старе заточенике одводили су сваки дан по 5-600 и више, свезане зарђалом жицом преко, у Градину, гдје су их дању и ноћу клали, или убијали маљем, а онда још и полуживе бацали на хрпе, полијевали нафтом и палили скупа са каменом угљем у јамама по више метара у дубину ископаним и непрестано су долијевали нафту”.(7)

Шта још кажу јеврејски сведоци? Коен – Давко вели да су свако вече одводили, само из једне бараке, по 25-30 људи и убијали их, а Јаков Атијас да их је по двеста – триста убијали на насипу, а Адолф Фридрих да су сваки дан одводили по 500 – 600 на Градину и тамо убијали.

Ако се свему томе дода исказ човека који је најдубље и најпотресније описао логор, др Николе Николића, број убијених мора бити још јаснији: „Сваке секунде, сваке десетине секунде јаукне смртно рањено дијете, мајка, и она мајка што под срцем носи чедо своје. Сваке секунде врисне смртно рањен младић, старац, сваке секунде прсну десети-

не лубања, сјевају сјекире, ножеви, брадве. Сваке секунде прскају мозгови стотина људи, дјеце, мајки, сваке секунде шикне крв из артерија, бризне из вена. Сваке секунде замиру рефлекси исколачених, избезумљених очију, сваке секунде шило смртног страха прободе стотине срдаца. Сваке секунде грцају и гуше се у крви стотине и стотине! Сваке секунде..."(8)Израчунајмо број убијених на основу Николићевог исказа.

ГОЛДШТАЈН И КОРБ

А сад иде ревизија. Жртве у Јасеновцу треба навести поименце, и не сме их бити више од сто хиљада, кажу ревизионисти. Тако пише и Иво Голдштајн, у својој књизи „Јасеновац”, коју је код нас објавила „Академска књига”. Он се усудио да каже да је у Јасеновцу страдало педесетак хиљада Срба. И он у својој, у неким сегментима озбиљно писаној синтези, тврди да сад не би вредело ни ископавати терен логора зарад бројања преосталих посмртних остатака, јер, гле чуда, лешеве су потпуно уништени (иако знамо да кости не могу нестати тако лако као мека ткива, и ако знамо да су очувани скелети пећинских људи, а камоли Новомученика Јасеновачких).

Сетимо се и ревизионистичких тврдњи Немца Александра Корба, о којима говори Владимир Умељић, наводећи „урадке” његовог ревизионистичког поступка: „1. У тадашњој хрватској држави 1941-1945. „није се догодио геноцид над Србима”/.../. 2. Клерикална компонента (хрватски католички клир и Ватикан) „није играла никакву битну улогу при масивном насиљу над Србима у хрватској држави 1941-1945. Усташки покрет је следио првенствено секуларним циљевима, тако је на пр. и насилно покатоличавање Срба имало секуларни карактер” а све што говори против тога је „антиклерикална, антикатоличка парадигма, која је у деведесетим годинама прошлог века без много труда преведена у српско-националистичку парадигму”/.../. 3. Корб обзнањује врло брзо, да за његову студију, „хрватски извори представљају централни фондус у односу на научно

истраживање усташке политике”/.../. 4. српски извори или „националистички”/.../ или „комунистички, јер састављени у стаљинистичком дуктусу”. 5. Сведочења преживелих српских жртава „изгледају проблематично и садрже само поједине исказе, који не изгледају фалсификовано, јер их је српска влада из националистичких разлога изманипулисала”/.../ 6. Сва сведочења немачких нациста и италијанских фашиста са лица места су безвредна, јер су они пак „све информације и податке преузели од српских националиста/.../ и „од српског православног свештенства”.”(9)

Умељић указује на квалитет Корбове анализе: „Овај крајње селективни тј. елиминаторни, једностранни и тенденциозни начин вредновања историјских збивања нема, то почиње да учи студент историје вероватно већ у првом семестру студија, никакву научно-историјску основу и компатибилан је једино и искључиво са великим делом непревидиво изполитизоване хрватске историографије и њиховим порицањем Србоцида, њиховом „Лаж о Јасеновцу”, („Балканска верзија „Лаж о Аушвицу”, „порицање Холокауста”).”(9)

Умељић указује на то да Александар Корб никад не би смео да тако пише о холокаусту: „Погледајмо како би изгледао овај Корбов прилаз дотичној материји, да се он случајно одважио да на исти начин третира Холокауст. Шта би било, када би неко у научну и општу јавност изнео апсолутно аналогну тврдњу, наиме: да „извори порицатеља Холокауста представљају централни фондус у односу на научно истраживање нацистичке политике; да су дотични јеврејски извори или националистички или радикални, јер састављени у ционистичком дуктусу; да сведочења преживелих јеврејских жртава изгледају проблематично и садрже само поједине исказе, који не изгледају фалсификовано, јер их је израелска влада из националистичких разлога изманипулисала; да сва сведочења немачких нациста и италијанских фашиста са лица места су безвредна, јер су они пак све информације и податке преузели од јеврејских националиста и од јеврејских ортодоксних рабина”? Одговор је као ретко кад у овој научној области врло једноставан: У том случају

Холокауст не био никакав геноцид, што би довело до крајње апсурдне ситуације да управо овај најмасовнији геноцид у историји човечанства, који је био и повод да се овај злочин међународно-правно санкционише, више није геноцид. О (не-)моралној и (анти-)етичкој конотацији једне овакве тврдње непотребно је говорити.”(9)

Голдштајну и Корбу придружују се и ревизионисти из редова српског народа.

Ми, ипак, више верујемо творцу јасеновачке „творнице смрти”, Максу Лубурићу, који се хвалио да су усташе у Јасеновцу за најкраће време побиле више Срба него Турци за пола миленијума своје владавине.

ЗАШТО РЕВИЗИОНИСТИ НЕ ТРАЖЕ ПОИМЕНЦЕ СВЕ ЈЕВРЕЈСКЕ ЖРТВЕ?

У августу 2013, у израелском листу „Хаарец”, појавио се текст о томе да Јевреји немају поименице имена свих шест милиона жртава, али се тог броја не одричу: „Сам Јад Вашем има своју Базу имена, текући пројекат у коме покушава да прикупи име сваке нацистичке јеврејске жртве. Ослања се на сведочанства породица и пријатеља оних који су ишчезли, званичним архивама из тог времена и локалним комеморативним пројектима. До 2012. године, Јад Вашем је проценио да база података обухвата имена нешто преко четири милиона различитих особа (тачан број још увек није могуће дати зато што се верује да се неколико стотина хиљада људи појављује у више различитих записа)./.../ „Шест милиона” није, и никада није ни намеравао да буде, прецизан прорачун. Али број, који је сада део јавне свести већ више од педесет година, не би континуирано био навођен да не одражава истраживачке резултате који су уследили у наредним деценијама, и потврдили ту грубу процену.”(10)

Зашто домаћи ревизионисти не траже од светске јеврејске заједнице да објави имена свих жртава холокауста?

Нека пробају, па да виде како ће се провести.

Они су кренули да ревидирају само број побијених Срба.

СРБИ СУ ИСТИНСКИ МУЧЕНИЦИ

Срби су заиста били мученици на удару усташких сатаниста, маскираних у борце за римокатоличку веру и хрватску државу. Марко С. Марковић, у тексту о логору Јасеновац према јеврејским сведочанствима, даје неке од слика које јасно потврђују о каквом сатанизму је реч: „Било је уобичајено да кољачи пију крв својих жртава. Саломон-Моника Мусафија је присуствовао сцени кад је крвник Рашид пред свима испунио своје обећање да ће се Бруни Дијамату 'живе крви напити': „Док се јадник још копрцао у ропцу, зликовац му је пио крв. Клечао му је на прсима и са гркљана му је пио крв, а ми смо то морали да гледамо”. Јаков Атијас оживљава успомену на крволока Љубу Милоша који је „забио своју каму једном Србину у прса и рекао да је 'слатка српска крв' испијајући је са длана”. А Садо Коен-Давко се нашао на лицу места у тренутку кад су усташе стрељале њиховог колаборатера Шпилера. Јеврејина који се на крају пред њима компромитовао у „златној афери”. Шпилера није одмах оборио плотун. Пришао му је муслиман Шабан Мујица, звани „крвави Мујо”, извукао нож и преклао га преко гркљана, а подметнуо шаку под врат одакле је крв млазом текла на попио пуну шаку и облизао нож ликујући: „Алај је слатка крв, нека сам се и твоје напио”.(7)

Било је и колективних „игара” или такмичења, да би се видело ко ће надмашити другог у обести и зверствима. Тако је Исидор Леви био присиљен да присуствује „ногометној утакмици” усташа са одрубљеном главом Сарајлије Булата, а затим да са осталим затвореницима дефилира пред истом главом којој су ставили цигарету у уста. Садо Коен-Давко ће морати да буде очевидац усташког надметања у брзини стрељања, под командом бившег фратра Филиповића-Мајсторовића и да гледа како један за другим падају 25 Јевреја, због бекства тројице јеврејских заточеника. Егон Бергер није могао заборавити усташки конкурс за најсвирепије убијање који је опет организовао Мујица, обећавајући победнику 100 цигарета: „Награду је добио један усташа који је изградио клинац од десет центиметара. Тај дрвени

клинац стављен је жртви у отворена уста, тако да је у устима стајао окомито. Жртва би ударцем кундака у подбрадак била усмрћена тиме што је клинац зашао у лубању, а код неких провирио кроз тјеме”./.../ Можда Јосип Ерлих заслужује да му се остави завршна реч: „Оно што смо ми проживели за време нашег заточења у концентрационим логорима Стара Градишка и Јасеновац никада се неће моћи тачно описати. Ово је само бледа слика свега. Таквих злочина нити је било а не вјерујемо да ће их икада више бити. Ми преживели логораши не желимо ни нашем највећем непријатељу да то доживи. Свет треба да живи у љубави и слози, али и да се подсети на оно што више не сме да дозволи да се врати. У ту сврху треба да послуже и ова сећања”.(7)

Ерлих је у праву: оно зло које се не памти ће се свакако вратити. Нема историјске свести без свести о злу, говорио је Жарко Видовић. Порицање броја српских жртава у Јасеновцу је увод у трајно брисање наше историјске свести и националне савести. А онда нас чека нови србосек.

ШТА СУ НЕМЦИ ПИСАЛИ 1988. ГОДИНЕ

Све се знало. Знало се и зна се. Ево једног записа из дневника Николе Живковића: „Пре подне у улици Кнезебек, у „мојој” књижари „Марга Шелер” купио: Vladimir Dedijer, Jasenovac - das jugoslawische Auschwitz und der Vatikan; 1988; Freiburg, 273 стр. Немачко издање је тако објављено само годину дана после српског, а оригинални наслов гласи: „Ватикан и Јасеновац”, „Рад”, Београд 1987. Немачки издавач даје кратак преглед ауторове биографије, а о самом књизи каже: „In diesem Buch legt er umfassend und erstmalig für Europa Dokumentationsmaterial über das bis dahin unbekannteste Massenverbrechen während des Zweiten Weltkriegs vor: die Ausrottung von 800.000 orthodoxen Serben... Unglaublich, aber bewiesen. Ein Tabuthema, über das zu schreiben sich bisher erst Karlheinz Deschner traute. Ist schon diese geschichtliche Tatsache in unseren Breiten wenig bekannt, so entzieht sich ein anderer Fakt völlig der Kenntnis: die maßgebliche Beteiligung des Vatikans an diesen

Massakern.” Издавач овде са поносом истиче, да је у овом делу „по први пут у Европи сакупљен материјал, који говори о истребљењу 800 000 православних Срба. О овој табу теми до сада је имао храбрости да пише само Карлхајнц Дешнер. Мало је позната чињеница, да је хрватски геноцид над Србима био подржан од стране Ватикана.”

Тако су писали Немци: осамсто хиљада жртава!

Данас се, преко Александра Корба и њему сличних Немаца, све то брише. На делу је нова агенда. Срби не смеју бити жртве.

ЈАСЕНОВАЦ ЈЕ ЗБИРНО ИМЕ

У разговору са покојном др Надеждом Винавер, потписник ових редова је уочио кључну идеју за разматрање свега што је битно у вези са Јасеновцем – Јасеновац је, у ствари, збирно име за све што су Срби преживели у НДХ: „У Хрватској је било много логора и стратишта, али је Јасеновац постао опште име за сва места где су убијани Срби на територији НДХ. У себе је упио прве „сабирне” логоре: Госпић, море око острва Пага, беспућа Велебита и друге дубоке јаме, воде више река а нарочито Дрине, Саве, Дунава, сеоске бунаре, запаљене цркве пуне српског народа, безимене утрине... На великој територији коју су усташе прогласиле својом независном државом, масовна убиства Срба почела су одмах по њеном оснивању, 10. априла 1941. Потпуно синхронизовани, на међусобно врло удаљеним местима (без савремених средстава обавештавања), потпуно су исти начини убијања (од опкољавања села до похода на школе са православном децом...), исти методи мучења са таквим детаљима да је свима одувек морало бити јасно да је учење за таква дела било добро организовано, да су припреме биле систематичне, да ниједан крај НДХ није прескочен, да су „радне” групе спремно чекале да покажу свој наук. Њихов радни учинак је био високопродуктиван, ниједан метод није заказао, ниједна справа за мучење и убијање није подбацила, ниједна жеља убица није остала неиспуњена. То је реалност коју нико не може оспорити.”(8)

Та чињеница о Јасеновцу указује да масовност усташих злочина није могла бити последица деловања само једног камиона усташа, о коме је говорио Мирослав Крлежа. Иза злочина су стале велике масе становника НДХ које су у својим комшијама Србима виделе опасност што ју је треба уништити на сваки могући начин. У неком забитом херцеговачком селу нико није ни чуо за Павелића, ни за усташе, али им они нису ни били нарочито потребни да би кренули да кољу православне комшије. Довољно је што је село имало жупника, чија се проповед састојала из поучавања пастве да мрзе „Влахе” и „ркаће”.

И то је данас проблематично: Хрвате, каже НАТО империја, нико не сме да подсећа на мрачну прфошлост. Они су ЕУ будућност.

ОТРЕСТИ СЕ ЈАСЕНОВЦА

И Хрватима је, наравно, јасно да се морају отрести Јасеновца као инцидента, да би и даље, без гриже савести, могли бити ватиканско „предзиђе кршћанства”. Или предзиђе НАТО пакта. Или шта већ треба да буду. У интервјуу Анте Павелића шпанском фашистичком листу *Arriba* од 26. маја 1943. Јасно се види да је усташтво само прича о „предзићу”. Јер, како рече поглавник, „балкански дух имао експанзивну моћ која је успјела да продре до граница Беча. Аустро-Угарска је имала снаге да гони тај дух ка Југоистоку, гдје није више представљао никакву опасност. Дужност је Хрватске да настави са овим притиском на балканске обичаје док их не сведе у њихове праве границе.”(11)

Хрватски велеум др Јосип Корски, у својој књизи „Из идеала у стварност” (објављеној 2005. године) јасно ставља до знања зашто се Хрвати не могу покајати за Јасеновац: ако би то учинили, порекли би сву своју „државотворну” политику која је увек била у служби „западних вредноста”. Корски истиче: „Уочавање различитих догађаја из наше недавне прошлости спада у нужне задатке јавнога живота. Међутим, Јасеновац је опасан за Хрватску јер је око њега створена политичка легенда која је за вријеме Другога свјетског рата

послужила за рушење Независне Државе Хрватске, а након комунистичке побједе за брутално уништавање политички активних дијелова хрватскога народа и за оправдавање насилног укључивања Хрватске у Југославију.” (12, 344-345)

Тако Хрвати. Знају шта хоће и докле могу.

А ми, Срби, треба да пристанемо на октроисане бројке својих мученика, да би нас уклопили у Нови поредак.

Није него!

СЕНКА ДЕБЕЛОГ МРТВАЦА ГРОЗА

Да додамо и ово: у позадини домаће ревизионистичке другосрбијанштине, која, захваљујући неким у мантији и неким без мантије, улази у главни ток државних планова меморијализације србоцида, али и у главне медије, стоји, поред „страног фактора”, и „Дебели Мртвац Гроз”, како је владика будимски Данило звао Јосипа Броза.

О томе је, 2015, такође говорила Надежда Винавер: „Кад немачки речник *Дуген* (Политика, 10. мај 2015.) објашњава појам „усташа” као „хрватски националистички покрет који се у Другом светском рату борио против српског централизма”, то није ништа друго до понављање речи Јосипа Броза из његовог чланка објављеног у децембарском броју Пролетера 1942. Јосип Броз се присећа предратне намере Срба да „србизују Хрвате и Словенце”, а да су Хрвати „као најснажнија индивидуалност међу осталим угњетеним народима Југославије, давали најжешћи отпор против такве великосрпске националне политике”. Ова реченица, као и цео чланак, којим се резимира незадовољство Комунистичке партије Србима, јесте као нека овера разложног постојања логора Јасеновац. То је у ствари безгласна сагласност уредништва са активношћу те фабрике смрти и са геноцидом над српским народом на целој територији НДХ.

Како онда очекивати да Врховни штаб на челу са Јосипом Брозом (и Андријом Хебрангом као секретаром Партије) ослобађа Јасеновац где су заточеници чекали, чекали, организовали се како су могли да помогну у нападу за ослобођење и сањали свој трагични сан. Уместо тога, Партија

је наређивала да се уклоне омиљени партизански команди који су тражили дозволу да покушају са ослобађањем логора или бар да прекину муке заточеника. Партизанске снаге на челу са Јосипом Брозом никада нису покушале да ослободе логор Јасеновац.

Трагичност логораша је трострука: зато што су се нашли у логору, најгорем од свих концлогора; зато што су их изневерили они у које су полагали наду; зато што су по директиви комунистичких власти морали остати без белега, без знакова који подсећају на њихове патње и без трага поштовања и захвалности.”(8)

БУГАРСКА СВЕДОЧЕЊА О УСТАШКИМ ЗЛОЧИНИМА

Јордан Мечкаров, бугарски посланик у Загребу, извештава министра спољних послова Ивана Попова о разговору који је водио са усташким главешинама (23. јул 1941. године): „За највећу опасност сматра се постојање Срба и Јевреја у држави и према њима се предузимају радикалне мере. „Уништавање српства”, рекао ми је министар унутрашњих послова доктор Артуковић у једном разговору, „сада је наш први задатак. Нећемо оставити никакво српско језгро у границама наше државе.” На моје питање, како ће поступати са том опасношћу, доктор Артуковић је одговорио: „Врло лако: половину Срба ћемо пребацити у католичанство (Срби већ масовно подносе молбе за прелаз у католичанство, само ми нећемо дозволити да се ту провуче ниједан свештеник или учитељ). Један велики део ћемо иселити, односно послати у стару Србију, а остатак, најактивнији део, биће физички ликвидирани.”(13)

То је, дакле, политика као србоцид. Усташе од почетка не крију да ће, као крволоци маскирани у државу, кренути у радикално истребљење српског живља. О томе говори челник министарства унутрашњих послова, Андрија Артуковић, пред крај живота доведен у Загреб на суђење, претворено у фарсу, на коме се, ето, *ничеџа није сећао*.

Однедавно су се појавиле тезе како исказ Милета Будака о Србима (трећину побити, трећину протерати, трећину

покатоличити) никад није постојао. Али, Артуковић је исту причу причао Мечкареву. Она је била сама срж усташке политике према Србима. Будак није причао у своје име, него у име свих усташких главешина – главосека.

А 24. јула стиже и следећи извештај: „После предаја акредитива имао сам неколико разговора са министрима такозване четворке (Анте Павелић – поглавник, Миле Будак – министар просвете, Славко Кватерник – министар војске, Артуковић – министар унутрашњих послова), која управља Независном државом Хрватском. У свим сусретима и разговорима ова четворица су показала ванредну љубазност и пријатељска осећања према нашој држави и бугарском народу (...) Као лајтмотив разговора увек се провлачила фраза: „Бугари и Хрвати имају заједничког непријатеља – Србе и ка томе треба да буде усмерена наша политика. Без Хрвата и Бугара није могуће успоставити ред у овом делу Европе.”

Код нас ће српство, директно ми је рекао доктор Артуковић, министар унутрашњих послова (...) бити најрадикалније ликвидирано. У Загребу неће остати ниједан Србин, а у целој држави Срби ће бити сведени на незнатну мањину. Сваки српски покушај саботаже или отпора ће бити немилосрдно угушен.

У неколико наврата већ су вршени покољи Срба у Хрватској. По улицама Загреба често се појављују званична саопштења у којима се наводе имена осуђених и стрељаних „саботера”, најчешће Срба.

У борбама против Срба Хрвати посебно рачунају на Бошњаке-муслимане, којима су дате велике привилегије и који се сматрају првим грађанима државе. Они с поносом носе традиционални фес, а у војсци имају посебне јединице и играју улогу поглавничког обезбеђења.”(13)

Покољи Срба у Хрватској трају, вели Мечкаров, а тек ће да их буде – опет обећава Артуковић. Да се не заборави: Павелић и његови крволоци се, са пуним поверењем, ослањају на „хрватско цвијеће”, све са фесовима на глави. Тако то иде. Није случајно да су Срби, истински носиоци отпора Силама осовине на Балкану, данас ван Европске уније,

а Хитлерове савезнице, Хрватска и Бугарска, у Европској унији. Тек да се зна шта баштини бриселска наказа, баба-девојка глобализма, која се стално бије у своја спарушкана, наводно антифашистичка, прса.

А 15. августа исти истоме пише о улози муслимана у НДХ: „Господине министре, У условима непомирљивог хрватско-српског непријатељства муслиманима је припала важна улога. Они су нека врста привилегованих грађана нове државе, којој су апсолутно лојални. Посредством лидера, у којима се спаја оријентална флексибилност и лукавост са политичком превртљивошћу и умешношћу средњо-европског човека, формираног у некадашњој Аустроугарској, они су потпуно укључени у власт.

„Увек уз власт”, била је девиза муслимана у тим крајевима, што много подсећа на наше Турке, независно од тога ко представља ту власт. Те њихове особине, уз изборне калкулације, омогућавале су им да буду на цени у Бечу и Будимпешти пре европског (Првог светског – прим.прев.) рата, да подржавају политички баланс и буду веза међу партијама бивше југословенске државе, да у владама – од Пашићеве до Цветковићеве – увек имају своје представнике, а да и овде, у Независној држави Хрватској, буду крем државе и усташког покрета, у којем имају важне кадрове.

Да би ојачали статус у новој држави муслимани не пропуштају да напомену да су били жртве претходног режима, наравно са Хрватима (...) Сада се подвлаче јаке везе између Хрвата католика и Хрвата муслимана, који су заједно страдали под југословенским јармом.

Штавише, цитирају се антрополошка истраживања угледних научника, попут Ваисбаха (Augustin Weisbach – прим. прев.), Глика (Leopold Glück – прим. прев.) и других, да би се доказала велика разлика између босанских Срба, с једне, и Хрвата католика и Хрвата муслимана, с друге стране. Језичка идентичност муслимана и Хрвата (јекавица) се супротставља српском наречју (екавица) итд.

Засада су муслимани лојални. Узимају стоку, продавнице, куће, имања, и уопште све што је остало иза побуњених

и прогоњених босанских Срба, а у државној хијерархији долазе на челна места.”(13)

Тако је то са „хрватским цвијећем”: Срби су их, наводно, сурово гонили, као и Хрвате, а сада су одани грађани НДХ. Јесте да су пре рата имали власт уз помоћ Југословенске радикалне заједнице Милана Стојадиновића, али, ето, били су „гоњени”. Тако су се осећали, скупа са Хрватима. И у власти су у НДХ, наравно. Павелић их је наградио јер су били „гоњени” у Краљевини Југославији. У власти, али гоњени. Шта би друго? И језик им је хрватски, а не српски. И расно се разликују од Срба. Сада могу да остваре своје вековне снове: користећи усташке злочине према комшијама православне вере, они, вели бугарски дипломата, отимају имовину „прогоњених босанских Срба”. А Павелић и дружина трљају руке: чекају да истребе Србе да би се, после свега, ослободили и „хрватског цвијећа”. То им је био план. Прво Срби, па „цвијеће”.

Павелића је у намери спречио Тито. „Цвијеће” је пресадио у своју баштицу звану СФРЈ.

Бугарски аташе за штампу 9. марта 1944. јавља у центру на чему се разговарали представник Немачке телеграфске агенције Грунерт и Иван –Ванчо Михајлов, атентатор на краља Александра, који је рат провео у Загребу, под Павелићевом нарочитом заштитом: „Грунерт је, затим, поставио питање решења српског проблема. Немачки новинар, који је дуго живео са Србима, зна њихов језик, и добро их је упознао, сматра да су они непоправљиви; само њихово уништење као фактора на Балкану може да спасе овај део Европе од потреса. У вези са овим питањем Михајлов је одговорио: „Срби су као некакав пијан или луд човек у породици, чији скандали онемогућују мир. Нисмо за њихово физичко уништење, мада има неких горљивих усташа који сматрају да треба побити што је више могуће Срба. Међутим, ми сматрамо да се Срби морају притегнути и дисциплиновати, односно да буду (посебно нове генерације) изнова духовно формирани кроз процес образовања и васпитања. Разуме се, могло би се организовати и њихово пресељење на друге континенте (као што су се већ стотине

хиљада Срба иселиле у Америку), и то оних који би представљали вишак радне снаге у Шумадији, када се у њој буду нагомилале избеглице. Наравно, то би било идеално решење проблема. Фактички, српско питање ће бити решено у констелацији сила (пре свега, после садашњег рата) које представљају једини реалан фактор у политици. Независно од тога, Србима се мора признати борбеност и амбиција. Ми Бугари смо изгубили много због наше претеране толеранције и вере да ће праведна ствар победити већ самом чињеницом да је праведна.”(13)

Грунерт, методични Немац, сматра да се Срби никад не могу поправити, и да је једини лек да буду уништени као политички чинилац, да не кваре Балкан. (Од Хитлера до Ангеле ништа се не мења).

Михајлов је нешто „блажи”: Србе треба раселити широм света (рецимо, у Америку), и преваспитати их школовањем, да буду покорни и да не праве проблеме. Он им ипак завиди на снази и одлучности, а сматра да је његов народ био „превише благ и толерантан”, па није остварио своје државотворне циљеве. (Те „благости и толеранције” Срби који су били под бугарском окупацијом до 1944. се нарочито сећају.) Уосталом, вели Михајлпов, велике силе ће о томе одлучити.

Ипак, најважније размишљање убице краља Александра је оно да су Срби луди, ирационални, да праве скандале (што их чини неспособнима да буду било чији послушници и „реални политичари” с почетка овог текста, јер се понашају у складу са Дучићевим стиховима: „Пре свачији сужњи но ичије слуге”).

Срби – „лудаци” су против сваког злочиначког рационализма Запада. Како онда, тако и данас. Зато им Запад прети.

Претње углавном остварују Хрвати, скупа са својим „цвијећем”. Они планирају и изводе србоцид, да би западна „уљудба” коначно тријумфовала. Срби су, тако су одлуч

Умањивање броја српских жртава усташког терора у пуном је жеку. Зато је историчар Петар Драгишић учинио праву ствар када је превео ове прворазредне бугарске документе.

Да, за крај, запамтимо још један, по нашем мишљењу кључни, траг крваве историје на овом простору: запис о броју побијених Срба после годину дана од окупације Краљевине Југославије.

Ево шта је Богдан Филов, ратни премијер Бугарске, забележио у свој дневник, пошто је примио на разговор свог човека од поверења у усташком Загребу. Запис је унет у свеску под 22. априлом 1942. године: „Поподне сам примио Дочу Христова, који је такође био с нашим депутатима у Загребу (...) Поредак у држави се одржавао неуобичајеним усташким терором (...) Поглавник је признао да је, да би се обрачунало са Србима у Хрватској, морало бити убијено 400.000 људи. Остало је још толико, са којима ће се обрачунати на исти начин.” (13)

Дакле, Анте Павелић ЗНА колико је Срба побијено само до априла 1942: ЧЕТИРИ СТОТИНЕ ХИЉАДА. Има намеру да их побије још толико, да би решио „српско питање”.

Још једна јасна порука за „наше” ревизионисте који не престано покушавају да број српских жртава умање и уклоне истину о србоциду са обзорја историјске свести и сећања овог мученичког народа.

ЈЕДНО СЕЋАЊЕ ИЗ 1983.

Кости јасеновачких жртава и данас би се могле откопати. То нико не дозвољава. Зашто?

И 1983. године кости су биле ту. Младен Диклић, који је био акцијаш на ОРА „Јасеновац”, сећа се како је то било кад је истина костију проговорила: „Већ на почетку смо имали непријатних искуства у Новској и околини, где су поједини проусташки елементи, псовали српским бригадирима мајку српску. Али, све се то заташкавало зарад „Братства и јединства”, које, види се из наведеног, никада није заживело у тим хрватским крајевима. Једино су, нажалост, Срби били опредељени за тако нешто, и највише су се управо они и изјашњавали као Југословени.

Недуго по почетку акције, река Сава је имала низак водостај, и почеле су да се појављују људске кости, а и на

насипу, који се оронио, свугде су се виделе кости. Одмах је наложено да се из свих присутних бригада, издвоје појединци, и да се направи посебна бригада, која је упућена на вађење костију.

Кости су вађене и из саме реке, муља, обале и насипа... Налажени су окови са ланцима на тим костима... А костију је било много, цела обала... а и дубље на копну су се видела огромна улегнућа у земљи, на великим површинама, која недвосмислено показују да су то групне гробнице. Што се и испоставило тачним. Кости смо слагали на гомиле, покушавајући да их колико тилико класификујемо... лобање, бутне, карлице, вилице, пршљенови... Гомиле су постајале све веће и веће... Ни броја се не зна колико их је било... Сећам се да сам на једном месту, приметио део дечје ципелице, и полако разгрћући земљу, извадио сам скоро цео дечији скелет... Кости су се осипале, јер су биле прекриване кречом, чији трагови су се и даље видели на појединим деловима. Налазили смо и разне друге делове одеће, накита, зубних навлака. Претпоставка је била да су овде побијени пред крај рата, када су усташе биле већ у паници, јер зна се да док је логор „нормално” функционисао, све предмете су усташе одузимале, и накит, и златне навлаке и наочаре... И управо јер су били у журбу да побију сведоке, и заташкају злочине, нису стигли још и да пљачкају.

Вероватно су политичари тадашње Хрватске, затечени количином извађених костију, наредили обуставу даљих ископавања, и организовали брзу сахрану истих на скромној церемонији. Јер, ваљало је заташкати колико су људи побили усташки злотвори.

Е, управо да би сакрили истину, и обуставили су све то. А да би се све то урадило ваљано, било би потребно организирати радне акције са више бригада, само за вађење костију, јер је заиста велика површина земљишта у питању, и заиста где год да загребеш мало, појављују се људске кости.”(14)

ОПЕТ О РЕВИЗИОНИЗМУ: ГОЛДШТАЈН И РИСТИЋ

Године 2019, у Београду је представљена књига др Ива Голдштајна о Јасеновцу. Књига је, на трибини, добила заслужене похвале (има ту шта да се похвали, наравно), а онда је Голдштајн почео да прича причу како свака јасеновачка жртва мора имати име и презиме да би била призната, и истакао је да, ако се буде ишло тим путем, жртава неће бити више од сто хиљада.

Наша угледна научница и књижевница, Славонка пореклом, Славица Гароња Радованац, која је присуствовала трибини, забележила је следећи случај: „Међутим, када се након излагања из публике за реч јавио и један средовечан господин – наводећи да му је мајка пореклом из села Кусоња код Пакраца, и да су у познатом погрому 13. августа 1942. усташе сравниле са земљом ово село Западне Славоније (163 становника спалиле у цркви или побацале у оближње бунаре, а прецизном цифром – 497 житеља отерале у логоре Стара Градишка и Јасеновац), из којег је његова мајка, тада 15-годишњакиња, само случајем преживела, док на десетине чланова њене породице нису – поставио је питање (након рата су преживели житељи свих села самоиницијативно почели да праве спискове по сећању, по кућама, по укрштају података о несталима) да ли проф. Голдштајн зна шта је било са тим списковима и да ли су они укључени у ту процену, односно, да ли су икада ти спискови стигли у неку послератну архиву о Јасеновцу.”(15)

Стигли? Можда јесу, али ми о томе ништа не знамо. Није знао ни Голдштајн. Али је покушао да се извуче.

Славица Гароња Радованац сведочи: „Др Голдштајн је тада направио чудну формулацију „да цифре нису важне”, са опширним дигресијама, које су стигле све до сукоба деведесетих.”(15)

Иако се игра зове „Бројке и слова”, ако су бројке веће од сто хиљада (колико нам је дозвољено да имамо жртава у Јасеновцу), онда бројке нису важне.

Прелази се на слова. Пише се и штампа свашта, све тим словима. О рату деведесетих, рецимо.

Миц по миц, и неко напише да није Јасеновац Јасеновац, него је Сребреница Јасеновац.(16)

Тако се игра та игра.

Ното ludens је човек, па то ти је.

Ала је леј овај свет:

Прво кољеш,

Па њодињеш Јасеновачки цвет.

Па ојеш.

И ојеш.

НЕНАВОЂЕЊЕ ОСНОВНЕ ЧИЊЕНИЦЕ

Шта ревизионисти, међу којима је и Голдштајн, не уочавају? Шта је „слепа мрља” њихових истраживања? Славица Гароња Радованац каже: „Иво Голдштајн није навео основну чињеницу да је Јасеновац био „проточни логор”, тј. колико је становништва дотерано, толико је истог дана логораша побијено, рачуна се да је 300–400 сваког дана одвожено на Градину, или чак побијено испред улаза у логор, „јер није било места”, а врхунац је представљао Божић 1942, када је побијено више од хиљаду заточеника (неки и не ушавши у логор).”(15)

Основна теза свих ревизиониста је, пак (*ој*ако „пак”) – мора се навести име сваког убијеног логораша. То од Јевреја нико не тражи: они имају нешто више од четири милиона имена жртава холокауста, али тврде да је убијено шест милиона, и ко покуша да оспори ту цифру, заврши на суду као ревизиониста. Боре се људи за своје, и то је то! Нема шале! озбиљна прича државе Израел и јеврејског народа, што се види и из саопштења Јад Вашема, сасвим недавно објављеног.(17)

А код нас, ко хоће да је „озбиљан историчар”, одмах пориче „превелики број” убијених Срба, и тиме доказује како је „просвећен”.

То је та игра „бројки и слова”: смањујеш број јасеновачких жртава, и неко позлађује слова твојих „научних студија” и „коначних резултата истраживања”. Чак и ако не мариш

за пуноту чињеничне истине, можеш постати „стручњак за геноцид“.

Људи са мало свести и савести, који не пристају на игру „бројки и слова“, бивају проглашени за митомане и свађалице, који неће не само да опросте, него ни да забораве. Инфантилна НВО игра „Мир, мир, мир, нико није крив“ је једини начин да дође до „помирења и суживота“. Жртве су жртве, а живот тече даље, зар не? Зар није најплавље море у „лијепој њиховој“?

Славица Гароња Радованац нас ипак подсећа: „Треба прочитати књиге Николе Николића, Душана Јеринића, Дане Павлице (тек недавно обелодањена сведочења и документа), па спознати све размере тих страдања српског народа на територији Славоније, Поткозарја и босанске Посавине, али и из читаве НДХ. По тој простој, али страшној рачуници, када се зна да су читава села западне Славоније и босанске Крајине на тај начин збрисана са карте (само после козарачке офанзиве страдало је око 80.000 њених становника, цивила, који су углавном завршили у Јасеновцу), могу се замислити размере страдања, која сада „позитивистичка наука“ (нема имена, нема жртве), и овом књигом уводи као једину релевантну чињеницу и истину. Да је реч о минималним разликама, не би било спорно, али је реч о озбиљном размимоилажењу, које се разликује скоро десет пута од, нажалост, реалног стања ствари. Човек из публике је додао, а и сама се с њим потпуно слажем, да је после рата било довољно (политичке) воље да се упореде спискови становника српских села по попису из Краљевине Југославије пре 1941, и након рата 1945/46, могло је да се види која су све села збрисана и колико је њиховог становништва нестало у рату.“(15)

Наравно, комунисти су увек лагали и увек све прикривали. Било им је потребно „братство и јединство“. Плус чињеница да су Срби пре рата били „хегемони“ у Југославији, тлачитељи осталих „народа и народности“. Нису имали право да, чак ни у смрти, буду Срби. Писали су Титови измеђари на српском надгробном камењу да су у јамама и логорима сахрањене некакве „жртве фашистичког теро-

ра". Убили су их непознати фашисти, својеврсни кентаури и харпије Другог светског рата, а не прве комшије ватиканског духа.

Зато Славица Гароња Радованац, помињући број убијених као озбиљну тему с којом нема игре, подвлачи: „Да се од тог броја и половина односила на остала усташка страстишта широм НДХ, цифра страдалих само у логору Јасеновац вишеструко би премашила овај број, који, нажалост, протежира и нова књига о Јасеновцу др Иве Голдштајна. И да се подвуче, уз част и поштовање за све жртве – Јевреје, хрватске антифашисте и Роме – да је логор Јасеновац био, пре свега, логор за уништење Срба, у којем је 95 одсто жртава било из редова српског народа преко Дрине, односно с обе стране Саве и из Срема, а у духу доктрине о етнички чистом хрватском и католичком простору – геополитици старој више од сто педесет година, која се некажњено спроводила и након Другог светског рата, може се рећи све до краја 20. века.”(15)

Срби, још увек, немају право да сазнају пуну истину о свом страдању.

Као што је нису знали ни у доба маршала Тита: „Друже Тито, маршале, наша борба таква је: наша борба захтијева кад се гине да се пјева”. Ко пева, зло не мисли.

Да и не говоримо о томе како, док певаш Титу, не можеш да бројиш жртве у Јасеновцу.

А ево и рецепта како се, ревизионизмом, долази на чело Музеја жртава геноцида у Београду. О томе је, својевремено, писао Маринко Вучинић: „Један од примера како се односимо према култури сећања можемо видети у начину како историчар Дејан Ристић, у свом медијском походу на заблуде српске историје, интерпретира „заблуду” која третира Титов однос према Јасеновцу. У тексту објављеном у часопису *Недељник*, он наводи следеће ставове. „Након великог страдања у Другом светском рату, народи који су чинили Југославију су и поред неких зверстава која су се догодила, одлучили да покушају испочетка. Зато је било потребно истаћи идеју братства и јединства и ослободилачки карактер Другог светског рата. Сходно томе, најпре се

приступа обележавању бојишта и организованог јавног меморијализације ратника. Чекало се, јер је било психолошки неопходно да се савлада једна таква траума. Прво да се сазна шта се заправо догађало у логорима, а затим и да се траума превлада. Да је Тито имао било шта против, у том тренутку када је био најјачи, не би дозволио да се било шта ради. Држава је меморијализовала Јасеновац, држава га је и подигла и та прва поставка била је одлична. Према белешкама истакнутог југословенског функционера Душана Драгосавца, Тито се у Јасеновцу први пут нашао 1945. године. Док на том месту није било ничега осим рушевина чије је рашчишћавање трајало и том приликом је у његовом друштву био Иван Стево Крајачић. Други пут је Тито у Јасеновцу био између X и XI конгреса СКЈ (1974-1978) када су са њим логор посетили Кардељ, Милош Минић и Драгосавац.””(18)

Па да, тако је, другови и другарице (укључујући и нашег *демишологизатора*, друга – господина? - Ристића): друг Тито је све то *меморијализовао*, само што је претходно наредио да се грађевине Јасеновца сруше. Није он рушио, али се ништа није рушило без његовог знања и одобрења, укључујући и Његошеву капелу на Ловћену. Ми, за разлику од Немаца који су оставили Аушвиц за сведочанство свима, нисмо сачували трагове најкрвавијег логора у Европи за време Другог светског рата. Ту је порастао „камени цвет” титоистичког славопојца – споменичара Богдана Богдановића, оног што се, у последњој деценији 20. века, залагао за демократизацију Србије путем НАТО бомби.

Маринко Вучинић, опет, и опет крајње логично: „Неминовно се поставља питање да ли ми још увек чекамо да се савлада једна таква траума, како наводи Дејан Ристић, или треба да поклонимо наше поверење белешкама или верујемо на реч југословенским функционерима Душану Драгосавцу, Стеви Крајачићу, Милошу Минићу и Едварду Кардељу? Интересантно би било да нам Дејан Ристић пружи неки конкретнији доказ о посетама Јосипа Броза Јасеновцу, јер је опште познато да је сваки његов корак био помно бележен, документован и објављиван. За наш однос

према Јасеновцу много је важнији став Ивана Миладиновића: „У тој пројектованој слици о стратишту провејавала је тврдња да Тито није знао за његово постојање. У мноштву докумената откривених последњих година, посебну пажњу привлачи његов извештај Коминтерни од 4. априла 1942. године, пронађен у московском архиву, да се најстрашнији концентрациони логор у Хрватској налази у Јасеновцу. Вођа партизана јавља да је „целат Павелић у овај логор бацио више од 10.000 најбољих синова Хрватске“. Ниједном речју не спомиње да је у Јасеновцу заточено највише Срба из Хрватске и Босне и Херцеговине.””(18)

Дакле, ко хоће да дође на чело Музеја жртава геноцида у Београду, треба да удари по „српским историјским митовима”, и да тврди како је Тито посећивао Јасеновац, макар и тајно, како *часном пионирском речју* сведоче његови сарадници (јер ПИОНИР значи „Поштен-Искрен-Одан-Напредан-Истрајан-Радан”), међу којима је и најистинитији од свих сведока, Душан Драгосавац.

Тако се креће ка „истини и помирењу”. Тако се победи у ревизионистичкој игри званој „бројке и слова”.

СВИМ РЕВИЗИОНИСТИМА НА УВИД, ДА НЕ МИСЛЕ КАКО ЋЕ КРИВОТВОРИНА ЛАКО ПРОЋИ МЕЂУ СРБИМА

Доносимо два документа из књиге епископа Атанасија Јевтића, „Великомученички Јасеновац после Јасеновца”, чисто да се зна да озбиљни Срби неће да играју игру звану „Бројке и слова”.

Ко је и зашто одлучио да се 1946-47. затиру трагови логора Јасеновац?

Предлажем, да истраживачи покушају пронаћи одговор на нејасноће:

1. Зашто, гдје и тко је одлучио да се 1946. и током 1947. године предузму мјере затирања трага бившег КЦЛ „Јасеновац”? Споменуо бих да је логорски зид био у 70-80% своје дужине читав. Да су зидине стражарница, тј. осматрачница биле само дјеломично урушене. Да је тзв. цигланска пећ Рингоф, преуређена за крематориј, била доступна

и проходна за све до 1950. године. Да су зидине електричне централе, столарије, ланчаре и пиране могле бити врло успјешно конзервиране и сачувана. Да је дрвена платформа звана Граник изнад ријеке Саве, за убијање и бацање жртава у Саву, урушена 1948. године. Жичана ограда и пољски бункери из круга осигурања Јасеновца и бившег логора постојали су на дан ослобођења мјеста Јасеновац (2. V 1945). У насељу Јасеновац, Соколски дом, власништво српске ратарске омладине, ослободиоци су затекли читавог. Тек по доласку јединица на наредне војне задатке, дом је до темеља изгорио. Слично је било и са још неким објектима јавног значаја.

2. Негдје и нетко је одлучио да се Јасеновчанима и Србима и Хрватима понуди расељавање и да се напусти

Јасеновац. Да се све поруши, засади шума и на све заборави. Став Јасеновчана је био, да остану одакле су и поникли. Прекор и порука Јасеновчанима од Андрије Хебранга била је: „...економска биједи ће вас раселити“. Узгред да напоменем да је Јасеновац прије II свјетског рата имао око 600 радних мјеста, а већина је била индустријским погонима у Јасеновцу. Јасеновац у поратним годинама тоне. Већ годинама је евидентно нестајање репродуктивне генерације. Овај проблем заслужио би да се изучи са социолошко-економског аспекта. Јасеновац и Јасеновчани су ипак кажњени.

Радован Тривунчић (у реферату на Округлом столу Јасеновац, 14. и 15. новембра, 1986.- В. Дедијер, Вашикан и Јасеновац, Београд, 1987, стр. 675)(19)

Фалсификовање истине о броју жртава у Јасеновцу

Једини од петнаест чланова породице преживео сам страхоте Јасеновца и Старе Градишке. Јављам се поводом чланка новинара Стевана Зеца, објављеног у „Политици“ од 15. новембра (1989) и телевизијске емисије „Порота“ (ТВ Београд, 13. XI 1989), посвећене расправи о жртвама геноцида, у којој су учествовали поједини квазиисторичари од чијих изјава ми се коса дизала на глави. У име истине и људ-

ског достојанства шаљем овај прилог као доказ о трагедији и масакру мојих ближњих и даљних. Ја сам једини живи сведок масакра који је учињен над нашом петнаесточланом породицом која је побијена и помрла у логорима Јасеновац и Стара Градишка. У ова два усташка логора страдало је на хиљаде жена, деце и људи, који се воде као нестали јер једноставно нема преживелих чланова породице који би посведочили да су убијени. Мислим да појединци хоће да умање број жртава да би смањили број убица.

Рођен сам 1930, године у селу Доње Водичево код Босанског Новог, од оца Николе и мајке Маре. Наводим имена чланова моје породице који су убијени у Јасеновцу и Старој Градишки. У Јасеновцу су убијени Никола и Љубан Томић. У Градишки су побијени следећи чланови породице Томић: Мара, Радојка, Роса, Душанка, Драгица, Божо, Љубо, Јелена, Зорка, Драгиња (и њена мајка чије име не знам), као и Даница Шкоро. Сви су били из Доњег Водичева. О осталим страхотама које сам видео у логору не могу да пишем.

Да ја нисам преживео сви ови моји ближњи и даљњи водили би се као нестали, али не у Јасеновцу и Градишки. Непосредно после рата, у мојој рођеној општини морао сам уз помоћ два сведока да доказујем да сам ја - ја.

Душан Томић, Загар („Полишика” од 27. XI 1989)(19)

ШТА ДА СЕ РАДИ

Кад нам се ради о глави, дужни смо да радимо за истину, и да се боримо за истину. Јер само она ослобађа.

Треба објавити све што су удбаши крили, и разобличити све што су кривотворили.

То је наша дужност према прецима и потомцима.

А најважније – утврдити истину о српским жртвама 20. века, не обраћајући пажњу ни на мртву Југославију, ни на повампирену југоносталгију. То је једини пут ка стицању историјске свести, без које ћемо потонути у националну деменцију.

Не пристајемо на лаж о Јасеновцу.

Не пристајемо на лаж о Јасеновцу.

Не пристајемо на лаж о Јасеновцу.

Свим силама ћемо се, колико нам Бог и Новомученици помогну, бранити истину о нашим страдалницима који су, како рече Владика Николај, победили лажно хришћанство. И форензика и историографија су на нашој страни. А пре свега су на нашој страни они који су поклани због верности Богу и Божијој правди. Поклале су их усташе, који су, опет по Светом Николају Српском, „за ревност у злу, добро зна-ну свима, похвале добили из пакла и Рима.” Од оног Рима с којим би да нас, преко костију највећих патника у новијој историји човечанства, мире и постмодерно унијате.

И да, како рече Дучић, „уче мртве сад да мирују”.

Истина коју носимо, ако Бог да, победиће. Јер Бог је истина. Књига Жана Изара је још један доказ.

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

УПУТНИЦЕ

(Интернету приступљено 4. јуна 2022. године):

1. Коста Николић: Тајно братство означа – моћно и недодирљиво, [https://klubglasnik.com/v/dd79b53c-6581-4429-b55d-9938df66dfb6/%D0%A2%D0%B0%D1%98%D0%BD%D0%BE-%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0-%D0%BC%D0%BE%D1%9B%D0%BD%D0%BE-%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%80%D1%99%D0%B8%D0%B2%D0%BE-\(%D0%92%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%9-A%D0%B5-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE\).aspx](https://klubglasnik.com/v/dd79b53c-6581-4429-b55d-9938df66dfb6/%D0%A2%D0%B0%D1%98%D0%BD%D0%BE-%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%B0-%D0%BC%D0%BE%D1%9B%D0%BD%D0%BE-%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%80%D1%99%D0%B8%D0%B2%D0%BE-(%D0%92%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%9-A%D0%B5-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE).aspx)
2. „Усташка зверства / Зборник докумената 1941-1942”, приредио Милан Кољанин, <https://jadovno.com/zbornik-dokumenata-ustaska-zverstva-1941-1942/#.YpцqEahVxPY>
3. Никола Милованчев, Заташкавање јасеновачких злочина, <https://stanjestvari.com/2021/03/10/nikola-milovancev-zataskavanje-jasenovackih-zlocina/>
4. Зоран Чворовић, Да Срби забораве Други светски рат, <http://jadovno.com/arhiva/intervjui-reportaze/articles/da-srbi-zaborave-drugi-svetski-rat.html>
5. З. Чворовић, В. Димитријевић, А. Лазић: Против ревизије броја жртава – зашто смо потписали један апел, <https://srpskistav.com/renosimo/%D0%B7-%D1%87%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B>

- 2%D0%B8%D1%9B-%D0%B2-%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B-%D0%B0-%D0%BB%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%9B-%D0%BF%D1%80%D0%BE/
6. Владимир Димитријевић, Лицитација бројем жртава Јасеноваца мора да престане, <https://stanjestvari.com/2021/08/31/vladimir-dimitrijevic-licitacija-brojem-zrtava-jasenovca-mora-da-prestane/>; Владимир Умељић, Јасеновац, земаљска испостава пакла, страшна парадигма србозида хрватске државе 1941-1945. <http://saborник.rs/index.php/pameternica/2076-jasenovacispstavapakla>
 7. Марко С. Марковић, Логор Јасеновац према јеврејским сведочанствима, <http://borbazaveru.info/content/view/4827/68/>
 8. Јасеновачко зашто (интервју са проф. др Надеждом Винавер), <http://borbazaveru.info/content/view/8222/1/>
 9. Владимир Умељић: Јасеновац као део културне традиције Западне и Средње Европе?, <https://jasenovac-donjagradina.org/vladimir-umeljic-genocid-kao-deo-kulturoloske-tradicije-zapadne-i-srednje-evrope/>
 10. Хаарец, Откуда број жртава холокауста од шест милиона, <https://stanjestvari.com/2019/04/20/harec-otkuda-broj-zrtava-holokausta-od-sest-miliona/>
 11. Богољуб Шијаковић, Критика балканистичког дискурса, https://www.rastko.rs/filosofija/bsijakovic-balkanistika_c.html
 12. Dr. Ivo Korsky, *Iz ideala u stvarnost*, Zagreb, 2005.
 13. Петар Драгишић, Усташе у бугарским документима, <https://stellapolarebooks.com/2021/09/06/%d1%83%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%88%d0%b5-%d1%83-%d0%b1%d1%83%d0%b3%d0%b0%d1%80%d1%81%d0%ba%d0%b8%d0%bc-%d0%b4%d0%be%d0%ba%d1%83%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d1%82%d0%b8%d0%bc%d0%b0-%d0%bf%d0%b5%d1%82%d0%b0%d1%80/>
 14. Диклић о српским костима које је као бригадир вадио из реке Саве, <https://vidovdan.org/istorija/diklic-o-srpskim-kostima-koje-je-vadio-kao-brigadir-iz-reke-save-2/>
 15. Славица Гароња – Радованац, Колико је било жртава у Јасеновцу, <https://www.politika.rs/scc/clanak/427624/Pogledi/Koliko-je-bilo-zrtava-u-Jasenovcu#>
 16. Меморијални центар Сребреница изједначио жртве Јасеновца и Сребренице, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=04&dd=22&nav_category=167&nav_id=1677491
 17. Званични став центра Јад Вашем о тексту у Церузалеу Посту, <https://www.politika.rs/scc/clanak/486260/Zvanicni-stav-Centra-Jad-Vasem-o-tekstu-u-Dzeruzalem-postu>
 18. Маринко Вучинић, Јасеновац и наша култура сећања, <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/jasenovac-i-nasa-kultura-secanja.html>
 19. Епископ Атанасије Јевтић, Великомученички Јасеновац после Јасеновца, <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4972107448986.pdf>

Биографија Жана Изара

Рођен 1898.(?) године. Отац познати француски новинар, власник бројних часописа.

Завршио правни факултет 1920. године.

На иницијативу свог кума, Жоржа Кулона, познатог француског функционера, префекта департмана Венде и потпредседника Државног Савета од 1898. до 1912. године, пет пута одликованог Орденом *Леџије часџи*, на крају и Великим крстом *Леџије часџи*, почиње да ради у Агенцији за економију, финансије и политику (AGEFI) Париз, и ускоро постаје шеф Одељења за иностранство у поменутој агенцији. У том својству често долази на Балкан, посебно у Београд.

Агенција га шаље као дописника у Београд 15. децембра 1939. године. Остаје на тлу Југославије до капитулације Италије, онда преко Милана стиже у Швајцарску. За време боравка у Југославији води дневник.

У послератном периоду наставља сарадњу са Агенцијом AGEFI, Париз.

Одлази у Швајцарску и тамо оснива часопис AGFI Suisse. Тај часопис и данас излази на француском језику у Швајцарској и има 12.000 претплатника. Постоји и електронско издање.

Садржај

НЕПОЗНАТА КЊИГА О СТРАДАЊУ СРБА У НДХ: СВЕДОЧИ ЖАН ИЗАР	5
Предговор	19
Неутралност... Неутралност!	23
Од једне до друге драме	49
Цена слободе	76
Рат, господине	103
Наследници зла	135
Колективна несигурност	162
Дијалог живих	185
Мистика и политика	205
Југославија	229
НЕЋЕМО СЕ ОДРЕЋИ ИСТИНЕ: ПОСЛЕ ЧИТАЊА КЊИГЕ ЖАНА ИЗАРА	279
Биографија Жана Изара	319

Жан Изар
ЈУГОСЛАВИЈА 1939–1944. ГОДИНЕ

Издавач
„Алфа папир“ д.о.о.
Слатина

За издавача
Раденко Ђурчић

Превод:
Раденко Ђурчић

Сарадник преводиоца:
Наталија Љубичић

Лектура и редактура текста:
Ивана Пајић

Графичко обликовање
Светлана Цида

Штампа
„Рижа“ - Краљево

Тираж
200 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.485(497.13+497.15)"1941/1945"
341.322.5(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"
94(497.1)"1939/1945"
930"19"

ИЗАР, Жан, 1898-19??

Југославија 1939–1944. године / Жан Изар ; [превод Раденко Ђурчић]. -
Слатина : Алфа папир, 2022 (Краљево : Рижа). - 317 стр. ; 21 см

Превод дела: Vue en Yougoslavie 1939-1944 / Jean Hussard. - Тираж 200.
- Стр. 5-15: Непозната књига о страдању срба у НДХ : сведочи Жан Изар /
Владимир Димитријевић. - Стр. 279-314: Нећемо се одрећи истине после
читања књиге Жана Изара / Владимир Димитријевић. - Биографија Жана
Изара: стр. 317. - Напомене и библиографске референце: стр. 314-315.

ISBN 978-86-81054-04-8

а) Усташки злочини -- Независна држава Хрватска -- 1941-1945 б) Геноцид --
Независна држава Хрватска -- 1941-1945 в) Жртве рата -- Срби -- Независна
држава Хрватска -- 1941-1945 г) Историографија -- 20в

COBISS.SR-ID 69375497